

ΤΕΥΧΟΣ 7.

ΙΟΥΛΙΟΣ 1900

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ 9

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ: ΟΔ. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 53

Παρακαλοῦνται οἱ κ. κ. Συνδρομηταὶ νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ
ἐν τῇ 3ῃ καὶ τῇ 4ῃ σελίδι δημειούμενα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 7^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ἡ Ὀμηρικὴ Ἰθάκη (μετ' εἰκόνων), ὑπὸ Γ. Μπάρτ	Σελ. 401
Περὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τῆς ἀμοιβαίας βο- θείας παρὰ τοῖς ζώοις (κατὰ τὸ Γερμανικὸν τοῦ Α. Brandt) (τέλος)	» 416
Ἐκθεσις τῆς δευτέρας ἐκστρατείας τοῦ Στρατάρ- χου Ὁμὲρ κατὰ Σφακίων, ὑπὸ Π. Κορωναίου (τέλος)	» 426
Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ Γρηγορίου Ε'. Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου	» 435
Τὰ Παραδείσια καὶ ὁ δῆμος Βατί, ὑπὸ Θ. Ν. Φιλα- δελφείως	» 436
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826 — 1829. (Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευ- μάτων τοῦ Κ. βαρόνου Ἀϊδεκ)	» 443
Ἐκ τοῦ Κρητικοῦ Ἀρχείου	» 459
Βιβλιοκρισία	» 463
Ἡ ἐξ Ἀκαρνανίας ἐπιγραφή	» 464

ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ

Πίναξ ΙΕ': Ὁ ἐν Λευκάδι κόλπος Βλιχό.
» ΙΣ': Ὁ ἐν Λευκάδι κόλπος Σύβωτα.

Κύριος καὶ πρώτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνὴ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου.

Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πωσ δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἔκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεύχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρουσοῦ), ἢ δ' ἐξάμηνος συνδρομῆ δραχ. 5 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 5) καὶ ἡ ἔτησις δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Ὅσοι τῶν κ. κ. συνδρομητῶν δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν αὐτῶν παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσιν αὐτὴν

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΑΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πανεπιστημίου 53,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν HERRN CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως: pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

Ἡ σύνταξις τῆς Ἀρμονίας συνιστᾷ τοῖς ἀναγνώσταις αὐτῆς τὸ ἔγκριτον περιοδικόν :

“BESSARIONE,,

PUBBLICAZIONE PERIODICA DI STUDI ORIENTALI

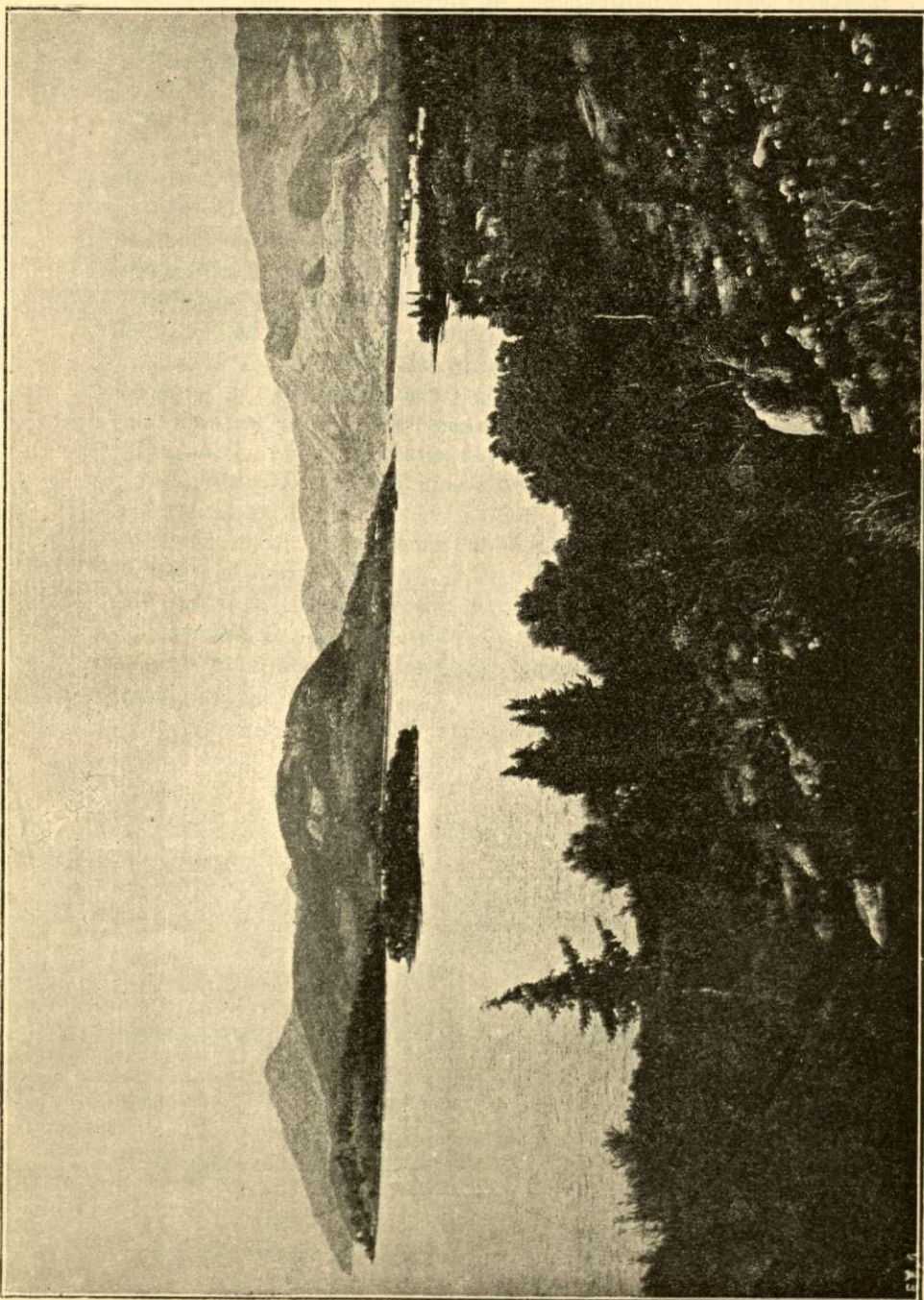
DIREZIONE: ROMA — S. PANTALEO, 3.

Τὸ περιοδικὸν τοῦτο δημοσιεύεται κατὰ μῆνα εἰς ὀγκῶδες τεύχος, περιλαμβάνει δὲ πλείστας μελέτας ἀναφερομένας ἰδίως εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὰς Ἀνατολικὰς Ἐπιστήμας.

Τιμὴ συνδρομῆς διὰ τὸ Ἐξωτερικὸν φρ. χρ. 12.

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ :

- 1) Τὸ περιοδικὸν «Παρνασσός» (τόμοι 17).
 - 2) Τὸ Ἀττικὸν ἡμερολόγιον Ἀσωπίου (τόμοι 24).
 - 3) Τὸ Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον Βρετοῦ (Παρίσιοι 1861-1871).
 - 4) Ἡ ἐφημερὶς «Κλειῶ» τῆς Τεργέστης (τὰ πρῶτα 12 ἔτη).
ΣΗΜ. Περιέχει ἐν τῇ ἐπιφυλλίδι καὶ ἐν ταῖς στίλαις πλείστας σπουδαίας πραγματείας.
 - 5) Ὁ Γαλλικὸς χάρτης τῆς πρῶν Ἑλλάδος (ἐν φύλλοις).
Πάντα ἐν ἀρίστη καταστάσει.
- Ἄπευθυντέον πρὸς τὴν Διαχείρισιν τῆς Ἀρμονίας.

Ο ΕΝ ΛΕΥΚΑΔΙ ΚΟΛΠΟΣ ΒΛΙΧΟ

Τίναος 'Εστίας.

Η ΟΜΗΡΙΚΗ ΙΘΑΚΗ

«Τὸ δῖπλωμα τῆς εὐγενείας τῆς Ἰθάκης εἶναι ἡ Ὀμηρικὴ ποίησις· ἀλλ' ὅσον σεβαστὴ εἶναι ἡ ἀρχαιότης τοῦ ἐγγράφου τούτου, τόσον περιμάχητος μέχρις ἡμῶν εἶναι ἡ ἀξία αὐτοῦ. Εἶναι ἡ Ἰθάκη τοῦ Ὀμήρου σκιῶδές τι καὶ αὐθαίρετον πλάσμα τῆς φαντασίας ποιητοῦ τινος γινώσκοντος μόνον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὰ παράλια, ἢ ὑφίσταται πράγματι ἐν τῇ τραχείᾳ ἐκείνῃ βράχει, ἣτις ὑπὸ γραφικῶν κόλπων διασχιζομένη ὑψοῦται ἐκ τῆς θαλάσσης ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Κεφαλληνίας;» Οὕτως ἠρώτησε πρό τινων ἐτῶν ὁ γεωγράφος Partsch ἐν μονογραφίᾳ περὶ Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης, ἐκδοθείσῃ τῷ 1890, μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ Λ. Γ. Παπανδρέου. Ἄν ἔγραφε σήμερον, θὰ προσέθετε καὶ τρίτην ἐρώτησιν: «ἢ μήπως εἶναι ἄλλη τις ἐκ τῶν ἐν τῇ περὶ τὴν Κεφαλληνίαν θαλάσση κειμένων νήσων;» Διότι ἤδη τῷ 1894 Γερμανὸς τις Draheim ὑπέδειξεν ὅτι πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν νῆσον τοῦ Ὀδυσσεύς ἐν τῇ Λευκάδι, ἢ δὲ νέα αὕτη ὑπόθεσις, ἀπαρατήρητος σχεδὸν μείνασα τὸ κατ' ἀρχάς, προσέλαβε μεγίστην σημασίαν, ὅτε πρό τινων ἐβδομάδων ὁ διευθύνων γραμματεὺς τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κ. Dörpfeld ἐν συνεδρίᾳ τινὶ ἐπισήμως ὑπέβαλεν αὐτὴν τοῖς παρευρισκομένοις ὡς πόρισμα τῶν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν νήσων, αἵτινες φέρουσι σήμερον τὰ ὀνόματα «Ἰθάκη» καὶ «Λευκάς», ἐρευνῶν αὐτοῦ. Πρὶν ἔτι γίνῃ αὐτῷ γνωστὸν ὅτι ὑπὸ τινος ἄλλου ἐξεφράσθη ἡ γνώμη αὕτη, εἶχε παρ' αὐτῷ σχηματισθῆ ἡ πεποιθήσις ὅτι ἡ περιγραφή ἦν παρέχει αὐτὸς ὁ Ὀδυσσεὺς περὶ τῆς πατρίδος του ἣκιστα συμβιβάζεται πρὸς τὴν σήμερον καλουμένην Ἰθάκην, τούναντίον δὲ πληρέστατα πρὸς τὴν Λευκάδα.

Ἐπεβεβαίωσε δὲ κατὰ τι τὴν τοιαύτην πεποίθησιν τὸ γεγονός ὅτι οὔτε διὰ τῶν πρὸ 40 ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Schliemann περὶ τὸ ὄρος Ἄστων γενομένων ἀνασκαφῶν οὔτε διὰ τῶν πρὸ τινος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κ. Dörpfeld ἐκτελεσθεισῶν ἀνεκκλύφθησιν ἐπὶ τῆς σημερινῆς Ἰθάκης λείψανα τοῦ

λεγομένου Μυκηναϊκού πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ τοῦτο βεβαίως ἔχει μόνον δευτερεύουσαν σημασίαν. Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ εὐρεθῶσιν ἀκόμη τοιαῦτα λείψανα ὅπου δὲν ἀναμένει τις αὐτά, ἀφοῦ καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν καίπερ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἀνερευνηθεῖσα αἰφνης παρέσχεν οὕτως εἰπεῖν οἰκειοθελῶς τοὺς ἐξόχους ἐκείνους θησαυροὺς ἀρχαϊκῆς τέχνης, οὓς θαυμάζομεν νῦν ἐν τῷ ἐκεῖ μουσεῖῳ· δικαιοῦμεθα δὲ τοσοῦτω μᾶλλον νὰ εἴπωμεν τοῦτο, καθ' ὅσον ἐν τῷ βορείῳ τμήματι τῆς Ἰθάκης, ἀκριβῶς ἐνθα ζητεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων ἡ πόλις τοῦ Ὀδυσσεως, ἀνεκαλύφθη πράγματι πρό τινων ἐτῶν κιονόκρανόν τι ἀρχαιότατον ὄλως ἀγνώστου ῥυθμοῦ. Πάντως δὲ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ νῆσος κατωκεῖτο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἑλληνικοῦ φύλου ὑφ' οὗ καὶ ἡ Λευκάς, καὶ βασιλεῖς ἢ ἡγεμόνας εἶχε καὶ ἀνάκτορα ἐν αὐτῇ θὰ ὑπῆρχον, ἀδιάφορον ἂν ἐξηφανίσθη πᾶν ἔγχος αὐτῶν ἢ ἂν καλύπτονται ἀκόμη ὑπὸ τῆς γῆς τὰ λείψανα. Ὅθεν φαίνεται ἡμῖν ὀρθότερον νὰ μὴ γίνῃ λόγος, τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος, περὶ τοιούτων μνημείων, ὅταν συζητῶμεν περὶ τοῦ ζητήματος, ἂν ἡ σημερινὴ Ἰθάκη εἶναι ὄντως ἡ καθ' Ὁμηρον πατρὶς τοῦ Ὀδυσσεως.

Ἄλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη ζήτημα περὶ Ἰθάκης, ἀφοῦ ἡ παράδοσις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν μαρτυριῶν ἀναγνωρίζει ὡς τὴν παρ' Ὀμήρῳ Ἰθάκην τὴν καὶ σήμερον τὸ ὄνομα τοῦτο φέρουσαν νῆσον;

Μεταξὺ τῶν χρόνων, ὧν τὰ συμβάντα κατοπτρίζονται ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσι, καὶ ἐκείνων, καθ' οὓς ἤρξατο ἡ γνωστὴ ἡμῖν διὰ τῆς ἱστορίας δρᾶσις τῶν ἑλληνικῶν φύλων, τ. ἔ. ἡ ἱστορικὴ παράδοσις, κεῖται περίοδος πλήρης περιπετειῶν καὶ μεταβολῶν μεγίστων, καθ' ἣν κατεστράφη τελείως ὁ Μυκηναϊκὸς λεγόμενος κόσμος, καθ' ἣν ἀπεσβέσθησαν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς Ἑλλάδος οὐ μόνον σχεδὸν ἅπαντα τὰ ἔχνη αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα τῶν τόπων ἐν οἷς ὑπῆρξεν. Οὕτως ἐκ τῶν τεσσάρων νήσων, ἃς ἀπαριθμεῖ ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεως ἐν τῷ δυτικωτάτῳ τμήματι τῆς Ἑλλάδος, δύο ἀπώλεσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Δὲν γινώσκομεν ἀσφαλῶς, τίνες εἶναι αἱ Ὀμηρικαὶ νῆσοι Δουλίχιον καὶ Σάμη. Ὅπως δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἄνευ βεβαιότητος ἀνεδίδοντο ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπ' ἄλλων εἰς ἄλλας νήσους, οὕτω δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν καὶ περὶ τοῦ ἂν δικαίως οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον τῇ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κεφαλληνίας κειμένη νήσῳ τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος τοῦ Ὀδυσσεως. Αἱ νῆσοι ἐκεῖναι, τὸ πάλαι οὔσαι οὕτως εἰπεῖν ὁ ἀριστερὸς βραχίων

τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπεσχίσθησαν τοῦ κορμοῦ αὐτοῦ διὰ τῶν μεταβολῶν ἃς συμπεριλαμβάνομεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀγνωστοὶ δὲ μείνασαι ἐπὶ αἰῶνας περιῆλθον πάλιν εἰς συνάφειαν μετὰ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. τοῦ ἀναπτυχθέντος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Ὀμηρικοῦ, ἀφ' οὗ ἤρξαντο μεγαλεπήβολοι ἔμποροι, ὡς οἱ Κορίνθιοι, νὰ ἐκτείνωσι τοὺς πλοῦς αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὴν πρὸς δυσμὰς θάλασσαν. Ἄρα δὲν ἀποκλείεται ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τὸ ὄνομα Ἰθάκη, ὅπερ ἔδωκαν οἱ νεήλυδες εἰς τὴν παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν βραχῶδη νῆσον, ἐσφαλμένως ἐτέθη αὐτῇ, πάντως δ' ἡ παράδοσις, ἣτις τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐδέχθη ὡς ὀρθὴν, μόνον ἐπὶ τοσοῦτον ἔχει ἀποδεικτικὴν δύναμιν ἐφ' ὅσον συμφωνεῖ πρὸς τὰς βάσεις ἐφ' ὧν ἐρείδεται τὸ ὄνομα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἐπὶ τῶν λέξεων δῆλον ὅτι τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν. Ὅθεν ὄλον τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα στρέφεται περὶ τὸ κείμενον τῶν ἐπῶν τούτων καὶ δὴ κυρίως τῆς Ὀδυσσεως.

Διὰ τὴν ἐξέτασιν ταύτην τοῦ κειμένου, ἣτις πρέπει, εἰρήσθω τοῦτο ἐν παρόδῳ, ὡς πᾶσα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα νὰ μείνῃ ἀνεπηρέαστος ὑπὸ προσωπικῶν ἢ πατριωτικῶν αἰσθημάτων, μεγίστης σπουδαιότητος εἶναι τὸ γενικώτερον ζήτημα περὶ τοῦ ἐνιαίου ἢ μὴ τῆς Ὀδυσσεως. Διότι ἐὰν αὕτη δὲν εἶναι τὸ ἔργον ἐνὸς καὶ μόνου ποιητοῦ ἀλλὰ πλειοτέρων, τότε αἱ περὶ Ἰθάκης γνώσεις ἢ καὶ μόνον γινώμαι ἐνὸς τούτων δύνανται νὰ διαφέρωσι τῶν ἄλλων ἐξ αὐτῶν, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ π. χ. ὁ καθ' ὑπόθεσιν ποιητὴς τοῦ Ι' ἢ Θ' αἰῶνος, εἰς ὃν ὀφείλεται ὁ πυρὴν τῆς Ὀδυσσεως, ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεως, ἴσως ἐγίνωσκε καλῶς ὅτι ὀρισμένη τις νῆσος ἦτο ὄντως ἡ πατρὶς τοῦ Ὀδυσσεως καὶ ἐκαλεῖτο Ἰθάκη, ἄλλος δὲ μεταγενέστερος ποιητὴς, ὁ προσθεὶς κατὰ τὸν Η' αἰῶνα τὴν ῥαψωδίαν α, ἐξελάμβανεν ὡς Ἰθάκην ἄλλην νῆσον, ἐκείνην δῆλα δὴ εἰς ἣν οἱ ἄνω ῥηθέντες νεήλυδες, μὴ γνωρίζοντες τὴν ἀλήθειαν, ἔδωκαν αὐθαίρετως τὸ ὄνομα ἐκεῖνο. Καὶ ὄντως οἱ φιλόλογοι, καὶ οἱ συντηρητικώτατοι ἀκόμη, ἀναγνωρίζουσι σήμερον τὴν διὰ πειστικωτάτων ἐπιχειρημάτων ἀποδειχθεῖσαν ἀλήθειαν ὅτι τοῦλάχιστον τὸ α καὶ τὸ ω τῆς Ὀδυσσεως εἶναι προσθήκαι μεταγενεστέρων ποιητῶν, ὡς καὶ τὴν πιθανότητα ὅτι ἄλλος ὁ ποιητὴς τῆς Τηλεμαχείας, ἄλλος ὁ τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεως. Ἄν ἐγινώσκομεν ἀκριβῶς τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ἔπους, βεβαίως τοῦτο ἤθελεν ὀφελῆσαι ἡμᾶς τὰ μέγιστα καὶ ὡς πρὸς τὸ προκειμένον ζήτημα. Ὡς δ' ὁμοῦς ἔχουσι τὰ πράγματα, φρονιμώτερον φαίνεται νὰ τηρήσωμεν μᾶλλον ἐπιφυλακτικὴν στάσιν,

παραδεχόμενοι ἐπὶ τοῦ παρόντος ὡς μεταγενέστερα μέρη μόνον ἐκεῖνα ἄπερ ἀναμφιβόλως ἤδη ἀπεδείχθησαν ὡς τοιαῦτα.

Ἀκριβῶς ἐν τῷ πανθωμολογουμένῳ παλαιοτάτῳ μέρει, τῷ νόστῳ τοῦ Ὀδυσσεύς, εὐρίσκομεν τὸ χωρίον ἐν ᾧ ὁ Ὀδυσσεὺς ὀρίζει τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Ἰθάκης ὡς πρὸς τὰς πλησίον νήσους (ι 21 κέ.):

*ναιετάω δ' Ἰθάκην εὐδήελον ἔν δ' ὄρος αὐτῇ
Νήριον εἰνοσίφυλλον ἀριπρεπές· ἀμφὶ δὲ νῆσοι
πολλὰ ναιετάουσι μάλα σχεδὸν ἀλλήλων,
Δουλίχιόν τε Σάμη τε καὶ Ὀλύμπου Ζάκυνθος.
αὐτὴ δὲ χθαμαλὴ πανυπεριότῃ εἰν ἄλλ' κείται
πρὸς ζόφον, αἶ δὲ τ' ἄνευθε πρὸς ἠὸα τ' ἠελιόν τε
τραχεῖ, ἀλλ' ἀγαθὸν κουροτρόφος.*

Δικαίως ὁ κ. Dörpfeld προτείνων τὴν αὐτοῦ θεωρίαν δίδει τῷ χωρίῳ τούτῳ τὴν πρώτην μεταξὺ τῶν ἀποδείξεων τοῦ θέσιν, πᾶσα δὲ περὶ τῆς ταυτότητος ἢ μὴ τῆς Ὀμηρικῆς καὶ τῆς σημερινῆς Ἰθάκης ἔρευνα ἀπὸ τούτου ὡς ἀφετηρίας πρέπει νὰ ὀρμαῖται. Ἐν τούτοις τὸ χωρίον παρέσχε τοῖς ἐρμηνευταῖς οὐκ ὀλίγα πράγματα καί, ὡς συχνάκις συμβαίνει, ἐπειδὴ δὲν κατενόηθη ἀρκούντως, ἐκηρύχθη ὑπὸ τινῶν ὑποβολιμαῖον. Καθ' ἡμᾶς οὐδεμίαν δυσκολίαν ὑπάρχει, μόνον δὲ περὶ τῆς σημασίας μιᾶς καὶ μόνης λέξεως δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ. Τί σημαίνει «κείται χθαμαλή;» Τὸ «εὐδήελον» τῆς νήσου καὶ τὸ «ἀριπρεπές» τοῦ ἐν αὐτῇ ὄρους ἀπαγορεύουσι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ «χθαμαλή» ὡς συνήθως, οὐδὲ φαίνεται ὅτι εὐστοχοῦσιν οἱ ἐρμηνεύοντες «ἔχουσα χθαμαλὰς ἀκτὰς», διότι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ περιορίσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ ἐπιθέτου εἰς μόναν τὰς ἀκτὰς τῆς νήσου. Τουναντίον δὲ τὸ ἀσύνδετον «χθαμαλὴ πανυπεριότῃ πρὸς ζόφον» ὑποδεικνύει ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ περὶ τῆς φυσικῆς ποιότητος, ἀλλὰ περὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς νήσου. Τοῦτο ἐννοήσας ἤδη ὁ Στράβων ἠρμήνευσε «τῇ ἀντικρὺ ἠπείρῳ πρόσχωρος», βεβαίως ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὀρμώμενος ἀπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι πάντα τὰ παράλια λέγονται χθαμαλά, τουναντίον δὲ πᾶσα κίνησις ἀπὸ τῆς παραλίας εἴτε εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν εἴτε εἰς τὰ ἔνδον τῆς χώρας δηλοῦται διὰ τοῦ ῥήματος «ἀνάγεσθαι» γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι ἡ ἀνοικτὴ θάλασσα παρὰ Λατίνους ἐκαλεῖτο ἀπλῶς *altum* ἢτοι «τὸ ὑψηλόν». Κατὰ ταῦτα τὸ «κείται χθαμαλή» εἶναι ἀντίθετον τῷ «κείται ἐν τῇ ἀνοικτῇ θαλάσσῃ». Ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν ἐρμηνείαν

ταύτην, παρίσταται ὁ Ὀδυσσεὺς ὡς λέγων ταῦτα ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ αὐτοῦ εὐρισκόμενος. Δυνάμεθα ὁμῶς καὶ νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ ποιητὴς περιέγραψε τὴν θέσιν τῆς νήσου ὡς παρουσιάζεται εἰς τὸν πλέοντα ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου πρὸς τὰς νήσους ἐκεῖνας. Νῆσός τις μακρόθεν ὀρωμένη φαίνεται τῷ ναυτιλλομένῳ χαμηλότερον κειμένη, ὅσον δὲ πλησιάζει οὗτος πρὸς αὐτὴν τοσούτῳ μᾶλλον ὑψοῦται ἐκ τῶν ὑδάτων· ἐὰν λάβωμεν τὸ φαινόμενον τοῦτο ὑπ' ὄψιν, δὲν θὰ εἶναι ἄτοπον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο κάλλιστα νὰ συνδέσῃ μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «μακρὰν» τὴν τοῦ «χθαμαλῶς», ὡς συμβαίνει καὶ ἐν τῇ σημερινῇ γλώσσῃ παρὰ ταῖς ἐννοίας «χαμηλά», «κάτω», «βαθεῖά», καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὸ «κείται χθαμαλή» τὴν σημασίαν τοῦ «κείται μακρὰν». Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἔτι κάλλιον ἀρμόζει τὸ ἀσύνδετον «χθαμαλὴ πανυπεριότῃ πρὸς ζόφον», διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι τότε ἐπεξηγήσις, ἀκριβέστερος προσδιορισμὸς τοῦ πρώτου.

Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν ἀκόμη ὅτι τὸ «ἀμφὶ» οὐδόλως σημαίνει μόνον τὸ «κύκλῳ περίξ», ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς τὸ «πλησίον» ἢ «εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο περὶ οὗ ἐγένετο λόγος» καὶ ὅτι τὸ «ζόφος», ὡς δηλοῦσι τὰ ἀντίθετα «πρὸς ἠὸα τ' ἠελιόν τε», σημαίνει τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, δυνάμεθα ὡς ἐξῆς νὰ μεταφράσωμεν τὸ χωρίον: *Ὀικῶ τὴν περιόπιον Ἰθάκην ἐν αὐτῇ ὑπάρχει ὄρος, τὸ δεινῶδες Νήριον, τὸ μεγαλοπρεπές. Εἰς δὲ τὸ μέρος ἐκεῖνο κείνται πολλὰ νῆσοι πολὺ πλησίον ἀλλήλαις, Δουλίχιον καὶ Σάμη καὶ ἡ δασώδης Ζάκυνθος. Αὐτὴ μὲν κείται μακρὰν, (ἢ πλησίον τῆς ἠπείρου), πασῶν τελευταία ἐν τῇ θαλάσσῃ πρὸς τὸ σκοτός (δυσμᾶς), αἶ δ' ἄλλαι πορρωτέρω πρὸς τὴν ἔω καὶ τὸν ἥλιον. Καὶ εἶναι μὲν τραχεῖα, ἀλλὰ καλὴ νὰ τρέφῃ ἀγαθοὺς ἄνδρας.*

Χαρακτηριστικώτατον ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ εἶναι τὸ ῥητῶς λεγόμενον ὅτι αἶ ἄλλαι τρεῖς νῆσοι κείνται πολὺ πλησίον ἀλλήλων, ἀπέχει δ' ἀπ' αὐτῶν ἡ Ἰθάκη. Τοῦτο καὶ μόνον ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ τὴν ιδέαν ὅτι ταῦτα λέγονται περὶ τῆς σήμερον καλουμένης Ἰθάκης, λίαν ἀκροσφαλῆ. Ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ οὐδόλως συμφωνοῦσι, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πρὸς ταύτην, ἥτις κατέχει τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς Κεφαλληνίας καὶ δὲν δύναται ἄρα νὰ εἶναι ἡ δυτικωτάτη τῶν ἐκεῖ νήσων. Ὁ μόνος προσπαθήσας μετὰ τινος πιθανότητος, ἀλλὰ μόνον φαινομενικῆς, νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα, εἶναι ὁ ἤδη μνημονευθεὶς γνωστὸς γεωγράφος κ. Partsch. Οὗτος παρετήρησε καὶ διὰ πολλῶν ἀποδείξεων κατέστησεν ἀναμφίβολον ὅτι ἡ διεύθυνσις καθ'

ἦν ἐκτείνεται ἡ σειρά τῶν Ἴονίων νήσων δὲν ἦτο ἀκριβῶς γνωστὴ παρ' ἀρχαίους καὶ νεωτέρους. Ἐνῶ ἡ γενικὴ διεύθυνσις τῶν νήσων εἶναι νοτιανατολική, ἡ δὲ τῶν τεσσάρων ἀπὸ τῆς Λευκάδος μέχρι τῆς Ζακύνθου καθαρῶς νότιος, ἐπιστεύετο ὅτι εἶναι ἀνατολική. Ὅθεν εἰκάζει ὅτι ἡ τοιαύτη σφαλερὰ γνώμη ὑπόκειται καὶ ταῖς λέξεσι τοῦ Ὀμήρου, ὅτι δὲ μεταβληθείσης κατὰ διάνοιαν τῆς θέσεως τῶν νήσων συμφώνως πρὸς αὐτήν, τοποθετεῖται καὶ ἡ σημερινὴ Ἰθάκη κατ' εὐχὴν. Ἄλλ' ὅσον ὀρθὴ καὶ ἂν εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Partsch αὐτὴ κατ' ἑαυτήν, νομίζομεν ὅτι σφάλλεται ἐν τῷ συμπεράσματι. Ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀποδεικνύει ὅτι, ἵνα ἔλθῃ ἡ Ἰθάκη πρὸς δυσμὰς τῆς Κεφαλληνίας, ἥς πράγματι κατέχει τὴν βορειανατολικὴν πλευράν, δὲν ἀρκεῖ ἡ τοιαύτη στροφή τῶν νήσων. Δὲν διστάζομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κ. Partsch θέλων νὰ ἀποδείξῃ τὴν σημερινὴν Ἰθάκην ὡς τὴν Ὀμηρικὴν, παρεσύρθη εἰς τὸ σφάλμα του, ὡς πολλάκις συμβαίνει, ὑπὸ τοῦ ἄγαν μεγάλου ζήλου. Πρὸς τούτοις ὁ Ὀμηρος ὁμιλεῖ περὶ τεσσάρων νήσων, ὧν δυτικωτάτη νὰ εἶναι ἡ Ἰθάκη· ἐὰν δὲ δύο ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία, τρίτη δὲ ἡ Ἰθάκη, ποία εἶναι ἡ τετάρτη; Φαίνεται ὅτι διὰ τὸν λόγον τοῦτον τινὲς τῶν ἀρχαίων γεωγράφων ἐνόμιζον ὅτι ὑπὸ τὸ Δουλίχιον καὶ τὴν Σάμην πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὰ δύο τμήματα τῆς Κεφαλληνίας, ἅπερ μόνον δι' ἰσθμοῦ συνεχονται. Ἄλλ' ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι ὅλως ἀφθαιρέτος· ὁ ἰσθμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ὕδατος κατὰ τοὺς χρόνους οὓς περιγράφει ὁ Ὀμηρος, ὡς ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ λόφων. Δὲν δικαιώμεθα ὅθεν νὰ ἰδρύσωμεν ἐπὶ μιᾶς ὑποθέσεως ἑτέραν καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὅλως σοφιστικῶς τὰς σαφειστάτας τοῦ Ὀμήρου λέξεις. Τίς εἶναι λοιπὸν ἡ τετάρτη τῶν νήσων ἐκεῖνων; Ἀναμφιβόλως ἡ Λευκάς, διότι οὐδεμία ἄλλη ἀξία λόγου νήσος κεῖται ἐκεῖ ἐν τῇ θαλάσῃ, ἥτις ἠδύνατο νὰ μνημονευθῇ ὡς ἀποτελοῦσα μετ' ἐκεῖνων τὸ βασιλεῖον τοῦ Ὀδυσσεύς. Ἐν τούτοις θὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ Λευκάς δὲν δύναται νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰς νήσους τοῦ Ὀδυσσεύς, διότι δὲν ἦτο νήσος, ἀλλὰ χερσόνησος, νήσος δὲ κατέστη μόλις ἀφ' οὗ οἱ Κορίνθιοι, ἐγκατασταθέντες ἐπ' αὐτῆς κατὰ τὸν Ζ' π. Χ. αἰῶνα, διώρυξαν τὸν συνδέοντα αὐτὴν πρὸς τὴν ἀντικρὺ ἠπειρον ἰσθμόν. Εἰς τὴν παρατήρησιν ταύτην δυνάμεθα ν' ἀντιτάξωμεν τὰς ἐρεῦνας τῶν νεωτέρων γεωγράφων καὶ γεωλόγων, ἀποδειξάντων ὅτι τούναντιον ἡ Λευκάς τὸ πάλαι ὑπῆρξεν ἐν πολὺ μείζονι βαθμῷ νήσος ἢ τὰ νῦν. Ἀεννάως ἐφέρετο καὶ φέρεται

εἰσέτι ὑπὸ τῶν θαλασσιῶν κυμάτων ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς ἄμμος πρὸς τὴν βορειανατολικὴν παραλίαν, ἔνθα καθιζάνουσα καθιστᾷ τὴν θάλασσαν ἀβαθῆ καὶ τείνει νὰ ἐνώσῃ τὴν νῆσον πρὸς τὴν ἠπειρον. Ὅτε οἱ Κορίνθιοι ἰδρυσαν ἐν Λευκάδι τὴν ὁμώνυμον πόλιν, κατενόησαν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκβαθύνωσι τὴν ἐκεῖ θάλασσαν, ἵνα διέρχωνται εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον τὰ πλοῖα διὰ τοῦ πορθμοῦ· τοῦτο δ' ἐγένετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸς βορρᾶν τῆς σημερινῆς πόλεως, ἔνθα ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῆς προσκομιζομένης ἄμμου σχηματιζομένης γλώσσης ἐν τοῖς ὕστερον ἐκτίσθη τὸ φρούριον τῆς ἁγίας Μαύρας. Ὅτι δὲ ὁ πορθμὸς καὶ παρὰ τῇ ἀρχαίᾳ πόλει οὐδέποτε ὑπῆρξε τεχνητός, ὡς εἰκασάν τινες, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὸ στενότατον σημεῖον ἔχει ἀκόμη πλάτος 200 μέτρων, ὅπερ εἶναι ὅλως δυσανάλογον πρὸς τεχνητὸν πορθμόν.

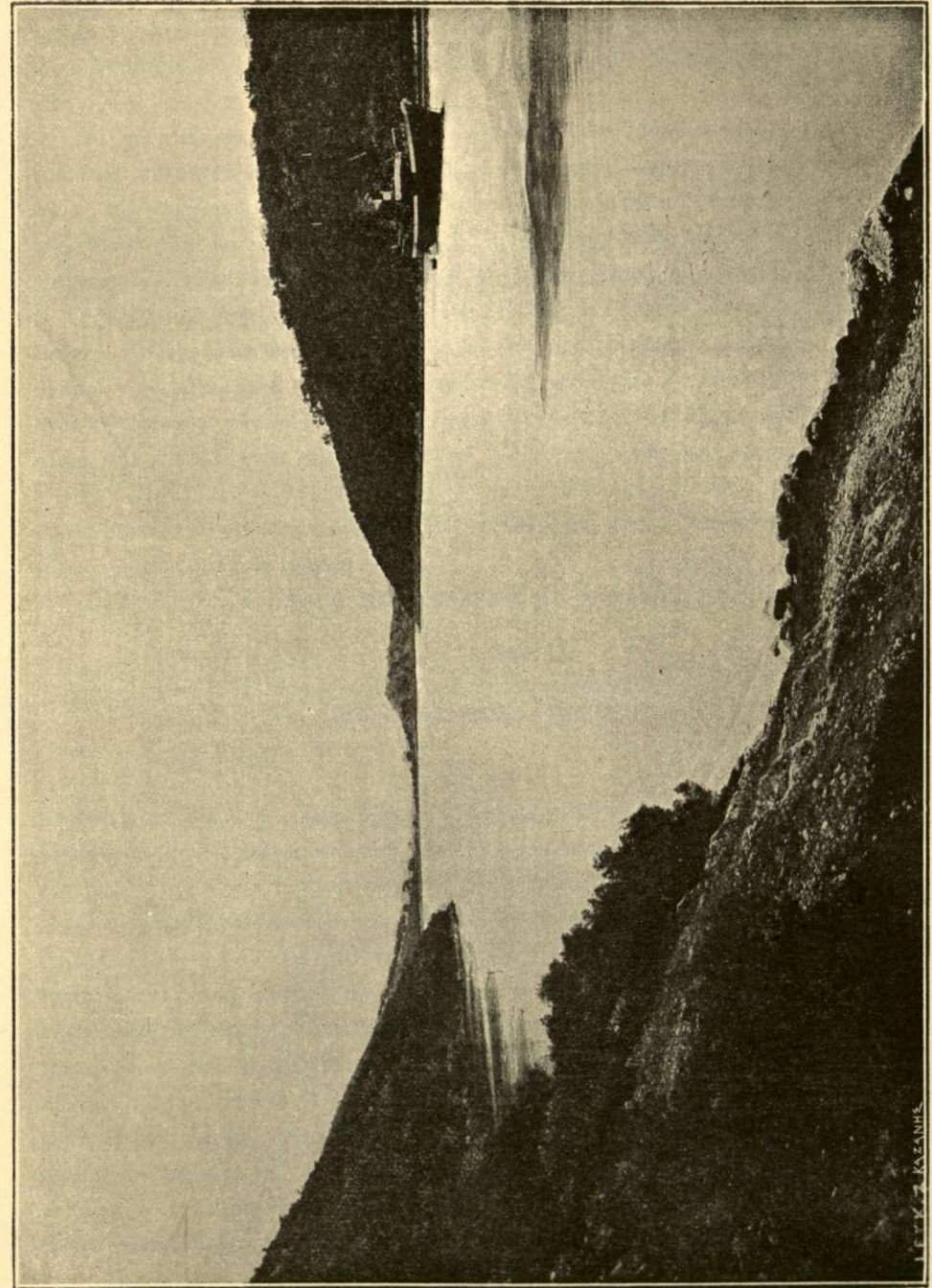
Ἄν δὲ οὐ μόνον δικαιώμεθα ἀλλ' ὀφείλωμεν νὰ περιλάβωμεν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν τεσσάρων ἐκεῖνων νήσων καὶ τὴν Λευκάδα, τότε ἡ παρατήρησις τοῦ κ. Partsch περὶ τῆς ἐσφαλμένης τοποθετήσεως αὐτῶν προσλαμβάνει ἰδιάζουσαν ὅλως σημασίαν. Διότι τότε καὶ μόνον τότε ἔχομεν σειράν τεσσάρων νήσων αἰτινες, ἐκτεινόμεναι πράγματι ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, διὰ τῆς κατὰ διάνοιαν ἐκεῖνης μεταβολῆς τῆς τοποθετήσεως ἔρχονται οὕτω πῶς ὥστε μία ἐξ αὐτῶν, ἡ Λευκάς, νὰ κεῖται πασῶν τελευταία πρὸς δυσμὰς. Μόνον τότε ἔχουσι σημασίαν θετικὴν αἱ λέξεις τοῦ Ὀμήρου, εἰδεμὴ δὲν παριστῶσι πραγματικόν, ἀλλὰ φανταστικόν κόσμον.

Τὸ ὅτι ἡ Λευκάς ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ δυτικωτάτη νήσος, καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ω τῆς Ὀδυσσεΐας (στ. 11 κέ.). Ἐνταῦθα ὁ Ἑρμῆς προπέμπων τὰς ψυχὰς τῶν μνηστῆρων εἰς τὸν Ἄδην, διέρχεται τὸν ὠκεανόν, τὴν «Λευκάδα πέτραν», τὰς πύλας τοῦ Ἡλίου καὶ τὸν δῆμον τῶν Ὀνειρων. Τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς αὐτὸς ὁ κ. Partsch, σημαίνει ὅτι παρὰ τοῖς Ἑλλησι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς ἠπείρου Ἑλλάδος ἡ ἄξενος λευκὴ ἀκτὴ τῆς Λευκάδος ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐθεωρεῖτο τὸ ἔσχατον ὄριον τῶν θαλασσῶν τῆς πατρίδος των, τὸ κυριώτατον σημεῖον ἔνθα ἤρχιζον τὰ ἄγνωστα μέρη τοῦ δύοντος ἡλίου, οὕτως ὥστε ἐν τῇ ἀντιλήψει αὐτῶν τὸ ἀπὸ τῆς Λευκάδος πέτρας ἄλμα ἐξισοῦτο σχεδὸν πρὸς τὸν θάνατον. Ἡ νήσος ἐφ' ἧς εὐρίσκεται ἡ πέτρα αὕτη, τ. ἔ. ἡ σημερινὴ Λευκάς, ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπ' ἐκεῖνης ὠνομάσθη, πρέπει νὰ εἶναι ἡ δυτικωτάτη πασῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὸ χωρίον τοῦ ω ἔχει καὶ αὐτὸ μεγάλην διὰ τὸ προκείμενον ζήτημα σημασίαν,

καίτοι τὸ ὠ ἀπεδείχθη μεταγενεστέρα προσθήκη καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτοῦ εἶχεν ὄλως ἄλλας ἰδέας περὶ Ἰθάκης ἢ ὁ τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεύς.

Ἀντιφάσκον πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ κ. Dörpfeld φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως χωρίον τι ἐν τῷ α τῆς Ὀδυσσεύς (257 κέ.), ἐν ᾧ ἡ Ἀθηναῖα ὑπὸ τὴν μερρὴν τοῦ Μέντου, βασιλέως τῶν Ταφίων, λέγει ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς ἐπιστρέφων παρὰ τοῦ Ἰλου, υἱοῦ τοῦ Μερμέρου, ἐξ Ἐφύρας διήλθε διὰ τῆς Τάφου· ἐπειδὴ δὴλα δὴ ἡ Ἐφύρα ὡς πόλις τοῦ Μερμέρου τοποθετεῖται εἰς τὴν Θεσπρωτίαν, ὡς Τάφος δὲ θεωρεῖται τὸ σημερινὸν Μεγαλονῆσι, ἐξάγεται ἡ ἐξῆς σειρά τῶν τόπων: πρὸς βορρᾶν ἔκειτο ἡ Θεσπρωτία, ἐν τῷ μέσῳ ἡ Τάφος, πρὸς νότον ἡ Ἰθάκη. Ἐν τούτοις εἰς τὸ χωρίον τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν. Τὸ α τῆς Ὀδυσσεύς εἶναι συνονθύλευμα πολὺ μεταγενέστερον πάντων τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ὀδυσσεύς (βλ. κυρίως von Wilamowitz ἐν Homer. Untersuch. 1884 σ. 7 καὶ 25)· ἡ θέσις τῆς Τάφου εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστος (βλ. καὶ Α. Μηλιαράκη ἐν Γεωρ. τῆς Κεφαλληνίας κλ. σ. 210 κέ.), ἐπίσης δ' ἡ τοποθέτησις τῆς Ἐφύρας εἶναι πολὺ ἐπισφαλῆς, καθ' ὅσον ἐν β 325 κέ. μανθάνομεν ὅτι Ἐφύρα παράγουσα δηλητήρια ἔκειτο ἐν Ἡλιδι. Τὰ αὐτὰ λεκτέον περὶ τοῦ χωρίου α 182 κέ., ἐν ᾧ ὁ αὐτὸς Μέντης διηγεῖται ὅτι μεταβαίνει εἰς «Τεμέσην», ἵνα κομίση ἐκεῖθεν χαλκόν. Διότι ποῦ ἔκειτο ἡ Τεμέση αὕτη; ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἢ ἐν Κύπρῳ; Ἐν τῇ μιᾷ περιπτώσει ὀρίζεται ἡ θέσις τῆς Ἰθάκης ὄλως διάφορος ἢ ἐν τῇ ἐτέρᾳ. Ὡς δ' εἴπομεν καὶ ἄνωτέρῳ, καὶ ἂν ὄντως ὁ ποιητὴς τοῦ α ἐθεώρει ἤδη τὴν σημερινὴν Ἰθάκην ὡς τὴν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἀρχαίου πυρῆνος τῆς Ὀδυσσεύς περιγραφομένην νῆσον τοῦ Ὀδυσσεύς, τοῦτο οὐδὲν θ' ἀπεδείκνυεν ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα, διότι ὁ μεταγενέστερος ποιητὴς εὕρισκετο ἐν τῇ αὐτῇ μοίρᾳ μεθ' ἡμῶν, δὴλα δὴ δὲν ἐγίνωσκεν ἄλλ' ἐζήτει τὴν θέσιν τῆς Ἰθάκης, ὅθεν καὶ ὑπέκειτο εἰς τὰ αὐτὰ σφάλματα ὡς ἡμεῖς.

Ὁ Ὀδυσσεύς ἐν ν 96 κέ. κομισθεὶς ὑπὸ τῶν Φαιάκων εἰς τὴν πατρίδα του ἀποβιβάζεται κοιμώμενος εἰς τὸν λιμένα τοῦ Φόρκυος τῆς Ἰθάκης. Τοῦτον εὕρισκονσίνετις ἐν τῷ βορείῳ μέρει τῆς σημερινῆς Ἰθάκης, ἄλλοι ὁμως ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου, ἐνθα τῷ ὄντι ὁ λιμὴν τῆς σημερινῆς πρωτεύουσος ἀνταποκρίνεται καλῶς εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὀμήρου. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδὲν παρὰ τούτῳ διδάσκει τὴν ἐν τῇ νήσῳ θέσιν αὐτοῦ. Οἱ νομίζοντες ὅτι πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῷ βορείῳ τμήματι, διότι οἱ Φαίαιες ἤρχοντο ἐκ Σχερίας, τ. ἔ. Κερκύρας, λησμονοῦσιν ὅτι

ΠΙΝΑΞ 15'

ΑΡΜΟΝΙΑ

οὐδὲν ἐκώλυε τούτους νὰ εἰσέλθωσι καὶ εἰς λιμένα κείμενον ἐν τῷ νοτίῳ τμήματι, ἂν τὸ βόρειον μέρος δὲν παρείχεν ἀσφαλῆ τοιοῦτον· ἀλλ' οὐδ' εἶναι ἀποδεδειγμένη ἡ ταυτότης τῆς Σχερίας καὶ τῆς Κερκύρας, ὅσα πιθανῆ καὶ ἂν εἶναι.

Ποῦ τῆς Ἰθάκης ἀπεβιβάσθη ὁ Τηλέμαχος ἐπανελθὼν ἐκ Πύλου, οὐδαμῶς δηλοῦται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Τὸ μόνον ὅπερ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ εἰς συμπέρασμα εἶναι ἡ συμβουλή, ἣν δίδει αὐτῷ ἡ Ἀθηναῖα περὶ τῆς παρά τὰς διαφόρους νήσους ὁδοῦ, ἢν ἀποφύγῃ τὴν ἐνέδραν τῶν μνηστήρων. Λέγει δὴλα δὴ (ο 33 κέ.) νὰ πλεύσῃ «ἐκάς νήσων», ἅμα δ' ὡς φθάσῃ εἰς τὴν πρώτην ἀκτὴν τῆς Ἰθάκης, νὰ πέμψῃ τὸ πλοῖον εἰς τὴν πόλιν, αὐτὸς δὲ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν συβώτην Εὐμαίον. Τοῦτο τὸ «ἐκάς» τ. ἔ. «μακρὰν» τῶν νήσων ὑποδεικνύει μόνον ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ τῆς μεταξὺ τῶν νήσων καὶ τῆς ἠπείρου Ἑλλάδος θαλάσσης, διότι αὕτη εἶναι ἀπανταχοῦ σχετικῶς στενὴ, ἀλλὰ περὶ τῆς πρὸς δυσμὰς αὐτῶν. Ἐὰν ὅμως συνδυάσωμεν τὸ χωρίον τοῦτο πρὸς τὸ ἄλλο ἐν ᾧ μανθάνομεν τὰ περὶ τῆς ἐνέδρας τῶν μνηστήρων, ἴσως δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τι σπουδαιότερον.

Ἐν δ 844 κέ. ὀρίζεται ἡ θέσις τῆς νησιδος ἐν ἣ ἐνήδρευον ὡς ἐξῆς :

*ἔστι δέ τις νῆσος μέσση ἀλλ' πετροῦσσα
μεσσηγὺς Ἰθάκης τε Σάμοιό τε παιπαλοέσσης,
Ἄστερις, οὐ μεγάλη λιμένες δ' ἐνὶ ναύλοχοι αὐτῇ
ἀμφίδυμοι.*

Ἐν δὲ π 365 κέ. περιγράφεται ὁ τρόπος καθ' ὃν προσεπάθουν νὰ συλλάβωσι τὸν Τηλέμαχον, τὴν μὲν ἡμέραν κατασκοποῦντες ἐκ τῶν κορυφῶν, τὴν δὲ νύκτα περιπολοῦντες ἐν τῇ θαλάσῃ.

Ὅσοι παραδέχονται τὴν ταυτότητα τῆς σημερινῆς Ἰθάκης καὶ τῆς Ὀμηρικῆς, θεωροῦσιν ὡς τὴν νησιδα ταύτην τὸν σκόπελον Δασκαλιό, ὅστις κεῖται ἐν τῷ πορθμῷ τῷ χωρίζοντι τὴν Ἰθάκην ἀπὸ τῆς Κεφαλληνίας καὶ δὴ πρὸς δυσμὰς τοῦ λιμένος τῆς «Πόλις», ἀλλὰ πλησιέστερον πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν· διότι ἄλλη νησίς δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ πορθμῷ τούτῳ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκόπελος οὗτος εἶναι ὄλως ἀσήμαντος, οὐδὲ κορυφὰς ἔχει ἐξ ὧν νὰ κατασκοπῇ τις, οὐδὲ λιμένα ἀπλοῦν ἢ διπλοῦν, νομίζουσιν ὅτι εἴτε διὰ σεισμικῶν, εἴτε δι' ἄλλων φυσικῶν φαινομένων μετεβλήθη ἢ ἄλλοτε σημαντικώτερα Ἄστερις. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν, ἂν ὄντως ἡ θέσις τοῦ σκοπέλου ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς λέξεις

τοῦ Ὀμήρου καὶ ἂν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἐνέδραν. Τὸ πρῶτον ἴσως συμβαίνει, τὸ δεύτερον δ' ὅμως οὐχί.

Τὸ Δασκαλιὸ πρῶτον κεῖται ἐν ὄψει τῆς θέσεως, ἔνθα τοποθετοῦσιν οἱ νεώτεροι τὴν Ὀμηρικὴν πόλιν. Ὄντως δὲν ἔννοεῖ τις, τί εἶδος ἐνέδρας εἶναι αὕτη, καθ' ἣν πρόκειται νὰ συλληφθῇ ὁ βασιλόπαις ἐνώπιον τῶν πολιτῶν, ἐνῶ ἠδύναντο οἱ μνηστῆρες, ἂν δὲν ἐφοβοῦντο τούτους, νὰ ἀπαλλαχθῶσι πολὺ εὐκολώτερον ἐκείνου. Ἄλλ' ἔστω, ἐπειδὴ δὲν γινώσκουμεν ἀσφαλῶς τὴν θέσιν τῆς πόλεως, τοῦτο ἔχει μικρὰν σπουδαιότητα. Τί δ' ὅμως νὰ εἰπώμεν περὶ τῆς στρατηγικῆς θέσεως τοῦ σκοπέλου; Δεσπόζει οὗτος μόνον τοῦ βορείου μέρους τοῦ πορθμοῦ, ἀπέχων μακρότατα τῆς νοτίου ἐξόδου. Ἐπακολουθήματα τῆς θέσεως ταύτης εἶναι τὰ ἐξῆς: ὁ διὰ τοῦ πορθμοῦ ἀνερχόμενος ἐβλεπε πᾶν πλοῖον εὐρισκόμενον ἐν αὐτῇ, ἠδύνατο δέ, ἂν ἐφαίνετο ἐχθρικόν, πολὺ ταχέως ν' ἀποβιθασθῇ εἰς τὴν ἀπανταχοῦ πλησιέστατα κειμένην ἀκτὴν τῆς Ἰθάκης καὶ οὕτω ν' ἀποφύγῃ πάντα κίνδυνον· ὁ δὲ μὴ εἰσερχόμενος παντάπασιν εἰς τὸν πορθμὸν ἀλλὰ πλέων περὶ τὴν νότιον ἄκρην τῆς Ἰθάκης οὐδὲν εἶχε νὰ φοβῆται ἐκ τῆς ἐνέδρας καὶ εἰσέρχεται ἀσφαλῆστατα εἰς τὸν λαμπρὸν ἐπὶ τῆς βορειανατολικῆς πλευρᾶς τῆς νήσου λιμένα. Πρὸς τί λοιπὸν ἢ συμβουλή τῆς Ἀθηνᾶς, νὰ πλεύσῃ «ἐκὰς τῶν νήσων»; Ἐὰν τὸ Δασκαλιὸ εἶναι ἡ Ἀσπερίς, ἡ συμβουλή αὕτη οὐ μόνον εἶναι ἀνόητος, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνος διὰ τὸν προστατευόμενον αὐτῆς. Εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι πᾶς τις μὴ προκατελιημένος, ἅμα ὡς ῥίψη βλέμμα ἐπὶ τοῦ καλλίστου χάρτου τοῦ κ. Partsch, ἀμέσως θ' ἀποφανθῇ ὅτι τὸ Δασκαλιὸ ἦτο τὸ χεῖριστον μέρος πρὸς ἐνέδραν κατὰ τοῦ ἐκ μεσημβρίας ἐρχομένου Τηλεμάχου, ὅτι δὲ πολὺ καταλληλότερος ἦτο οἰοσθήποτε λιμενίσκος ἐπὶ τῆς νοτίου παραλίας, ὡς π. χ. ὁ Ἄνδρι λεγόμενος.

Μακρὸν θὰ ἦτο νὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἄλλα τινὰ δευτερεύοντα, ἅπερ πολὺ ὀλίγον ἢ οὐδὲν διδάσκουσιν ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα, ὡς π. χ. τὸ ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ἄλλοι «ἀριστῆες» τῆς Ἰθάκης εἶχον ποίμνας ἐπὶ τῆς ἀντιπέραν ἀκτῆς τῆς ἠπείρου, ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἡλίδι, καὶ τὰ περὶ τοῦ βουκόλου Φιλοϊτίου (υ 185 κέ.) λεγόμενα, ὅστις, ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεῶς τεθεὶς ἐπὶ τοῖς βουσίῃ ἐν τῷ δήμῳ τῶν Κεφαλλήνων, ἀναγκάζεται νὰ φέρῃ τοῖς μνηστῆρσι βοῦν καὶ αἴγας. Περιοριζόμεθα εἰς τὸ νὰ εἰπώμεν ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες, ὡς ἐκαλοῦντο πάντες οἱ ὑπήκοοι τοῦ Ὀδυσσεῶς, οὐδόλως περιωρίζοντο εἰς τὴν ὕστερον ἀπ' αὐτῶν κληθεῖσαν νῆσον, κατεῖχον δ' οὐ μόνον πάσας τὰς ἐκεῖ νήσους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπέ-

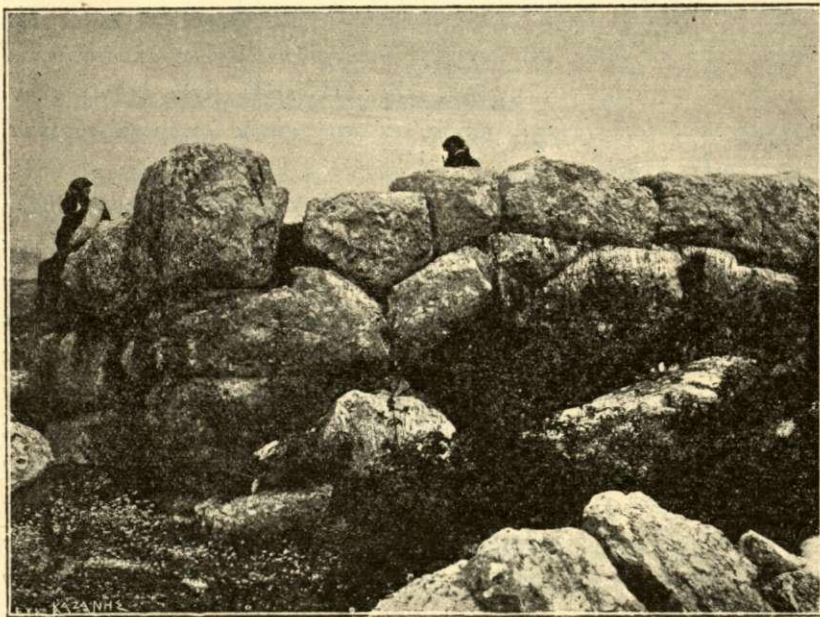
νατι ἀκτὴν, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν χωρίων ω 355, 378, 429 καὶ Ἰλ. Β 631 κέ. Τίς θὰ τολμήσῃ νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὰ τοιαῦτα χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς μυρίας ἀμφιβολίας καὶ ἀπολέσῃ καθ' ἕκαστον βῆμα τὸ ἀσφαλῆς ἔδαφος ὑπὸ τοὺς πόδας του;

Εἶδομεν ἤδη ὅτι μεταξὺ τῶν τεσσάρων νήσων τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐν ι 21 κέ. πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ Λευκάς, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ δυτικωτάτη πασῶν (κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν Ὀμηρικῶν καὶ μεταγενεστέρων χρόνων) καὶ ὅτι ἐν γένει ὁ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὀρισμὸς τῆς θέσεως τῆς πατρίδος τοῦ Ὀδυσσεῶς κάλλιστα συμφωνεῖ πρὸς τὴν Λευκάδα. Ἐὰν δὲ κατὰ ταῦτα ὑπερτερεῖ τῆς σημερινῆς Ἰθάκης, οὐκ ὀλίγα ἄλλα σπουδαῖα ἐπιχειρήματα ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἀποδεικνύοντα ὅτι, ἂν ὁ ποιητὴς τοῦ πυρῆνος τῆς Ὀδυσσεΐας εἶχεν ἐν νῶ νῆσον πραγματικῶς ὑπάρχουσαν, πάντα τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα εὕρηται ἠνωμένα ἐν Λευκάδι.

Προτάσσομεν τὰ μικροτέρας ἀξίας. Ἐνῶ ἐν τῇ σημερινῇ Ἰθάκῃ ὑπάρχουσι δύο σχεδὸν ὅμοια ὄρη, ὁ Ὀμηρὸς ἀναφέρει ἐν κύριον ὄρος τῆς νήσου, τὸ «εἰνοσίφυλλον Νήριτον»· τοιοῦτον κύριον ὄρος εὐρισκόμενον ἐπὶ τῆς Λευκάδος, περιβαλλόμενον ὑπὸ ἄλλων δευτερευόντων· ἴσως δὲ δὲν εἶναι ἀσήμαντον ὅτι ὁ Πλίνιος καλεῖ τὸ ὄρος τοῦτο τῆς Λευκάδος Neritus, τὴν δὲ ὅλην νῆσον Neritis. Καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ὑδάτων, ὃν ἀποδίδει ὁ Ὀμηρὸς τῇ Ἰθάκῃ, εὕρηται ἐν Λευκάδι, δὲν εἶναι δὲ οὗτος παροδικὸν τι γνώρισμα τῆς νήσου, ἀλλὰ μόνιμον, ἅτε ὀφειλόμενον εἰς τὴν μεγάλην ἐν ὑψηλῇ θέσει κειμένην κοιλάδα, ἐν ἣ κατὰ τὸν χειμῶνα συλλέγονται τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ ἐξ ἧς ἐξέρχονται ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀπειραρίθμων καὶ οὐδέποτε ἐκλείπουσῶν πηγῶν. Ἄλλ' ἄς ἐλθῶμεν ἐπὶ τὰ σπουδαιότερα.

Ἐκ τοῦ χωρίου π 351 καὶ ἄλλων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ κύριος λιμὴν τῆς Ἰθάκης ἦτο κύκλῳ κεκλεισμένος καὶ δὲν παρεῖχε θέαν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀκριβῶς τοῦτο συμβαίνει παρὰ τῷ καλλίστῳ λιμένι τῆς Λευκάδος, ὅστις καλεῖται Βλιχὸ καὶ κεῖται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας. Ὁ κ. Partsch λέγει περὶ αὐτοῦ τὰ ἐξῆς: «Μεταξὺ τοῦ βορείου ἄκρου τῶν παραλιακῶν ὄρεων ἐπὶ τῆς ἐλώδους πεδιάδος Νίδρι ὑπάρχει ὁ μικρὸς κόλπος Κλείμενο καὶ ἐν τῷ βάθει αὐτοῦ στενὸς πορθμὸς, ἔχων σχῆμα τραχήλου φιάλης, ὅστις πρὸς νότον ὀδηγεῖ εἰς δευτέραν ἐτι ἐντελέστερον κεκλεισμένην λεκάνην, τὸν Βλιχὸ καλούμενον λιμένα, ἔχοντα μῆκος 2 καὶ πλάτος 1 χιλιόμε. Αἱ ἰλυώδεις ὄχθαι αὐτοῦ

τὴν σήμερον εἶναι ἔρημοι, εἰς δὲ τὰ ἀκίνητα ὕδατα σπανίως πλοῖον, καίτοι τὸ βάθος θὰ ἤρκει εἰς τὰ μέγιστα, ῥίπτει τὴν ἄγκυραν. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὄχθης ζητεῖται τὸ ἀρχαῖον Ἑλλόμενον, οὐδεὶς ὅμως εὗρεν ἐκεῖ ἄξια λόγου ἐρείπια». Τὴν εἰκόνα τοῦ κόλπου τούτου δίδομεν ἐν πίνακι ΙΕ'. Πρὸς ἀριστερὰν φαίνεται ἡ Μαδουρή, ἡ νῆσος τοῦ ποιητοῦ Α. Βαλαωρίτου, ἐν δὲ τῷ μέσῳ περίπου ἡ μόλις διακρινομένη εἰσοδος εἰς τὸν κυρίως λιμένα Βλιχό· αἱ πρὸς δεξιὰν οἰκίαι εἶναι τὸ μικρὸν χωρίον Νίδρι. Περίπου $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς δυτικῆς παραλίας ὑπάρχουσιν ἐπὶ

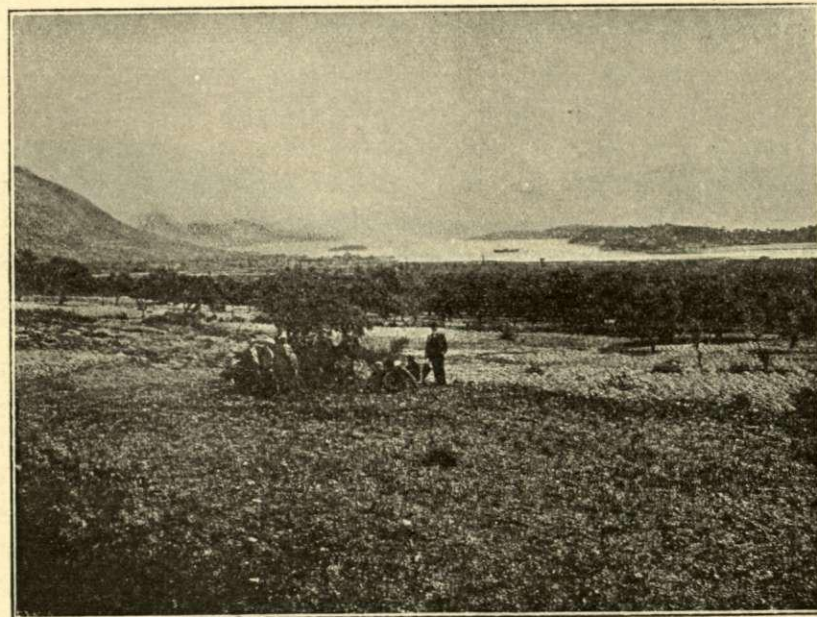

ὑψώματος τὰ ἐνταῦθα ἀπεικονιζόμενα ἀρχαιότατα ἐρείπια, ἅπερ προφανῶς ἀνήκουσιν εἰς ἱερὸν τι, οὐχὶ δ' εἰς ἀκρόπολιν ἢ εἰς ἄλλο φρούριον, διότι ἡ θέσις δεσποζομένη ὑπὸ τοῦ πλησίον ὑψηλοτέρου ὄρους εἶναι ἀκατάλληλος πρὸς τὰ τοιαῦτα. Πρὸς νότον δ' ὅμως, ἐπίσης ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὄχθης, ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Dörpfeld καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ πρὸ ὀλίγων ἐβδομάδων ἀξιόλογα ἐρείπια, ἐπὶ θέσεως καταλληλοτάτης δι' ἀκρόπολιν ἅτε δεσποζούσης ὅλου τοῦ λιμένος καὶ τῶν πέριξ. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐλήφθησαν καὶ αἱ δύο παρατιθέμεναι εἰκόνες, ὧν ἡ μὲν πρώτη δεικνύει τὸ βόρειον, ἡ δὲ δευτέρα τὸ πρὸς ἀνατολὴν καὶ νότον

μέρος τοῦ λιμένος, ὅστις ἐν τῇ δευτέρᾳ διακρίνεται μόλις ὡς λεπτὴ γραμμὴ ἐκτεινομένη πρὸς δεξιὰν. Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης θὰ ἐκτελεσθῶσι μετ' ὀλίγον ἀνασκαφαί.

Ὁ δεύτερος τῆς Ἰθάκης λιμὴν, ὁ τοῦ Φόρκονος, περὶ οὗ λέγεται ἐν ν 96 κέ. :

*Φόρκονος δέ τις ἔστι λιμὴν ἀλίιο γέροντος
ἐν δήμῳ Ἰθάκης· δύο δὲ προβλήτες ἐν αὐτῷ
ἄκται ἀπορροῶγες, λιμένος πότι πεπνυῖται,*

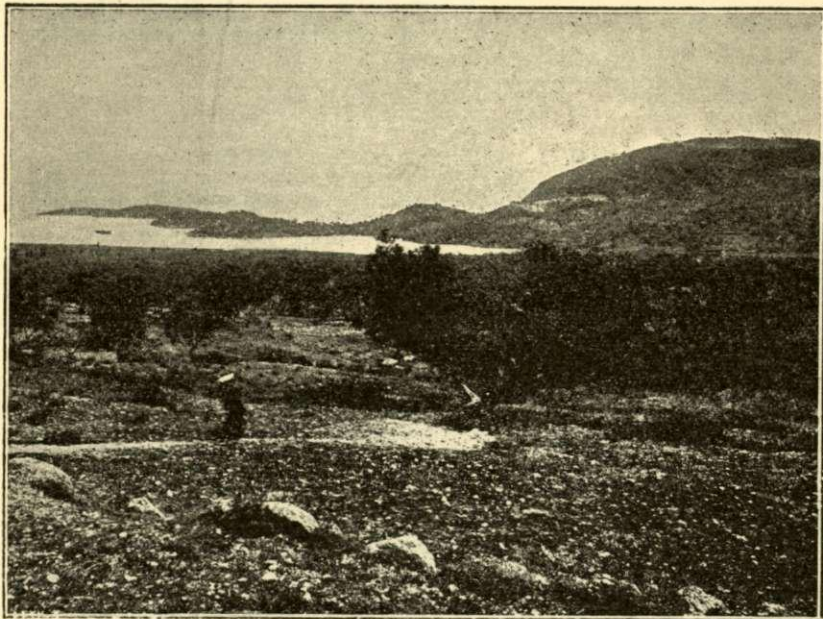

*αἱ τ' ἀνέμων σκεπάζουσι δυσαίων μέγα κῦμα
ἔκτοθεν ἔντοσθεν δὲ ἄνευ δεσμοῦ μένουσιν
νῆες εὖσσελμοι, ὅτ' ἂν ὄρμου μέτρον ἴκωνται,*

εὑρίσκεται ὑπὸ τοῦ κ. Dörpfeld ἐν τῷ σήμερον Σύβωτα καλουμένῳ λιμένι ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς παραλίας τῆς Λευκάδος. Πόσον δὲ συμφωνεῖ ἡ φύσις αὐτοῦ πρὸς τὰς λέξεις τοῦ Ὀμήρου, δύναται ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐννοήσῃ παρατηρῶν τὴν ἐν παραρτήματι δημοσιευομένην εἰκόνα ΙΕ', ἣτις ἐλήφθη ἐκ τοῦ βάθους αὐτοῦ· ὁ μὲν γινώσκων τὴν κατ' ἐνώπιον τοῦ παρατηρητοῦ κειμένην καὶ διὰ τῶν προβλήτων ἀκτῶν ἐντελῶς

κλειομένην εἴσοδον δὲν θὰ εὕρη αὐτὴν εὐκόλως. Περὶ τοῦ τρίτου λιμένος τῆς Ἰθάκης, ὅστις καλεῖται Ῥεῖθρον, εἶναι δύσκολον νὰ εἴπωμέν τι, διότι μνημονεύεται ἐν τῷ νεωτάτῳ μέρει τῆς Ὀδυσσεΐας (α 186)· ἐὰν δὲ οὐχ ἦττον εἶναι τι πραγματικόν, βεβαίως τὸ ὄνομα ἀρμόζει πολὺ μᾶλλον εἰς τὸν στενὸν πορθμὸν τῆς Λευκάδος (διότι ἡ λέξις τίθεται παρ' Ὀμήρῳ ἐπὶ ποταμῶν καὶ τῶν ὁμοίων) ἢ εἰς ἀνοικτὸν τινα λιμένα, οἷοι εἶναι οἱ ἄλλοι λιμένες τῆς σημερινῆς Ἰθάκης.

Ἡ τοιαύτη ὁμοιότης τῶν ἐν Λευκάδι λιμένων πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ

Ὀμήρου περιγραφομένου τῆς Ἰθάκης ἕως ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἀπλῆ σύμπτωσης. Ἄλλ' ἂν ἡ ὁμοιότης ἐκτείνηται μέχρι τῶν μικροτάτων λεπτομερειῶν, τότε ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀποβαίνει ἀνεπαρκής. Τοῦτο λέγομεν κυρίως περὶ τῆς Ἀστερίδος. Ἀληθῆ κατάπληξιν ἠσθάνθημεν οἱ συνεκδραμόντες πρό τινων ἐβδομάδων μετὰ τοῦ κ. Dörpfeld εἰς Λευκάδα, ὅτε κατὰ τὴν ἐπάνοδον ὑπέδειξεν ἡμῖν αὐτὴν ἐν νησίδι τινι πρὸς νότον τῆς Λευκάδος, ἣτις καλεῖται νῦν Ἀρκούδι ἢ Ἀρκουδόνησο. Κειμένη ἐν μέσῳ τῆς μεταξὺ τῆς Λευκάδος καὶ τῆς βορείου ἄκρας τῆς Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης θαλάσσης, ἐγειρομένη δ' εἰς ἀρκετὸν ὕψος καὶ

δεσπόζουσα τῆς ἐκεῖ θαλάσσης οὕτως ὥστε πᾶν πλησιάζον ἐκ νότου πρὸς τὴν Λευκάδα πλοῖον ὁρᾶται ἀπ' αὐτῆς ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως, κέκρηται πάντα ὅσα ἐχρειαζόντο διὰ τὴν ἐνέδραν τῶν μνηστήρων. Ὁ παρατηρῶν τὴν θέσιν αὐτῆς κατανοεῖ ἀμέσως, διατὶ συνεβούλευσεν ἡ Ἀθηναῖα τῷ Τηλεμάχῳ νὰ πλεύσῃ μακρὰν τῶν νήσων. Διότι μόνον ἐν μεγίστῃ ἀποστάσει πρὸς δυσμὰς αὐτῶν ἀνερχόμενος ἡδύνατο νὰ μείνῃ ἀπαρτήρητος ἐκ τῆς νησίδος, ἵνα εἶτα καλυπτόμενος ὑπὸ τοῦ νοτιωτάτου τῆς Λευκάδος ἀκρωτηρίου (τῆς Λευκάδος πέτρας) προσελάσῃ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν νῆσον. Ἄλλ' οὐ μόνον ἡ θέσις καὶ ἡ γενικὴ διάπλασις συμφωνοῦσι· παραπλέοντες παρὰ τὴν νότιον παραλίαν τῆς νησίδος αἴφνης εἶδομεν μακρὰν καὶ χαμηλὴν γλῶσσαν γῆς, ἐκτεινομένην καθέτως ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸς νότον εἰς τὴν θάλασσαν, σχηματίζουσαν δὲ διπλοῦν λιμενίσκον καὶ οὕτω διαπεπλασμένον ὥστε τὰ δύο ἐν αὐτοῖς ὀρμοῦντα πλοιάρια ἀνεκαλύψαμεν μόλις, ἀφοῦ διήλθομεν, διὰ τοῦ τηλεσκοπίου. Ἐὰν ἐνταῦθα δὲν ἔχωμεν πράγματι τοὺς «ἀμφιδύμους λιμένας», (δ 845—6) τῆς Ἀστερίδος, τότε ἡμεῖς τοῦλάχιστον ὁμολογοῦμεν παρρησίᾳ ὅτι δὲν γινώσκουμεν, πῶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς τοιαύτας καὶ καταφανεστάτας ὁμοιότητας.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔχομεν ἀκράδαντον πεποίθησιν ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, τοῦλάχιστον τὰ παλαιότερα αὐτῶν μέρη, δεικνύουσι μεγίστην ἀκρίβειαν εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν τόπων, ὡς καὶ ἀπεδείχθη πλειστάκις, ἡ δ' ἐν αὐτοῖς περιγραφῇ τῆς Ἰθάκης κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις οὕτω καλουμένην νῆσον, τοῦναντίον ὅμως κάλλιστα πρὸς τὴν σημερινὴν Λευκάδα, πρέπει ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ κηρυχθῶμεν ὑπὲρ τῆς θεωρίας τοῦ κ. Dörpfeld ὅτι ἡ Ὀμηρικὴ Ἰθάκη εἶναι ἡ Λευκάς, μέχρις ὅτου ἄλλοι ἀρμοδιώτεροι περὶ τὰ τοιαῦτα ζητήματα θὰ εὕρωσι λόγους ἰσχυροὺς ἀντισταμένους εἰς αὐτὴν καὶ διαλαθόντας ἡμᾶς· ὅσοι ὅμως μέχρι τοῦδε ἤδη ἀντετάχθησαν ὑπὸ τινων εἰς αὐτὴν, δὲν εἶναι πολὺ σοβαροί. Ἀκριβῶς δὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο παρεκίνησεν ἡμᾶς νὰ ὑποδείξωμεν τοῖς ἀναγνώσταις τῆς Ἀρμονίας κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ σπουδαιότερα περὶ ἃ στρέφεται ὅλον τὸ ζήτημα, διότι παρατηρήσαμεν ὅτι ὑπάρχει περὶ τούτων ἀσάφειά τις, ἣτις πρῶτον πρέπει ν' ἀρθῆ ἐκ τοῦ μέσου, ἵνα βαδίσωμεν εἶτα ἀσφαλῶς πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΜΟΙΒΑΙΑΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΖΩΙΣ¹

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς βόμβους φαίνονται οἱ σφήκες ὡς λίαν δεξιοὶ οἰκοδόμοι. Ὡς ὕλικόν τῶν οἰκοδομῶν χρησιμεύει αὐτοῖς μᾶζά τις χαρτοειδής, ἣν οἱ ἴδιοι ἐκ μεμασσημένου φλοιοῦ δένδρων καὶ ξυλωδῶν οὐσιῶν παράγουσι. Σχηματίζουσιν ἐξ αὐτῆς ὀριζοντίας κυψέλας, μεθ' ἐξαγώνων καὶ πρὸς τὰ κάτω ἠνεωγμένων κυττάρων. Τινὰ εἶδη ἐκτελοῦσι μίαν καὶ μόνην κυψέλην κρεμαμένην ἐκ τινος προεξοχῆς, ἄλλα δὲ σχηματίζουσι πλειότερας ὑπερκειμέναις ἀλλήλων κατ' ὀρόφους. Ἐξωτερικῶς περιβάλλουσι τὴν οἰκοδομὴν διὰ καλύμματος ἐπίσης χαρτοειδοῦς, ἐνίοτε ἐκ πολλῶν στρωμάτων συνισταμένου. Ὡς αἱ ἀποικίαι τῶν βόμβων καὶ αἱ τῶν σφηκῶν εἶναι μονοετείς καὶ ὀφείλουσι τὴν ὑπαρξίν μιᾷ μόνη ὑπερβιούσῃ τοῦ χειμῶνος βασιλίσῃ, ἣτις ἀνατρέφει πρῶτον ἐργατίδας ἐπικούρους καὶ ἔπειτα ἀνεπτυγμένους πρὸς τεκνοποιίαν ἀπογόνους. Ἡ ὀλικὴ πλῆθὺς τοῦ ἔθνους παρὰ τισι μὲν εἶδουσιν εἶναι πάνυ μικρά, μόνον εὐαριθμούς δεκάδας χιλιμοῦσα, παρ' ἑτέροις δὲ ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς πολλὰς χιλιάδας, ὡς παρὰ τῇ βρασιλικῇ *Polybia liliacea*, ἣτις οἰκοδομεῖ κολοσσιαίας κυλινδροειδεῖς κατοικίας.

Ἐν σημερινῇ δὲ μεγάλῃ κυψέλῃ μελισσῶν δύναται κατὰ περιστάσεις νὰ ὑπολογισθῇ τὸ πλῆθος μέχρι τριάκοντα χιλιάδων κεφαλῶν, ἐν αἷς μία μόνον βασιλίσα καὶ κατὰ τινα ὥραν τοῦ ἔτους περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας κηφήνων ὑπάρχουσι· πάντα τὰ λοιπὰ ἄτομα εἶναι ἐργατίδες. Τοσοῦτον πολυπληθὴς συμβίωσις προέρχεται οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς περίφρονος ἐπιμελείας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἐκ φυσικοῦ ἀδιαλείπτου συνεταιρικοῦ πνεύματος τῶν μελισσῶν. Κατὰ τὸ μετόπωρον ἀπόλλυνται μόνοι οἱ κηφήνες, καὶ μάλιστα ἀνηλεῶς φονεύονται ὡς ἀνωφελεῖς φυγόπονοι, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς κυψέλης μεθ' ἀπασῶν τῶν ἐργατίδων, ἀντιθέτως πρὸς τὰς κοινωνίας τῶν βόμβων καὶ τῶν σφηκῶν, οὐδόλως διαλύεται κατὰ τὸν χειμῶνα, ἀλλ' ἐπιζῇ. Ἡ ὑπαρξὶς τῆς κοινότητος οὐδ' ἐκ

¹ Ἴδὲ σελ. 369.

τῆς τετραπλοῦς περιόδου ζωῆς τῆς βασιλίσης περιορίζεται. Οὐδόλως διαλύεται, ἀλλ' ἀνανεοῦται· χωρίζεται δὲ μόνον περιοδικῶς, τοῦτο δὲ πρὸς ἀντιστάθμησιν ὑπερμεγέθους καὶ δυσαναλόγου πρὸς τὸν γῶρον αὐξήσεως. Ἐν ἀκμάζοντι θέρει, πρὸ τῆς ἐκκολάψεως τῆς πρώτης νέας βασιλίσης, ἡ παλαιὰ μετὰ τινος μέρους λαοῦ ἐγκαταλείπει τὴν κυψέλην, ὅπως συστήσῃ νέαν οὕτως εἰπεῖν ἀποικίαν. Ἐὰν φανῇ ἕνεκα τούτου ἀρκούντως μικρὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐναπολειφθέντων, ἀναγκωρίζουσιν οὗτοι εὐθὺς τὴν ἡγεμονίαν τῆς μόλις ἐκκολαφθείσης βασιλίσης καὶ ἐπιτρέπουσιν αὐτῇ νὰ φονεύσῃ τὰς πρὸς ἐκκόλαψιν πλησιαζούσας νεωτέρας ἀδελφὰς καὶ ἀνταγωνιστριάς αὐτῆς. Ἐὰν ὅμως τὸ πλῆθος εἶναι εἰσέτι μέγα, κωλύεται τότε ὑπὸ τῶν ἐργατίδων τοῦ φόνου τῶν ἀδελφῶν καὶ ἀναγκάζεται νὰ μεταναστεύσῃ καὶ αὐτὴ μετὰ μέρους λαοῦ, ὡς ἡ μήτηρ αὐτῆς· παραλαμβάνει δὲ τὴν ἡγεμονίαν ἐν τῇ κυψέλῃ ἢ ἀμέσως μετ' αὐτὴν ἀρχαιοτέρα νεαρὰ βασιλίσα.

Οὐδέποτε ἡ νέα ἢ ἡ παλαιὰ βασιλίσα τῶν μελισσῶν ἰδρύει νέαν πολιτείαν ἀφ' ἑαυτῆς μόνη, ἀλλὰ πάντοτε τῇ ἀρωγῇ πολυπληθῶν ἐργατίδων, αἵτινες πᾶσαν φροντίδα καταβάλλουσι πρὸς οἰκοδομὴν τῶν κηροπλασμάτων, πρὸς περίθαλψιν καὶ θρέψιν τῶν νεογῶν, πρὸς ἀποταμίευσιν τροφῶν διὰ τὴν χαλεπὴν τοῦ ἔτους ὥραν, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν βασιλίσσαν ἔτι τρέφουσι ἐν τῇ κυψέλῃ δι' ἐκλεκτῆς τροφῆς. Τοιοῦτοτρόπως, ἀντιθέτως πρὸς τὰς θηλείας τῶν βόμβων καὶ τῶν σφηκῶν, δύναται αὐτὴ ἀποκλειστικῶς νὰ ἐνασχολῆται εἰς τὴν τέκνωσιν, ἥτοι εἰς τὴν παραγωγὴν ὠν, ἅτινα πράγματι καθ' ἑκάστην ἀπειροπληθῶς ἐναποτίθησιν ἐν τοῖς ἤδη ἐτοιμοῖς κυττάροις.

Ὁ φυσιολογικὸς μερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀνὰ τὰ διάφορα ἄτομα πρὸς ὄφελος τοῦ κοινοῦ, παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ, ὡς καθορᾷ τις, τῶν ὑμενοπτέρων ἐστὶ τοσοῦτον ἀνεπτυγμένους, ὅσον παρὰ ταῖς μελίσσαις. Ὁ μερισμὸς δ' οὗτος ἀριδῆλως ἐμφαίνεται καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς καὶ ἐσωτερικοῖς χαρακτηριστικοῖς σημείοις τῆς βασιλίσης, τῶν ἐργατίδων καὶ τῶν κηφήνων. Ἀξίον παρατηρήσεως τυγχάνει ἰδίᾳ, ὅτι αἱ μέλισσαι ἐξ οὐδενὸς ξένου ὕλικου πλάττουσι τὰ κηροπλάσματα, εἰ μὴ ἐκ τινος ὕλης ἣτις ἐκκρίνεται ἐξ εἰδικῶν ἐπὶ τῆς κοιλίας αὐτῶν κειμένων ἀδένων. Αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις παρὰ τοῖς μνημονευθεῖσιν ὑμενοπτέροις ἐκπλήττουσιν ἡμᾶς πρὸ παντός, ὡς οὔσαι μοναδικῶς ἰδιάζουσαι αὐτοῖς ἐν ἅπαντι τῷ ζωικῷ βασιλείῳ. Οὐδαμοῦ ἢ παρὰ μόνοις τοῖς λευκοῖς μύρμηξιν ἅπαντᾷ ὁμοίον τι παρὰ τοῖς μὴ σπονδυλωτοῖς ζώοις. Καὶ μεταξὺ

τῶν σπονδυλωτῶν ἀκόμη, ἐξαιρέσει τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κατ' Ἀριστοτέλην πολιτικοῦ ζῴου, οὐδὲν ὑπάρχει ζῴον, παρ' ᾧ ἐμφαίνεται τοσαύτη πολυπληθὴς συμβίωσις ἀτόμων ἐν τοσοῦτον πολυπλόκοις μορφαῖς, ὅση παρὰ τοῖς κεντροφόροις ὑμενοπτέροις. Ἡ συμβίωσις τῶν σπονδυλωτῶν ζῴων φέρεται μᾶλλον χαρακτηρὰ ἀγέλης, ἢ τὸ πολὺ οἰκογενείας ἐν στενῇ σημασίᾳ. Διανοηθῆτω τις τὰ σμήνη τῶν ἰχθύων καὶ τῶν πτηνῶν, τὰς ἀγέλας τῶν δορκάδων. Καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θερμοαίμοις ποιεῖ ἐξαιρέσειν σπανίαν ἢ πολυπληθὴς συμβίωσις μετ' ἀμοιβαίας ἐπικουρίας καὶ μετὰ μερισμοῦ ἐργασίας. Ἐναντίον δὲ τούτου διαδηλοῦται παρ' αὐτοῖς, ἐν ταῖς σχέσεσι τῶν ἀτόμων πρὸς τὰ ὅμοια αὐτοῖς, φρόνησις καὶ συνειδητὴ δρᾶσις.

Μετὰ τὴν περάτωσιν τῆς τεκνώσεως καὶ τῆς περιθάψεως τῶν νεογνῶν, ἀναφαίνεται παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν πτηνῶν ἡ ὁρμὴ πρὸς ἐπικοινωνίαν. Ἀπαντῶσι νῦν συνηγελασμένα, ὅτε μὲν ἐπιδιώκοντα τὴν τροφήν, ὅτε δὲ οὕτως εἰπεῖν δημοσίας ἀσκήσεις ἐκτελοῦντα καὶ παίγνια εἰς τὸ πέτεσθαι, χρησιμεύοντα ἐν μέρει ὡς προετοιμασία διὰ τὴν ἀποδημίαν, ἣτις ἐπίσης ἐκτελεῖται κατὰ σμήνη. Τὰ ὠφελήματα ἅτινα προκύπτουσιν ἐκ κοινῆς ἀποδημίας συνίστανται πρωτίστως ἐκ τῆς ἡγεμονίας πεπειραμένων συντρόφων εἰδότην τὴν ὁδόν, καὶ εἶτα ἐκ τοῦ ὅτι σκέπονται ἀμοιβαίως ἀπὸ τοῦ ψύχους καὶ ἀπὸ τοῦ σφοδροῦ ἀνέμου, ὅπερ ἀποβαίνει σπουδαῖον παρατεινομένης τῆς πορείας. Ὁ ἐναντίος ἀνεμος ἀνακόπτεται ἐν μέρει ὑπὸ τῶν πρωτοπορούντων. Πρὸς μετρίασιν τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἀέρος, πολλῶν πτηνῶν σμήνη σχηματίζουσιν ἀλύσεις καὶ γωνίας, αἵτινες ὡς σφῆνες διασχίζουσιν αὐτόν. Οὕτω λ. χ. ἔπτανται οἱ γέρανοι. Ἡ μηχανικὴ σημασία τῆς τοιαύτης σφηνοειδοῦς τάξεως ἀνεγνωρίσθη ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν ζωολόγων, οἵτινες πρὸς τούτοις ὑπέδειξαν ὅτι ὁ πρωτοπόρος τοῦ σφηνῶς ἔχει νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν μείζονα ἀντίστασιν τοῦ ἀέρος, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑποβάλλεται εἰς μείζονα ἐργασίαν καὶ ἀποκρίνεται ταχύτερον. Διὰ τοῦτο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀντικαθίσταται ὑπ' ἄλλου συνοδοιπόρου ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ τριγώνου.

Παρά τισι πτηνοῖς μόνιμοί τινες κοινότητες ἔχουσιν ὡς βᾶσιν τὴν πολυγαμίαν, ὡς παρὰ τισιν ὄρνιθοειδεσι, λ.χ. παρὰ τῇ ἀφρικανικῇ στρουθοκαμήλῳ. Τὸ πτηνὸν τοῦτο τυγχάνει ἡμῖν ἰδίᾳ ἄξιον παρατηρήσεως διότι ἡ πολυγαμικὴ συναγελασίς εὐρίσκεται εἰσέτι ἐν τῷ γίγνεσθαι. Οὐχὶ σπανίως ἀπαντᾷ κατὰ ζεύγη ὀλίγα. Τοιοῦτον ὅμως ζεύγος εὐκόλως ἀναπτύσσεται εἰς εὐρύτερον καὶ μόνιμον οἰκογενειακὸν δεσμόν, ὅταν τινὲς

τῶν ἐκκολαφθεισῶν νεαρῶν θηλειῶν μείνωσι παρὰ τοῖς τοκεῦσιν. Ὁ τῆς οἰκογενείας ἀρχηγὸς σχηματίζει οὕτως ἑαυτῷ ποιάν τινα γυναικωνίτιν, ἐν ἣ τὰ τέκνα ἀποξενοῦνται κοινωνιστικῶς τῆς μητρός, ἐπειδὴ πᾶσαι αἱ θήλειαι ἐναποθέτουσι τὰ ὠὰ αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ φωλεᾷ καὶ κοινῶς μετὰ τοῦ ἄρρενος ἐπώζουσι, πλὴν ὅταν τοῦ ἡλίου τῶν τροπικῶν αἱ ἀκτίνες ἐκτελέσωσι τὸ ἔργον τοῦτο.

Ἐτέρα ἀφορμὴ πρὸς ἀμοιβαίαν πλησίασιν καὶ συναγελασίαν δύναται νὰ γεννηθῇ ἐξ ἀκουσίου συνωστισμοῦ πλείστων πτηνῶν ἐν περιωρισμένῳ τινὶ χώρῳ. Καὶ ἂν ἐρίζωσιν ἀλλήλοις τὰ θαλάσσια πτηνά, ἅτινα ἐμφωλεύουσιν ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ ὠκεανοῦ ἐξεχόντων βράχων, περὶ τοῦ γλίσχρους αὐτοῖς ἐπιμετρημένου πρὸς ἐπώασιν χώρου, κινδύνου δ' ὅμως τινὸς ἀναφανέντος συνεννοῦνται πρὸς ὁμόθυμον ἄμυναν. Πυκνῶς συναθροισθεῖσαι φωλεαὶ δύναται ἔστιν ὅτι νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κοινὸν οἰκοδόμημα, οὗτινος παράδειγμα εἶναι ἡ κοινὴ κυψελοειδὴς φωλεὰ εἰδους στρουθίων (*Philetairus socius*). Τὰ ἀφρικανικὰ ταῦτα πτηνά πλέκουσι τὰς φωλεὰς αὐτῶν ἐκ μίσχων χλόης, τὴν μίαν ἐγγύτατα τῆς ἐτέρας εἰς τρόπον θυλάκων κάτωθεν ἠνεωγμένων, αἰωρουμένας ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δένδρου. Σκεπάζουσι δὲ αὐτὰς ἄνωθεν δι' ἄλλων μίσχων καὶ ἀποτελοῦσιν οὕτω στέγην κοινήν, παρεμφερῆ καλύβη ἀχυροσκεπῆ. Τοιαύτης οἰκοδομῆς δύναται νὰ συμμετάσχουσιν ὀκτακόσια μέχρι χιλίων ἐνίοτε ζεύγη τῶν τοιούτων στρουθίων μετ' ἀναλόγου ἀριθμοῦ φωλεῶν. Τὸ πρωτότυπον τοῦτο οἰκοδόμημα παρέχει τοῖς ἐγκατοίκοις, τοῖς νεοττοῖς αὐτῶν καὶ τοῖς ὠοῖς μεγίστην ἀσφάλειαν ἐναντίον τῶν προσβολῶν διαφόρων ληστῶν, ἰδίᾳ τῶν ὄφρων.

Μῦς μεγάλοι καὶ μικροὶ ἐν οἰκίαις, ἀποθήκαις καὶ ἀγροῖς, ὅσοιδήποτε κἂν ὦσιν ἐν δεδομένῳ τινὶ χώρῳ, δὲν ἀποτελοῦσιν ἀκόμη ἐταιρικὸν σύνδεσμον, πρὸ τοῦ νὰ συνέλθωσι πρὸς κοινήν δρᾶσιν. Ἡ εἰκὼν ὅμως μεταλλάσσει ἀμέσως καὶ τεκμηριοῖ κοινωνικὸν πνεῦμα εὐθύς ὡς οἱ τρωῖκαται, ὡς κατὰ διαφόρους παρατηρήθη καιροῦς καὶ ἐτι τὴν σήμερον συμβαίνει ἐνίοτε, προθῶσι συνεσπειρωμένοι εἰς ὁδοιπορίαν, ἀδιαλείπτως εἰς πυκνὰ στίφη προελάνοντες καὶ δὴ καὶ ἐκβιάζοντες τὴν διάβασιν βαθέων ποταμῶν, ὅτε μὲν κολυμβῶντες, ὅτε δὲ βαίνοντες ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν συνοδοιπόρων, οἵτινες ἐπνίγησαν. Ὁ μυωξὸς τῶν ῥωσικῶν στεππῶν διαβιοῖ κατὰ ζεύγη ἐν τῷ ὑπογείῳ αὐτοῦ οἰκοδομήματι, ἀλλὰ προθύμως τὰ ζεύγη ἐγκαθίστανται ἐγγὺς ἀλλήλων καὶ καθιστῶσι κοινούς σκοπούς, ὅταν ἐξέρχωνται πρὸς ἀναζήτησιν τροφῆς ἢ πρὸς ἀλέασιν,

οἵτινες σκοποὶ διὰ συριγμάτων ἀγγέλουσι τοῖς συντρόφοις πάντα ἐπικείμενον κίνδυνον. Σκοποὺς τοποθετοῦσι καὶ οἱ αἰγαγροὶ καὶ πλείστ' ἄλλα κατ' ἀγέλας θηλαστικά. Ἡ ὁμόνοια σφῆζει συχνάκις ἀπὸ ἰσχυροτέρων ἐχθρῶν καὶ τοιαῦτα ζῶα, ἅτινα ἡ φύσις ἀτελῶς δι' ὀπλων ἐφωδίασεν. Ἐὰν ἀγέλη ἵππων βοσκόντων προσβληθῆ ὑπὸ λύκων, συγκεντροῦνται πυκνῶς πρὸς ἄλληλα τὰ ζῶα ταῦτα, τὰς κεφαλὰς ἔχοντα ἐστραμμένας πρὸς τὰ ἔσω (ἐπειδὴ οἱ λύκοι πάντοτε τείνουσι νὰ συλλάβωσι τὸ ζῶον ἐκ τοῦ λάρυγγος), καὶ ἀπολακτίζουσι διὰ τῶν ὀπισθίων ποδῶν τοὺς ἐχθρούς.

Κοινὰ οἰκοδομαὶ μόνον ὑπ' ὀλίγων τετραπόδων θηλαστικῶν ζῶων κατασκευάζονται καὶ μεταξὺ τούτων πρωτεύουσιν οἱ κάστορες. Αἱ κατοικίαι αὐτῶν ἴσως ἐχρησίμευσαν ὡς ὑπόδειγμα τοῖς πρώτοις τῆς Εὐρώπης κατοίκους πρὸς κατασκευὴν τῶν λιμναίων οἰκοδομῶν. Ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος ἀνεγείρουσι, ἐκ ῥάβδων καὶ κλώνων σωρούς, παρεμφερεῖς πρὸς κυκλοειδεῖς θημωνιάς, οὓς καθιστῶσι συμπαγεῖς δι' ἀργίλου, ἰλύος καὶ γῆς. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ εὐρίσκεται κεντρικὸς θάλαμος ἐπικεχρισμένος ἐπίσης διὰ πηλοῦ καὶ περὶ τοῦτον κυκλοτερῆς στοά. Ἐκ τοῦ κεντρικοῦ θαλάμου ἐκτείνονται μακρὰ ὑπόγειοι δίοδοι, αἵτινες ἔχουσι τὸ ἄνοιγμα ὑπὸ τὸ ὕδωρ. Τὰ οἰκοδομήματα τῶν καστῶρων, ἅτινα ἐνίοτε καὶ εἰς ὕψος τριῶν μέτρων ὑψοῦνται, σχηματίζουσι, ἐὰν εὐρίσκωνται πλησίον ἀλλήλων πλείονα ἐν τῷ αὐτῷ ὕδατι, οἰοεὶ κώμην. Ὄταν τὸ ῥέον ὕδωρ ὑπάρχη ἀβαθὲς καὶ καλύπτεται οὕτω τὸ κολύμβημα, τὰ ζῶα κτίζουσι κάτωθεν τῶν κατοικιῶν πρόχωμά τι. Τὰ προχώματα ταῦτα εἶναι ἀναμφιβόλως αἱ μᾶλλον ἀξιοπαρατήρητοι οἰκοδομαὶ ἀπάντων τῶν ἡμῖν γνωστῶν ζῶων καὶ μαρτυροῦσιν ἀληθῶς σχεδὸν ἀνθρώπινον σκέψιν. Τὸ πρόχωμα κτίζεται ἐκεῖ ὅπου μᾶλλον ἀναγκαῖοι. Ἐὰν ὁ ῥοῦς τοῦ ὕδατος εἶναι ἀσθενής, οἱ κάστορες δίδουσι τῷ προχώματι εὐθείαν διεύθυνσιν ἀπὸ τῆς μιᾶς ὄχθης εἰς τὴν ἄλλην· ἐὰν ὅμως εἶναι ἰσχυρότερος, δίδουσι τῷ προχώματι κλίσιν ἐναντίαν τῷ ρεύματι, ἀκριβῶς ὡς ἡ μηχανικὴ τέχνη παραγγέλει. Ἡ δύναμις τῶν ζῶων πρὸς τὸ συμμορφοῦσθαι ταῖς δεδομέναις περιστάσεσιν εἶναι τελεία, ὥστε ὁ παρατηρητὴς δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὴν δύναμιν τοῦ ῥοῦ καὶ τὴν πίεσιν τοῦ ὕδατος ἐκ τῆς μεγαλυτέρας ἢ μικροτέρας καμπῆς τοῦ προχώματος. Ἀπὸ τῶν ἐκάστοτε δεδομένων περιστάσεων ἐξαρτᾶται καὶ τὸ μῆκος καὶ πλάτος αὐτοῦ· τὸ πλάτος εἶναι ἐνίοτε ἕξ μέτρων, τὸ δὲ μῆκος μέχρι διακοσίων (!). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι φθάνουσι τὰ προχώματα εἰς τὸ τέλειον αὐτῶν πλά-

τος διὰ προσκομιζομένων κλάδων, πηλοῦ καὶ ἄλλου, καὶ στερεοποιοῦνται διὰ τῶν ῥιζῶν τῶν ἐπιφυομένων δένδρων καὶ θάμνων, ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἡ καταβληθεῖσα τεχνικὴ φιλοπονία ἀποβαίνει ἀξία θαυμασμοῦ. Προχώματα καὶ καλύβαι κατασκευάζονται διὰ συνηνωμένων δυνάμεων. Κατὰ πρῶτον κόπτουσιν οἱ τετράποδες οἰκοδόμοι διὰ τῶν σμιλοειδῶν αὐτῶν ὀδόντων ὀλόκληρα δένδρα, κατατρώγοντες δὲ μεταβάλλουσι τοὺς κλώνους εἰς ῥάβδους, ἐνῶ συνάμα ἀποσπῶσι τοὺς μικροὺς κλαδίσκους διὰ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν καὶ ἐκλεπίζουσι ἀπὸ τῶν ῥάβδων τὸν φλοιόν, ὅστις χρησιμεύει πρὸς τροφήν αὐτῶν. Τινὲς τῶν ῥάβδων τούτων φέρουσιν ἴχνη ὀδόντων ἐν τῇ λεπτοτέρᾳ ἄκρῃ, ἐνῶ ἐν τῇ παχυτέρᾳ μόνον διάσπασις διαφαίνεται. Αἱ ῥάβδοι τῆς κατηγορίας ταύτης εἶναι τοσοῦτον ἰσχυραὶ κατὰ τὴν βᾶσιν, ὥστε φαίνεται ἀπίθανον ὅτι ἐν μόνον ζῶον ἠδυνήθη ν' ἀπασπᾶσθαι αὐτάς ἐκ τοῦ κορμοῦ. Ῥώσσοι παρατηρητῆς τῶν καστορέων οἰκοδομῶν, ὁ N. Cholodowski, ἀναφέρει ὅτι ἤκουσε παρ' ἀλιέως τινός, διῆσχυριζομένου ὅτι ἐγένετο αὐτόπτης τοῦ πράγματος, πῶς ποτε τέσσαρες κάστορες ἐκάθισαν ἐπὶ τοῦ ἄκρου ἐνὸς κλώνου καὶ ἐπὶ τοσοῦτῳ ἐπ' αὐτοῦ ἐταλαντεύοντο, ἕως οὗ οὗτος ἀπεσπᾶσθη μετὰ κρότου πολλοῦ. Ἀπλοϊκὸς γέρον ἀλιεὺς δὲν εἶναι μὲν φερέγγυος μάρτυς ἐν τούτοις ὅμως ἡ παρατήρησις αὐτοῦ ἀπέχει πολὺ τοῦ νὰ εἶναι τὸ θαυμαστότερον τῶν κατορθωμάτων τῶν συνετῶν τούτων τρωκτικῶν ζῶων. Ὅτι οἱ μύρμηκες, ἐὰν ἐν τῷ σύρειν φορτία ἀπαντῶσι κωλύματα, προσκαλοῦσι συναδέλφους εἰς βοήθειαν, καὶ ὅτι οἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα νεκροθαπιῶν γνωστοὶ κάρθαιοι μεταφέρουσιν ἐπὶ μακρὸν δι' ἠνωμένων δυνάμεων ἐπὶ τῆς ῥάχεως μὴ ἢ βάτραχον, ὃν βυθίζουσιν ἐν τῇ γῇ, εἶναι γενικῶς παραδεδεγμένα γεγονότα· διατὶ ὅθεν ν' ἀρνηθῶμεν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τοὺς κάστορας, τοσοῦτον ἐντελῶς διωργανωμένους καὶ τοσοῦτον κοινωνικοὺς οἰκοδόμους, τὴν δύναμιν ν' ἀποσπῶσι κλώνους διὰ κοινῆς συνεργασίας;

Προσθέσωμεν τανῦν τοῖς μέχρι τοῦδε ῥηθείσι καὶ ἐπεισὸδιά τινα ἐκ τοῦ βίου τῶν πτηνῶν καὶ τῶν θηλαστικῶν, ἐν οἷς ἡ ἀλληλοβοήθεια δὲν δύναται ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸ καλούμενον ἐνστικτον, δὲν ἀνήκουσι δηλαδὴ εἰς ἐκείνας τὰς πράξεις ἃς ἐκτελεῖ τὸ ζῶον αὐτομάτως καὶ ἀσυνειδήτως, ἀλλ' εἶναι ἀποτελέσματα πνευματικῆς τινος ἐνεργείας, ἐμφανιούσης εἶδος διασκέψεως προκαλουμένης ὑπὸ τῶν περιστάσεων.

Ὁ πρό τινας ἐτῶν ἀποθανὼν Ῥώσσοις ζωολόγος καθηγητῆς K. Kessler ἐγένετο αὐτόπτης τοῦ ἀκολούθου ἐπεισοδίου. Γηραιὰ τις ἀγρία

νήσσα κατελήφθη μετὰ τῶν νεοσσῶν αὐτῆς ὑπὸ κυνηγῶν ἐν τινὶ λίμνῃ, ἧτις οὐδὲν καταφύγιον παρείχεν ἐναντίον τῶν θανατηφόρων βολῶν. Ἀπέπτη ἐκείθεν, κατὰ τὸ φαινόμενον ἐγκαταλιμπάνουσα τὰ ἀτυχή τέκνα τῆς τύχης αὐτῶν ἐν τούτοις μετὰ τινα λεπτὰ ἐπανῆλθεν, οὐχὶ μόνῃ πλέον, ἀλλὰ συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ ἄρρενος, ὅστις εὐθὺς κατεκάθισεν ἐπὶ τοῦ ὕδατος ἐν μικρᾷ ἀποστάσει ἀπὸ τῶν κυνηγῶν καὶ ἐνήχετο μετὰ σπουδῆς ἐνθεν κάκειθεν ἐπ' αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ προφανεῖ σκοπῷ ὅπως ἐφελκύσῃ τὴν προσοχὴν ἐπ' αὐτοῦ ἀντὶ τῆς οἰκογενείας. Ἐν τῷ μεταξὺ ἢ ἔμφροντις μήτηρ συνήθρισε τοὺς νεοσσούς καὶ κατέφυγε διὰ τινος λεπτοῦ ἰσμοῦ εἰς ἔλος ὀπισθεν παρακείμενον καὶ δυσκόλως προσιτόν.

Οἱ ἐπισκεπτόμενοι τοὺς ζωολογικοὺς κήπους τέρπονται βλέποντες τὸν ζῆλον, δι' οὗ οἱ πιθήκοι ἐλευθεροῦσιν ἀλλήλους ἀπὸ τῶν παρασίτων ἐντόμων. Ὡς ἀντίστοιχον τούτου διηγείται ὁ Brehm περὶ τινος ἀγέλης κερκώπων, οἵτινες εἶχον διέλθει διὰ τινος πυκνῆς ἀκανθώδους λόχμης. Ἐξηπλώθησαν ἐν σειρᾷ ἐπὶ τῶν κλάδων ἐκάστῳ προσῆλθεν εἰς σύντροφος, ὅστις ἀνηρεύνα μετὰ μεγάλης προσοχῆς τὸ τρίγωνμα τοῦ ἀνακειμένου, ἐξάγων συντόνως τὰς προσηλωθείσας ἀκάνθας. Οἱ χοιροπίθηκοι (Cynocephalus hamadryas) ἀνακυλίουσιν ἀσμένως λίθους, ἀναζητούντες ὑπ' αὐτοὺς ἔντομα καὶ παρόμοια ζυύφια, καὶ ὅταν εἶναι μέγας ὁ λίθος συνεννοῦνται πρὸς τούτο οἱ προσελθόντες ἅπαντες καὶ μερίζονται κατόπιν τὴν λείαν. Τῷ Brehm ἀπήντησέ ποτε ἐν Ἀθηναῖσι μεγάλη ἀγέλη τοιοῦτων πιθήκων, οἵτινες διήρχοντο ἐγκαρσίως κοιλάδα τινὰ· τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶχον ἤδη ἀναβῆ τὸν ἀπέναντι κείμενον λόφον, ἐνῶ οἱ ἄλλοι εὐρίσκοντο εἰσέτι ἐν τῇ κοιλάδι. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν κυνῶν, ἀλλ' εὐθὺς κατέφθασαν οἱ πρεσβύτεροι ἄρρενες ἀπὸ τοῦ βράχου καὶ ἤρξαντο ὠρυόμενοι διὰ χαινοντος στόματος τοσοῦτον φοβερῶς, ὥστε οἱ κύνες κατὰπληκτοὶ ὑπεχώρησαν. Παρωρμήθησαν οὗτοι νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐκ νέου, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην κατέβησαν ἅπαντες οἱ χοιροπίθηκοι ἐκ τῶν ὑψωμάτων, ἐξαίρεσι ἐνὸς μικροῦ, ἡλικίας περίπου ἐξ μηνῶν, ὅστις κράζων γοερῶς πρὸς βοήθειαν ἀνερριχίθη ἐπὶ τῆς κορυφῆς βράχου τινὸς καὶ περιεκυκλώθη ὑπὸ τῶν κυνῶν. Κατῆλθε τότε εἰς τῶν μεγαλυτέρων ἄρρένων, ὑπερήφανος καὶ σοβαρός, μὴ σπεύδων ὄλως, ἐκ τοῦ λόφου, ἐβάδισε βραδέως πρὸς τὸ νεαρὸν ζῶον, καὶ ἐθώπευσε καὶ ἀπήγαγεν αὐτὸ ἐν θριάμβῳ. Οἱ κύνες διετέλουν ἐν τοσαύτῃ ἐκπλήξει, ὥστε οὐδόλως ἐπεχείρησαν νὰ προσβάλωσι τὸν λυτρωτὴν καὶ τὸν λυτρωθέντα.

Καὶ παρὰ τοῖς πτηνοῖς παρατηρήθησαν περιστάσεις ἀνάλογοι τοῖς τέως μνημονευθείσαις, αἵτινες μαρτυροῦσιν ἐπίσης ἀριδῆλως περὶ ἀμοιβαίας συμπαθείας καὶ προθυμίας πρὸς βοήθειαν μεταξὺ μελῶν οὐχὶ μόνον τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ὀλοκλήρου κοινότητος. Οὕτως εὔρεν ὁ Stensbury παρὰ τῇ Ἀλμυρᾷ λίμνῃ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Μορμόνων γηραιὸν τινα πελεκάνα ἐντελῶς τυφλόν, ὅστις ἐν τούτοις ἦτο παχύτατος, ἐξ οὗ ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐτρέφετο καλῶς ὑπὸ τῶν συντρόφων αὐτοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἐνταῦθα ἐμφιλοχωρεῖ εἰσέτι ἀμφιβολία τις, διότι ὡς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων ἐν τῇ λίμνῃ καὶ ὡς ἔχων καλῶς ἀνεπτυγμένας τὰς αἰσθήσεις τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὀσφρήσεως, ἠδύνατο ὁ τυφλὸς οὗτος πελεκάν ν' ἀνεύρῃ ἴσως μόνος τὴν τροφήν. Ἐν τούτοις ἀνάλογος τῇ προηγουμένη τυγχάνει ἑτέρα τις περίπτωσις, ἣν ἀναφέρει ὁ Δαρβίνος, καθ' ἣν ὁ Blyth αὐτὸς εἶδεν ἰνδικὰς κορώνας τρεφούσας τυφλοὺς συντρόφους. Ἄλλως τε ὁμοίον τι ἀναφέρεται καὶ περὶ τινος κατοικιδίου ἀλέκτορος.

Γενέσθω δὲ προσέτι ἡμῖν μνεῖα παραδειγμάτων τινῶν ἀμοιβαίας συμπαθείας ἑτερογενῶν ζῶων. Οὕτω πρό τινος τὸ περιοδικὸν «Scientific American» ἀνέφερε τὸ ἐξῆς, ὡς ἐλπίζομεν, μὴ ἐπινοηθὲν γεγονός. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαυλειῶς τινος ἴσταντο ἐπὶ ὑψηλῶν κοντῶν δύο οἰκίσκοι πτηνῶν, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἰς ἐπὶ πολλὰ ἀλλεπάλληλα θέρη κατωκίετο ὑπὸ τροχιλίων, ὁ δ' ἕτερος ὑπὸ κιχλῶν. Ἡμέραν τινὰ ζεῦγος στρουθίων ἐξεδίωξε τῆς νομίμου κατοικίας αὐτῶν τοὺς πολλῶ ἀσθενεστέρους τροχιλοῦς. Περὶ τὰ δέκα λεπτὰ κατόπιν ἐπανῆλθον οἱ ἐκδιωχθέντες μετὰ ἑπτὰ ἢ ὀκτῶ ὁμοίων αὐτῶν καὶ ἐξεδίωξαν διὰ δυνάμεων συνηνωμένων τοὺς εἰσβαλόντας· ἀλλ' οὐχὶ ἐπὶ μακρόν· διότι καὶ τὰ στρουθία ἔκραξαν ἐπικούρους· ἐναντίον δὲ δεκάδος ἐξ αὐτῶν οὐδόλως ἠδύναντο ν' ἀνθέξωσιν οἱ ἰσάριθμοι τροχιλοὶ καὶ κατανικηθέντες ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν. Τοῦτο ὁμοῦς οὐδόλως ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς συμπλοκῆς· ἀπ' ἐναντίας ἢ λύσις τοῦ δράματος ἐγένετο λίαν ἐνδιαφέρουσα. Διαρκούσης δηλονότι ἐτι τῆς γενικῆς μάχης εἰς τῶν τροχιλίων παρεισέδου ταχέως εἰς τὸν οἰκίσκον τῶν κιχλῶν καὶ ὀλίγας στιγμὰς ἔπειτα ἄγημα ἐκ τῶν ἰσχυρῶν τούτων πτηνῶν ἐπέπεσεν ἐπὶ τῶν στρουθίων καὶ ἀπεδίωξεν αὐτὰ τελειωτικῶς.

Ὁ κύων καὶ ἡ γαλῆ ἔχουσιν ἐχθραν πρὸς ἀλλήλους παροιμιώδη, καὶ ἐν τούτοις οὐχὶ σπανίως ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν φιλικὴ σύμποινα. Περιπτώσιν τινα τοιαύτης τρυφερᾶς συμπαθείας ἀναφέρει ὁ Δαρβίνος. Ὅτε

ἡμέραν τινὰ ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος γαλῆ ἔκειτο ἀσθενῆς ἐν τῷ κανίστρῳ αὐτῆς, ὁ κύων οὐδέποτε παρήρχετο χωρὶς νὰ λείξῃ αὐτὴν διὰ τῆς γλώσσης· τοῦτο δὲ τυγχάνει τὸ ἄκριθέστερον τεκμήριον φιλικῆς διαθέσεως παρὰ τῷ κυνί. Γνωστὸν εἶναι ὅτι πιστοὶ κύνες εἰσὶν ἔτοιμοι νὰ ἐφορμήσωσι κατὰ παντὸς φαινομένου ὅτι σκοπεῖ νὰ προσβάλῃ τὸν κύριον αὐτῶν. Ὁ Δαρβίνος διηγείται ὅτι κυνιδίον τι δειλότατον ἀνεπήδα ἐκάστοτε ἐκ τοῦ κόλπου τῆς δεσποίνης αὐτοῦ καὶ ἀπεμακρύνετο, ἅμα ὡς τις χάριν παιδιᾶς προσεποιεῖτο ὅτι ἔτυπτε αὐτήν· ἐπανήρχετο δὲ κατόπιν καὶ προσεπάθει διὰ συγκινητικῶν τρόπων, θωπεῦον καὶ περιεῖχον τὸ πρόσωπον αὐτῆς, ὅπως δηλώσῃ τὴν συμπάθειαν ἣν ἠσθάνετο πρὸς τὴν προσβληθείσαν. Ἡ δοκιμασία ἐγένετο διὰ πρώτην φοράν, ὥστε δὲν ἠδύνατο ἡ συμπεριφορὰ τοῦ κυνιδίου νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ ἰδίας διδασκαλίας.

«Πρὸ τινῶν ἐτῶν, λέγει ὁ αὐτὸς φυσιοδίφης, εἰς ὑπηρετίης τοῦ Ζωολογικοῦ κήπου ἔδειξέ μοι δύο βαθείας μόλις ἐπουλωθείσας πληγὰς ἐν τῷ τραχήλῳ, ἅς μαινόμενός τις χοιροπιθήκος ἐπήνεγκεν αὐτῷ, ἐνῶ γονυκλιῆς ἔκυπτε πρὸς τὴν γῆν. Μικρὸς τις πίθηκος ὁμοῦ ἐξ Ἀμερικῆς, ὅστις ἐν τῷ αὐτῷ κλωβῷ ἔζη καὶ διέκειτο φιλικώτατα πρὸς τὸν ὑπηρετίην, ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν, ἅμα ὡς εἶδε τὸν φίλον ἐν κινδύνῳ, καίτοι σφόδρα ἐφοβεῖτο τὸν χοιροπιθήκον. Κράζων καὶ δάκνων μετέστησεν ὁ μικρὸς τὴν προσοχὴν τούτου, ὥστε ὁ ὑπηρετίης ἠδυνήθη ν' ἀπομακρυνθῇ. Κατὰ τὸ λέγειν τοῦ ἱατροῦ τοῦ θεραπεύσαντος αὐτὸν ὁ κίνδυνος τῆς ζωῆς τοῦ ὑπηρετίου ὑπῆρξε μέγας».

Πίστις καὶ ὑπακοή πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, ἰδίᾳ δὲ πρὸς τοὺς ἀρχηγούς μιᾶς ομάδος ἢ ἀγέλης, ὑπάρχει παρ' ἅπασιν τοῖς ἐντελεστέροις καὶ νοσημονεστέροις ζώοις. «Ἐὰν στίφος χοιροπιθήκων, λέγει ὁ Alvarez, εἰσδύσῃ ἐντὸς κήπου ἢ περιφράκτου ἀγροῦ, κατ' ἀρχὰς μένουσιν ἡσυχοὶ καὶ σιωπηλοί· ἂν δὲ τυχὸν ἄφρον τι μικρὸν ἐκβάλῃ φωνήν, κολαφίζεται πάραυτα». Ὅσον καὶ ἂν εἶναι αὐτῆρὰ ἡ τάξις, ἣν διατηροῦσιν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀγέλης, δυνάμει τῶν πυγμῶν, τῶν ὀδόντων, τῶν κεράτων καὶ τῶν ὀπλῶν, ὑποτάσσονται οὐχ ἥττον αὐτῇ οἱ ὑπήκοοι, πρὸς οὓς παρέχουσιν ἄμυναν καὶ προστασίαν αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ ὄπλα.

Ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐπικοινωνίας φαίνονται τέλος ἀναπτυσσόμενα καὶ παρὰ τοῖς ζώοις νομικαὶ σχέσεις. Οὐδόλως εἰσὶ μυθώδη τὰ ἀναφερόμενα περὶ δικαστικῶν συναθροίσεων καὶ πσινικῶν ἐκτελέσεων παρὰ τοῖς πελαργοῖς. Ὀλιγώτερόν πως τυγχάνει γνωστὴ ἢ ἀνάλογος ταῖς προειρημέναις ἀκόλουθος παρατήρησις, ἣν ἀνεκοίνωσεν ὁ Goldsmith περὶ τῶν κορώνων.

Ἡ πυρετώδης ἐργατικότης, δι' ἧς αὐταὶ ἄρχονται τῆς κατασκευῆς τῶν φωλεῶν, μετριάζεται βαθμηδόν. Κατάκοποι ὡς ἐκ τῆς συγκομιδῆς τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ ἀποστάσεων μεγάλων, προσπαθοῦσι νὰ προμηθευθῶσι τοῦτο καὶ ἐκ πλησιεστέρων μερῶν καὶ ἔστιν ὅτε οὐδόλως δισταζοῦσι νὰ οἰκαιοποιηθῶσι ξένην ἰδιοκτησίαν, κλέπτουσαι τὰ καλύτερα φρύγανα ἐξ ἀφυλάκτου τυχούσης φωλεᾶς συναδέλφου τινός. Ἐὰν ὁ κλαπεὺς ἐννοήσῃ τὴν λήστευσιν ταύτην, δὲν ἐκλείπει καὶ ἡ ποινή, ἣτις μάλιστα ἐκτελεῖται κοινῇ καὶ δημοσίᾳ. Ὁ ἐρευνητὴς παρετήρησεν ὅτι κατὰ τοιαύτας περιστάσεις ὀκτώ ἢ δέκα κορώναι ἐπιπίπτουσιν ἐπὶ τῆς φωλεᾶς τοῦ ἐγκληματίου καὶ καταστρέφουσιν αὐτὴν πάραυτα, ἐπιβάλλουσαι ποινήν, ἧς δικαιοτέρα ἀδύνατον νὰ νοηθῇ. Ἡ καταστροφὴ αὕτη τῆς φωλεᾶς διδάσκει τὸν πταίσαντα νὰ οἰκοδομῇ τοῦ λοιποῦ τὸ οἶκημα αὐτοῦ ἐκ τιμίως προσκτηθέντος ὑλικοῦ, καὶ φέρει αὐτὸν εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι ὁ θέλων νὰ συμμετέχῃ τῶν ὠφελημάτων τῆς συμβιώσεως ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς. Διαδικασία, καταδίκη ἔτι δὲ καὶ θανατικὴ ἐκτελέσις ὑπὸ τῆς ὀλομελείας, οἷαι εἶναι γνωστόταται παρὰ τοῖς πελαργοῖς, παρετηρήθησαν κατ' ἐπανάληψιν καὶ παρὰ ταῖς κορώναις.

[Ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τοῦ A. Brandt].

K. X. K.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΑΡΧΟΥ ΟΜΕΡ ΚΑΤΑ ΣΦΑΚΙΩΝ¹

Ταῦτα εἶχεν ἀποφασίσει ἐν τῷ νῷ ὁ Στρατάρχης· ἡμεῖς, ἂν καὶ διεκρίναμεν καλῶς τὴν λίαν δυσχερῆ θέσιν τοῦ ἐχθροῦ, εἰσέτι δὲν ἐπιστεύομεν ὅτι μετὰ τοσοῦτον πάταγον, ὃν ἔκαμεν ὁ ἐχθρὸς διὰ τῶν ἐκθέσεων του, ἤθελε δώσει πέρας εἰς τὴν ἐκστρατείαν μετὰ μίαν μόνον ἀτυχῆ μάχην καὶ μετὰ διαμονὴν εἰκοσι μόνον ἡμερῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν· διό, ἂν καὶ ὑποπτεύομεθα τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ρεσίτ διὰ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, εἶχομεν τὴν προσοχὴν μας καὶ εἰς τὴν ἔνωσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ὀμέρ, εἴτε διὰ νὰ προσβάλωσι μὲ μεγάλας δυνάμεις τὴν Σαμαριάν, εἴτε διὰ νὰ ὀδεύσωσι κατὰ τῶν Λευκῶν Ὀρέων, ὅπου ἦσαν συγκεντρωμένοι αἱ οἰκογένειαι καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ δυτικοῦ στρατοῦ ἡμῶν. Εἶπομεν ὅτι τὴν ἐσπέραν τῆς μάχης τῶν Καλῶν Λαγκῶν, ἧτοι τῆς 14ης, κατηλισθήμεν ἄνω τῶν Κομητάδων, ἔτοιμοι, ἢ νὰ τεθῶμεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο σωμάτων τοῦ ἐχθροῦ, ἔαν προετίθεντο νὰ ἐνωθῶσιν, ἢ νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ τοῦ Ρεσίτ, ἔαν ὑπεχώρει διὰ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου. Ἐν τούτοις ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ὑποχωρήσῃ καί, φρονίμως ποιῶν, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀνέβαλε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεώς του· διό, τὴν ἐπιούσαν 15ην, συγκεντρώσας ὅλα τὰ ἀποσπάσματα του μετέφερε τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ του εἰς Φραγκοκάστελον· ἡ ὀπισθοφυλακὴ αὐτοῦ ἔμεινεν εἰς Κομητάδες. Ἡμεῖς βλέποντες τὸν ἐχθρὸν ἀπομακρυνόμενον τῶν Σφακιῶν, ἀπεφασίσαμεν νὰ πλησιάσωμεν καὶ πάλιν αὐτὸν διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον· ὅθεν τὴν ἡμέραν ταύτην ἐβαδίσαμεν εἰς τὸ Ἀσφέδον, ὅπου καὶ διενυκτερεύσαμεν. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔφθασε καὶ ὁ Κ^{ος} Δημοτρακαράκος μετὰ τοῦ σώματός του, σπεύδων νὰ συμμεθεῖξῃ εἰς τοὺς ἀγῶνας ἡμῶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόπου διέμεινεν εἰς Καλὰ Λαγκὰ μὲ τὴν παραγγελίαν νὰ ἔλθῃ καὶ ἐνωθῆ μεθ' ἡμῶν τὴν πρωίαν τῆς ἐπαύριον.

Ἄμα ἀφίχθημεν εἰς Ἀσφέδον, πεζοδρόμος, ἐλθὼν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, μᾶς ἀνήγγειλε τὰ ἐν Ἀραδένη συμβάντα καὶ ὅτι ὁ ἐχθρὸς

ἐβάδιζε κατὰ τῆς Ἁγίας Ρούμελης καὶ ἐζήτηε τὴν ἐπικουρίαν μας. Ἡ θέσις ἡμῶν περιπλέχθη ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης· ναὶ μὲν ἐγινώσκामεν, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐκυρίευσεν τὴν Ἀραδένην καὶ ὅτι ἐβάδιζε κατὰ τῆς Ἁγίας Ρούμελης, ἀλλ' ἐγινώσκामεν συνάμα, ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἐγκαταλείψαντες αὐτὴν ἀπεφασίσαν νὰ περιορίσωσι τὴν ὑπεράσπισίν των εἰς τὴν Σαμαριάν καὶ ὅτι εἶχον ἀρκετὰς δυνάμεις. Προσέτι αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις, συμποσούμεναι εἰς 500 ἄνδρας, μὴ λογιζομένου τοῦ σώματος τοῦ Κ^{ου} Δημοτρακαράκου, δὲν ἦσαν ἀρκούσαι διὰ ν' ἀποσπάσωμεν μέρος αὐτῶν. Μολαταῦτα, ἐσκέφθη, διὰ νὰ ζητήσῃ ἡ Κυβέρνησις τὴν βοήθειάν μας ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη. Εἰς τὴν ἀμηχανίαν ταύτην εὐρισκόμενος ἀπεφασίσα, παραλαμβάνων τὸ σῶμα τοῦ Κ^{ου} Δημοτρακαράκου συμποσούμενον εἰς 300 ἄνδρας περίπου, νὰ δράμω κατὰ τοῦ εἰς Ἁγίαν Ρούμελην ἐχθροῦ. Τοιοῦτοτρόπως αἱ δυνάμεις ἡμῶν μένουσαι, ὅποια ἦσαν καὶ πρὶν, ἐξηκολούθουν τὸν σκοπὸν των· συγχρόνως ἐδίδαμεν διὰ τῆς ἀφίξεως τοῦ σώματος τοῦ Κ^{ου} Δημοτρακαράκου βοήθειαν εἰς τοὺς ἡμέτερος. Ἐπειδὴ ἦτο ἐσπέρας, ἄφησα τὴν ἐκτέλεσιν διὰ τὴν αὔριον, ὅτε ἠθέλομεν πληροφορηθῆ ἐκ νέου περὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης 16ης, αἱ φυλακαὶ κακῶς παρατηρήσασαι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, μᾶς εἰδοποίησαν, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἔμενε εἰς τὰ ἴδια. Ἀμέσως ἔγραψα εἰς τὸν Κ^{ον} Δημοτρακαράκον νὰ βαδίσῃ εἰς Σκαφίδια καὶ οὐχὶ εἰς Ἀσφέδον καὶ συγχρόνως ἐξεκίνησα καὶ ἐγὼ πρὸς τὸ αὐτό.

Μόλις ἐβάδισα ἐπὶ ἐν τέταρτον καὶ ἤκουσα τουφεκισμοὺς καὶ φωνὰς ἐκ μέρους τῶν ἡμετέρων. Τὰ σημεῖα ταῦτα ἐπαναλαμβανόμενα μὲ ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψω· μετ' ὀλίγον ὀπίτης ἐλθὼν μοι εἶπεν, ὅτι ἐκ Καλλικράτους ἔφθασεν εἰδησις, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐξεκίνησεν ἀπὸ τῆς νυκτὸς διὰ τὸν Ἁγιον Βασιλείον καὶ ὅτι εἶναι ἤδη ἀρκούντως προχωρημένος. Τὴν μοναδικὴν ταύτην περίστασιν, δι' ἣν τοσοῦτον ἐκοπιάσαμεν καὶ ἦν δὲν ἐτολμῶμεν νὰ πιστεύσωμεν ποτέ, δὲν ἔπρεπε ν' ἀπολέσωμεν, διό καὶ ἐπιστρέψαντες ἐβαδίσαμεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ σπευδόντες νὰ προλάβωμεν αὐτὸν εἰς τὰ Χάλαρα¹. Ταυτοχρόνως ἐσκέφθημεν ὅτι, φεύγων καὶ ὁ

¹ Ἡ οὕτω καλουμένη θέσις κεῖται πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου μεταξὺ τῶν χωρίων Ροδακίνου καὶ Σελιῶν· δι' αὐτῆς διέρχεται ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα ἀπὸ Σφακιῶν εἰς Ἁγιον Βασιλείον· εἶναι δὲ τοσοῦτον δύσβατος, ὥστε δυσκόλως εἰς ἄνθρωπος διαβαίνει. Ὑπέρκεινται δὲ αὐτῆς βράχοι καὶ χάρακες τοιοῦτοι, ὥστε ὀλίγοι ἄνδρες δύνανται νὰ ἐμποδίσωσι πολυάριθμον στρατόν. Ἐκεῖ ὁ Μουσταφᾶς Πασσᾶς διερχόμενος κατὰ τὸ 1828 μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Χατζῆ

¹ Ἴδὲ σ. 354.

Ῥεσίτ, ἐμελλεν ἀνυπερθέτως νὰ φύγη καὶ Ὁμέρ, ἢ ὅτι καὶ μένων δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐνεργήσῃ τι σπουδαῖον κατὰ τῶν ἡμετέρων, ἐπομένως, μὴ μένοντες εἰς ἀνησυχίαν περὶ τῶν λοιπῶν μερῶν, ἔγραψα εἰς τὸν Κον Δημητρακαράκον νὰ δράμῃ καὶ ἐνωθῇ μεθ' ἡμῶν, ὅπου καὶ ἂν εὐρισκόμεθα. Διὰ νὰ φθάσωμεν πρὸ τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὰ Χάλαρα ἔπρεπε νὰ ταχυπορήσωμεν, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον, ἔνεκα τῶν μεγάλων καὶ κοπιαστικῶν ὁδοιποριῶν τῶν ἡμετέρων καὶ ἔνεκα τῆς στερήσεως τῆς ὑποδημασίας καὶ τροφῆς· κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν δὲν ἔφαγον ἢ ἡμέτεροι ποσῶς, διότι ὁ μὲν ἄρτος εἶχεν ἐκλείψει πρὸ ἡμερῶν, τὸ δὲ κρέας δὲν ὑπῆρχε καιρὸς νὰ ψηθῇ, μολαταῦτα ἐπράξαμεν τὸ δυνατόν. Ἄν οἱ ἡμέτεροι τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὡς ἠλπίζομεν, προσλάβανον τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν ἐμπόδιζον ἐπ' ὀλίγον, τότε ἀναμφιβόλως κατεφθάνομεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἡ πανήγυρις ἐμελλε νὰ ἐορτασθῇ μετὰ λαμπρότητος. Περὶ τὴν μεσημβριαν κατεβαίνομεν τὰ ὄρη τῆς Φριγῆνας· πρὸς περισσοτέραν ἀσφάλειαν διηρέθημεν εἰς δύο· οἱ μὲν διευθύνθημεν πρὸς τὰ ὀπίσθεν τῶν Χαλάρων, διὰ τοῦ Ῥοδακίνου, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἐμπροσθεν, διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Σελιά. Ἡ ἀνυπομονησία ἡμῶν ἦτο μεγίστη, ἢ δὲ ἀνησυχία μας ἔτι μεγαλύτερα, διότι δὲν ἐβλέπομεν πολλοὺς προχωροῦντας. Ἡ δύναμις ἡμῶν τὴν πρωίαν εἰς Ἀσφῆδον ἦτο περὶ τοὺς 400· δὲν ἦτο δύσκολον ὅμως νὰ φθάσῃ εἰς τὸ διπλάσιον μέχρι τῆς ἀφίξεώς μας εἰς τὰ Χάλαρα, ἐὰν συνήρχοντο οἱ εἰς τὰ πέριξ εὐρισκόμενοι καὶ ἐὰν οἱ Ἁγιοβασιλειῶται τῆς Γιαλιᾶς πρὸ πάντων, ἐγκαταλείποντες τὰ χωρία των, ἔδραμον ἐκεῖ. Τέλος περὶ τὴν 1^η μ. μ. ἐπλησίασαν οἱ πρῶτοι καὶ ἠκούομεν τινὰς τουφεκισμούς· οὗτοι προήρχοντο ἐκ τῶν ὀλίγων Ῥοδακινιωτῶν, οἵτινες, ὄντες πλησιέστερον τῶν λοιπῶν, ἔδραμον εἰς τὰ Χάλαρα καὶ προσέβαλον τὸν ἐχθρὸν. Πρῶτοι ἔφθασαν εἰς τὸν τόπον ὁ καπετὰν Δημητρακάκης ἐκ Ῥοδακίνου καὶ οἱ ὄπλαρχηγοὶ Φασούλης καὶ Βαρδάκης, πλὴν δὲν ἠκολουθοῦντο, εἰμὴ ὑπὸ ὀλίγων ἀνδρῶν Κρητῶν καὶ ἐθελοντῶν. Ὅταν ὁ ἐχθρὸς ἔφθασεν εἰς τὰ Χάλαρα καὶ προσεβλήθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ὀλίγων Ῥοδακινιωτῶν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, φοβούμενος σπουδαίαν ἀντίκρουσιν, ἤρχισε νὰ ἐκφορτώνῃ τὰ κτήνη· τοῦτο ἔκαμνε πρῶτον μὲν, διὰ νὰ παραιτήσῃ λάφυρα εἰς τοὺς ἡμετέρους, οἵτινες,

Μιγάλη, ἔχει μόνον τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ τοῦ συγκεκριμένου ἐκ 15,000 ἀπώλεσεν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ σωθῇ ὁ ἴδιος παρήτησε καὶ τὰ ἴδια φορηγὰ του, γινώσκων ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἤθελον ἐπιπέσει κατ' αὐτῶν, οὕτω ἐσώθη μὲν, ἀλλὰ πληγωμένος.

ἐσκέπτετο, πίπτοντες ἐπ' αὐτῶν ἤθελον τοὺς δώσει καιρὸν νὰ προχωρήσωσι, καὶ δεύτερον, διὰ νὰ ἦναι εὐκίνητοτερος· ἀλλ' ὅταν εἶδε τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἡμετέρων, ἐφόρτωσεν ἐκ νέου καὶ πέμψας ἀρκετὴν δύναμιν κατ' αὐτῶν τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν θέσιν καὶ οὕτως ἐπροχώρησε. Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἔφθασαν καὶ ἕτεροι ἐξ ἡμῶν. Οὗτοι, ἐνωθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν, ἐπροχώρησαν ἐκ νέου καὶ προσέβαλαν τὸν ἐχθρὸν, ἀλλ' οὗτος ἤδη εἶχε καταλάβει τὰς κορυφὰς καὶ ὑπερησπίζετο τὴν διάβασιν τοῦ λοιποῦ στρατοῦ· ἀλλ' ἐν μέλημα ἔχων, πῶς νὰ διέλθῃ ταχύτερον τὴν ἐπικίνδυνον θέσιν, οὐδεμίαν προσοχὴν ἐδίδεν εἰς τὰς προσβολὰς τῶν ἡμετέρων, οἵτινες, καθόσον ἐπροχώρει, καθίσταντο ὀλιγώτερον κινδυνώδεις. Τέλος περὶ τὴν 2^{αν} ὥραν μ. μ. ὁ μέγας κίνδυνος δι' αὐτὸν εἶχε παρέλθει, διότι ὅλος σχεδὸν ὁ στρατὸς του διέβη τὰ Χάλαρα. Τότε ἔφθασαν οἱ πλείστοι ἐκ τῶν ἡμετέρων, προσέβαλον αὐτὸν καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ σταματήσῃ. Νέα μάχη ἤρξατο. Ὁ ἐχθρὸς μένεα πνέων κατὰ τοῦ χωρίου Σελιῶν, διότι τοῦτο ὑπῆρξε μία τῶν κυριωτέρων ἐστιῶν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ διότι ἦτο ἡ πατρίς τοῦ μακαρίτου γενναίου Π. Σαββάκη καὶ παρήγαγεν ἐν γένει καλοὺς πολεμιστάς, ἀπειραγὰς νὰ τὸ ἀποτεφρώσῃ, ἀλλὰ τοῦτο ἦτο καλῶς πεφρουρημένον ἀπὸ τε τοὺς Σελιανούς καὶ τοὺς ἡμετέρους. Μετὰ πολλὰς ἀποπειράς ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ· τότε κατεδιώχθη καὶ ὅλος ὁ στρατὸς του ἠκολούθησε τὴν ὑποχώρησιν μέχρι Πλακιᾶς. Τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ τοῦ ὑπεχώρησε μέχρι Λευκογειῶν, τουτέστι, ὠδοιπόρησε κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπὶ δέκα ὥρας· τοσοῦτον ἡ σπουδὴ του ἦτο μεγάλη. Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τοῦτο ὁ ἐχθρὸς ἐφάνη ἐπιτήδειος, διότι μόνον ἡ μεγάλη ταχύτης τῶν ποδῶν του ἔσωσεν αὐτὸν ἀπὸ βεβαίαν καταστροφὴν. Ἐὰν οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων, ὀρθότερον σκεπτόμενοι, κατελάβανον τὰ Χάλαρα πρὸ τοῦ ἐχθροῦ, ὅχι μόνον τὰ χωρία των ἔσωζον ἀπὸ τὴν κατεδάφισιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐχθρὸν ἅπαντα ἤθελον καταστρέψῃ καὶ λάφυρα πολλὰ ἤθελον λάβει· ἀπ' ἐναντίας, πράξαντες ὡς ἔπραξαν, τὰ μὲν χωρία των δὲν ἔσωσαν, διότι ὀλίγοι ὄντες εἰς ἕκαστον, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποκρούσωσι τὸν ἐχθρὸν, ὅστις εἰς ἕκαστον τούτων ἐβάδιζε συσσωματωμένος, τὸν δὲ ἐχθρὸν ἔσωσαν ἀπὸ βεβαίαν καταστροφὴν. Δυνάμενοι νὰ συσσωματωθῶσι περὶ τοὺς 400 εἰς τὰ Χάλαρα, ἤθελον τὸν σταματήσῃ τοῦλάχιστον ἐπὶ μίαν ὥραν· τότε κατεφθάνομεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἡ πανήγυρις ἐτελεῖτο μετὰ μεγαλοπρεπείας. Πολλὰ χωρία τῆς Γιαλιᾶς ἐπυρπόλησεν ὁ ἐχθρὸς, ἀλλὰ καταδιωκόμενος κατὰ πόδας δὲν προέφθασε νὰ κατεδαφίσῃ αὐτὰ

καὶ νὰ τὰ πυρπολήσῃ ἐντελῶς· προφθάνοντες δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι ἀπέσβενον καὶ ὅσα ἔκαμνον ἀρχὴν νὰ καίωται. Αἱ ζημίαι τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην δὲν ἦσαν εὐκαταφρόνητοι, διότι, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὁδοῦ, εὗρομεν πολλοὺς φονευμένους ἄνδρας καὶ κτήνη, τινὰ δὲ ἐκ τούτων καὶ συνελάβομεν, ἄλλα μὲν μετὰ τῶν φορτίων των καὶ ἄλλα ἄνευ. Ὁ Ὀθωμανικὸς στρατὸς οὐδέποτε ἐγκαταλείπει τοὺς φονευμένους του· καὶ ἂν μὲν ὁ σταθμὸς του κεῖται πλησίον, φέρει αὐτοὺς ἐπὶ φορτηγῶν καὶ τοὺς ἐνταφιάζει ἐκεῖ, ἂν δὲ ἦναι μακράν, ἐνταφιάζει αὐτοὺς ἐπιτοπίως. Ὅταν ὄθεν συμβαίνει νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτούς, τοῦτο δηλοῖ ἀναμφιβόλως ὅτι φεύγει μετὰ σπουδῆς ἢ ὅτι οἱ φονευμένοι ὄντες πολλοί, δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ ἐνταφίσῃ ἅπαντας.

Ἀπὸ τὴν ἐξ Ἀσφένδου ἀναχώρησίν μας διεύθυνα πεζοδρόμους πανταχόσε εἰδοποιῶν τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ, ὅπως βαδίσωσιν εἰς συνάντησιν αὐτοῦ. Πάλιν τὸ ἑσπέρας ἐπεμψα νέους καὶ ἠλπίζετο, ἂν ὑπῆρχε σύναξις εἰς Μουρνέ, ὡς ἀπὸ πολλοῦ εἶχε παραγγελθῆ νὰ ὑπάρχῃ ἀρκετὴ δύναμις ἐτοίμη, ὅπως προῦπαντήσῃ τὸν ἐχθρόν. Τὴν ἐπιούσαν 17^{ην} ἐσκοποῦμεν ἀπὸ πρωΐας νὰ ἀκολουθήσωμεν τὸν ἐχθρόν, γινώσκοντες ἤδη τὴν σπουδὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀτυχῶς πάλιν τὰ πολεμεφώδια ἐστέρησαν καὶ ἐδέησε νὰ διαμείνωμεν εἰς Σελιὰ μέχρι μεσημβρίας, ὅπως προμηθευθῶμεν. Ἀμα τούτου γενομένου, ἐδράμαμεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ κατεφθάσαμεν αὐτόν περὶ τὸ ἑσπέρας εἰς Ἄδρακτον· ἐκεῖ ἐνωθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν κατεδιώξαμεν αὐτόν μέχρι Κουμίων, ὅπου ἐσταθμεύσαμεν ὁ εἰς ἀπέναντι τοῦ ἄλλου. Ἡ ἡμέρα ὅμως δὲν διήλθεν ἀργή. Τὸν ἐχθρόν προσέβαλον οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων ὄθεν διήλθεν· ἂν καὶ διεσκορπισμένοι οὗτοι, μολαταῦτα οὐχὶ ὀλίγον τὸν ἀνησύχησαν καὶ τὸν ἐζημίωσαν· εἰς Δρίμισκον, εὐρεθέντες καὶ οἱ Μελαμπιώται ὑπὸ τὸν καπετὰν Μιχάλην Κουτσαύτην, παρεμποδίσθη ἀρκούντως καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ κτήνη τινά. Εἶπομεν ὅτι εἰς Μουρνέ ἐγίνετο σύναξις. Καὶ τῷ ὄντι, εὐρεθέντες ἐκεῖ περὶ τοὺς 300 ἄνδρες, Ἀμαριῶται καὶ Ἀγιοβασιλειῶται, ἔδραμον ἀμέσως καὶ κατέφθασαν τὸν ἐχθρόν εἰς Ἄδρακτον, Κισσὸν καὶ τὰ περίξ· προσέτι κατέβησαν ἐκ τοῦ ὄρους Κέντρου πολλοὶ ἐκ τῶν ἐκεῖ διαμενοντῶν πρὸς διαφύλαξιν τῶν οἰκογενειῶν των καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἐπέπεσαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἐκεῖ ἐφρονεῦθη ὁ σημαιοφόρος τοῦ ἀρχηγοῦ Κ^{ου} Δ. Μοσχοβίτου, Μανόλης Μανολοτζάκης ὀνομαζόμενος, ἐνῶ ἐπροχώρει διώκων τὸν ἐχθρόν. Ἡ καταδίωξις δὲν ἔπαυσεν εἰ μὴ μετὸ βαθύ σκοτός. Οἱ ἐχθροὶ ἐξαντληθέντες ἀπὸ τὴν πολυπόνον ἐκστρα-

τείαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀπηνῆ τετραήμερον καταδίωξιν, πρὸς δὲ καὶ στερούμενοι τῶν πάντων, οὐχὶ μόνον δὲν εἶχον δυνάμεις νὰ πολεμήσωσιν, ἀλλὰ καὶ ρίπτοντες τὰ ὄπλα ἐζήτουν ἔλεος.

Τὴν ἐπιούσαν ἤτοιμαζόμεθα νὰ ἐορτάσωμεν ἐτι λαμπρότερον, διότι καὶ περισσότεροι ἐμελλον νὰ ἦναι οἱ πανηγυρίζοντες. Οὗτοι ἴσταντο περιμένοντες τὸ σύνθημα, ὅπερ ἦτο ἡ ἐκκίνησις τοῦ ἐχθροῦ, κύκλω τοῦ χωρίου Κουμίων, οἱ μὲν ἔνθεν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Σιδηρωτοῦ, οἱ δὲ ἐκεῖθεν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κέντρου· ἡμεῖς εἶμεθα εἰς τὸ ὀπίσθεν. Τὸ πλεῖστον τῶν Ἀμαριωτῶν ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Διογένην Μοσχοβίτην περιέμενον εἰς τὰ ἔμπροσθεν τοῦ ἐχθροῦ, εἰς Κρύαν Βρύσιν, σκοποῦντες νὰ τῷ ἐμποδίσωσι τὴν προχώρησιν. Τέλος μετὰ πολλοὺς δισταγμούς, οὓς εἶχεν ὁ ἐχθρὸς θεωρῶν τὰς προετοιμασίας αὐτὰς τῆς πανηγύρεως, ἔδωκε τὸ σύνθημα. Ἀμα ἐξεκίνησαν οἱ χαιρετισμοὶ ἤρξαντο πανταχόθεν καὶ ὁ ἐχθρὸς ἔνεκα τούτου ἠναγκάζετο νὰ σταματᾷ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν.

Αἱ ἀπὸ Κουμίων εἰς Μεσσαρᾶν ἄγουσαι ὁδοὶ εἶναι δύο· ἡ μὲν διὰ τοῦ χωρίου Κρύα Βρύσι, ἥτις εἶναι καὶ ἡ εὐθυτέρα, ἡ δὲ διὰ τοῦ χωρίου Σαχτούρια, ἥτις εἶναι ἡ μακρυτέρα καὶ ἀνωμαλωτέρα. Ὁ ἐχθρὸς ὠδεύσε διὰ τῆς βραχυτέρας, ἢ προσηπορήθη ὅτι ἐσκόπει νὰ βαδίσῃ δι' αὐτῆς, ἀλλὰ βλέπων τὴν προετοιμασίαν, ἥτις περιέμενον αὐτόν, μετέβαλεν αἰφνης πορείαν καὶ διευθύνθη πρὸς τὴν ἀνωμαλωτέραν. Οἱ τοῦ δεξιοῦ καὶ οἱ τοῦ ὀπίσθεν παρηκολούθησαν αὐτόν καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ δεχθῆ μάχην· ἐκεῖ θελήσας ὁ ἐχθρὸς ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς ὀχληρούς, οἵτινες τὸν ἐμπόδιζον νὰ προχωρήσῃ, περιεκυκλώθη καὶ ἀφοῦ ἀπώλεσε πολλοὺς καὶ ἐθεώρησεν ὅτι θὰ ἀπολέσῃ ἐτι περισσότερούς, ἂν ἐπέμενον, ἐτέθη ἐκ νέου εἰς κίνησιν καὶ περὶ τὴν 2^{αν} ὥραν μ. μ. ἐφθασεν εἰς Σαχτούρια καὶ Μελαμπες, καταδιωκόμενος πάντοτε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἐκεῖ ἐσταματήσαμεν τὴν καταδίωξιν, διότι ὄχι μόνον εἶμεθα ἀπνηυθηκότες, ἀλλὰ καὶ τὰ πολεμεφώδια ἐξέλιπον ἐκ νέου. Οἱ Μελαμπιανοὶ ὅμως ἐξηκολούθησαν νὰ τὸν καταδιώκωσι, μέχρις οὗ ἐφθασεν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσαρᾶς.

Οἱ Ἀμαριῶται, ἀπατηθέντες ἐκ τῆς πορείας τοῦ ἐχθροῦ, ἔχασαν πολυτίμον χρόνον· ἀκολούθως ἠθέλησαν νὰ τὸν ἀνακτήσωσιν, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά· ὁ ἐχθρὸς ἦτο ἐξησφαλισμένος· ἂν οὗτοι ἐννοοῦντες τὸ σχέδιον τοῦ ἐχθροῦ προελάβανον αὐτόν ἐκεῖ ὅπου ἐσταμάτησε καὶ ἐκυκλώθη ὑπὸ τῶν λοιπῶν, αἱ ζημίαι του ἦθελον εἶσθαι πολὺ ἀνώτεραι. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην εἶδομεν τὸν ἐχθρόν τοσοῦτον δειλιάσαντα καὶ ἀπνη-

δηκότα, ὥστε πολλοὶ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἐτουφέκιζον, βαδίζοντες εἰς ὑποχώρησιν, ἐκ τῶν ὤμων, τούτεστι μὴ βλέποντες τὸν ἐχθρὸν τῶν καὶ ἴσως πυροβολοῦντες κατὰ τῶν ἰδίων συντρόφων τῶν.

Κατὰ τὰς πέντε ἡμέρας τῆς καταδιώξεως ὁ ἐχθρὸς πρέπει νὰ ἀπώλεσε περὶ τοὺς χιλίους ἄνδρας εἰς φονευμένους καὶ πληγωμένους, περὶ τὰ ἑκατὸν κτήνη συλληφθέντα καὶ φονευθέντα, πολλὰ σκεύη, ὄπλα καὶ λοιπά· πολλοὶ τῶν πληγωμένων του ἔμειναν εἰς χεῖρας ἡμῶν. Τὴν ἐπιούσαν καὶ διὰ πολλὰς ἡμέρας ἀκολούθως ἀνευρίσκοντο φονευμένοι, πληγωμένοι, καὶ που ζῶντες· εἰς τούτων εὐρέθη εἰς Ἀδρακτον ἐντὸς ἐνὸς σπηλαίου μετὰ τρεῖς ἡμέρας· οὗτος μὴ δυνήσεις ν' ἀνθέξη ἐπὶ πλέον εἰς τὴν δίψαν, ἐξῆλθε καὶ ἐζήτηε ὕδωρ· μία γυνή, ἣν πρώτην συνήντησε, τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸ χωρίον, ἀλλ' ἅμα ἔπιεν ὕδωρ ἔμεινε νεκρός. Ἡ κατάστασις του ἦτο ἐλεεινή. Ἡ ὑποδημασία του συνέκειτο ἀπὸ τεμάχιον καταξέσχισμένου πανίου.

Τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς καταδιώξεως, ὡς καὶ τὴν πρώτην εἰς Καλὰ Λαγκά, εἶδομεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης ἐπισώρευσιν εἰς τι μέρος τοῦ πεδίου τῆς μάχης· καὶ εἰκάζομεν ὅτι ἀνώτεροί τινες ἀξιωματικοὶ ἐφονεύθησαν.

Αἱ ζημίαι τοῦ ἐχθροῦ κατὰ μόνην τὴν ὑποχώρησίν του, ὡς θεωρεῖ τις, δὲν ἦσαν μικραὶ· βεβαίως αὐταὶ ἤθελον εἶσθαι πολὺ ἀνώτεραι καὶ ἴσως ἤθελον εὔρει τὴν παντελῆ καταστροφὴν του ὁ ἐχθρὸς, ἐὰν ἡ τύχη μᾶς ἠνόσει περισσότερον. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐγράψαμεν ἐξ Ἀσφέδου πρὸς τὸν Κον Δημητρακαράκον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντάμωσίν μας, ἀλλ' ἀτυχῶς ὁ πεζοδρόμος, κάτοικος τοῦ Ἀσφέδου, ὃν ἐπέμψαμεν καὶ τὸν ὁποῖον προσπληρώσαμεν καὶ καλοσπληρώσαμεν, δὲν μετέβη καὶ οὕτω ὁ Κον Δημητρακαράκος μὲ τὸ σῶμα του δὲν παρευρέθη εἰς τὴν καταδιώξιν. Ὁ Κον Κόρακας εὐρίσκετο ἐκεῖ πλησίον μετὰ 500 ἀνδρῶν, ἀλλ' ἀτυχῶς καὶ οὗτος, ἂν καὶ εἰδοποιήθη ἐγκαίρως, δὲν παρευρέθη ἕνεκα διαφορῶν κωλυμάτων. Ὑπολογίζοντες ὡς ἔγγιστα εἰς χιλίους ἄνδρας καὶ τὰς ζημίας ἃς ὑπέστη ὁ ἐχθρὸς εἰς τὰς ἄλλας μάχας τὰς δοθείσας εἰς τὸ μέρος ἡμῶν, ἦτοι εἰς τὰς δύο μεγάλας μάχας τοῦ Καλλικράτους, εἰς ἐκείνην τοῦ Ἀσκούφου, τοῦ Ἀσφέδου καὶ ἄλλας ἀψιμαχίας καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ἐκείνας ἃς ὑπέστη εἰς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ πολέμου, ὁ ἐχθρὸς πρέπει ν' ἀπώλεσε περὶ τὰς 4,000 ἄνδρας μέχρι τῆς σήμερον. Ἡμεῖς ἀπωλέσαμεν καθ' ὅλας αὐτὰς τὰς μάχας καὶ ἀψιμαχίας τὰς δοθείσας εἰς τὸ μέρος ἡμῶν 20 ἄνδρας φονευμένους καὶ περὶ τοὺς 50

πληγωμένους. Μεταξὺ τῶν πρώτων θρηνοῦμεν τὸν Καπετάνιον τοῦ Κεφαλοχωρίου Μπιστάι τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου Ἀντώνιον Φραγκιόν, φονευθέντα κατὰ τὴν μάχην τῆς δευτέρας ἡμέρας τοῦ Καλλικράτους καὶ τὸν Καπετάνιον τῆς κωμοπόλεως Μέλαιμπες Μιχαὴλ Κουτσαύτην, φονευθέντα κατὰ τὴν καταδιώξιν τῆς 16ης εἰς Κούμια. Ὁ Ἀντώνιος Φραγκιός, υἱὸς τοῦ γέροντος Φραγκιοῦ, ἀρχαίου Καπετάνιου καὶ προσετώτος τοῦ χωρίου του, ἦτο γνωστὸς τοῖς πᾶσι, πλὴν τῆς ἀνδρείας του, καὶ διὰ τὴν ἄκραν φιλοξενίαν αὐτοῦ· ὁ οἶκος αὐτοῦ ἦτο οἶκος Ἀβραάμ, καὶ πλείστοι ἐκ τῶν πληγωμένων ἐθελοντῶν εὔρον καὶ ἀδελφικὴν περιποίησιν εἰς τὴν ὑγίαν τῶν παρ' αὐτῶ. Ὁ Μιχαὴλ Κουτσαύτης ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἔτρεφε μῖσος ἄσπονδον κατὰ τῶν τυράννων τῆς πατρίδος του, διὸ μὴ ὑποφέρων αὐτούς, νέος πολὺ ἔτι ὢν, καὶ ἀποστρεφόμενος ἰδίως ἕνα τῶν ἀγᾶδων τοῦ τόπου διὰ τὴν σκληρότητά του πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ἐφόνευσεν αὐτὸν καὶ ἐδραπέτευσεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μετὰ ταῦτα ἐπεχείρησε ταξείδιον εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τὸν σκοπὸν φωτισμοῦ. Εὐρίσκετο δὲ εἰς Μασσαλίαν ὅταν ἠκούσθη ἡ παροῦσα ἐπανάστασις· ἀμέσως ἀφήσας τὰ ἔργα του ἔδραμεν εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος του, ὅπου οἱ συγχώριοί του ἐξέλεξαν αὐτὸν Καπετάνιον τοῦ χωρίου· δὲν ἔλειψε δὲ ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ὑπόληψιν τῶν συμπατριωτῶν του, ἐνεργῶν πᾶν τὸ δυνατὸν ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ δεικνυόμενος πάντοτε πρῶτος εἰς τοὺς κινδύνους.

Πρὶν δώσωμεν πέρας εἰς τὴν παροῦσαν ἐκθεσιν χρέος ἀμερολήπτου εἶναι νὰ διαλάβωμεν καὶ μίαν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐχθροῦ. Ἄνω τῶν χωρίων Καψοδάσους καὶ Πατσιανοῦ εὐρίσκονται δύο σπήλαια καὶ ἔν ἔτερον ἄνω τοῦ χωρίου Κομητάδων. Οἱ κάτοικοι, μὴ εὐρίσκοντες ἄλλο καταφύγιον πρὸς διάσωσιν τῶν πραγμάτων τῶν καὶ πολλάκις τῶν οἰκογενειῶν τῶν, διαφυλάσσουν αὐτὰ ἐντὸς τῶν σπηλαίων ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τόπος οὗτος γέμει, ἰσχυρῶς κατεσκευασμένων τῶν πλείστων ἐκ φύσεως. Μόνον ἡ ἔλλειψις τοῦ ὕδατος δύναται νὰ καταστήσῃ αὐτὰ ἀλωτά· καὶ πολλὰ μὲν τούτων ἔχουσι πηγὰς ἢ στάζουσιν ἄνωθεν· εἰσὶ δὲ καὶ τινὰ τὰ ὁποῖα στεροῦνται· εἰς ταῦτα προμηθεύουσιν ἔξωθεν, ὅταν ἐγγίξῃ ἡ ἀνάγκη. Ἐκ τῶν τριῶν σπηλαίων, περὶ ὧν πρόκειται, τὰ μὲν δύο στεροῦνται παντελῶς, τὸ δὲ ἕτερον ἔχει διὰ 30 περίπου ψυχὰς· καὶ εἰς ἔν τῶν δύο πρώτων κατέφυγον περὶ τὰς 130 ψυχὰς, εἰς δὲ τὰ δύο ἕτερα περὶ τὰς 50 εἰς ἑκάστον. Ὅταν τὸ στρατόπεδον ἡμῶν τοῦ Καλλικράτους διελύθη, ἡ πολιορκία τῶν σπηλαίων τούτων κατέστη στενωτέρα. Τὸ ὕδωρ εἶχεν

ἐκλείψει παντελῶς ἐκ τῶν δύο καὶ ἄφ' οὗ ὑπέμειναν οἱ ἐν αὐτοῖς πολλὰς ἡμέρας ἄνευ ὕδατος, τὴν 28^{ην} ἠναγκάσθησαν, ἕνεκα τῶν γυναικοπαίδων, νὰ συνθηκολογήσῃσι μετὰ τοῦ ἐχθροῦ· οὕτω ἐξῆλθον ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῆς ζωῆς· καὶ μολαταῦτα ἐκράτησεν ὁ πολιτισμένος Ὁμέρ πέντε ἄνδρας, τοὺς ὁποίους ἔχει σιδηροδεσμίους. Ἡ τρίτη, ἡ τῶν Κομητάδων, παρεδόθη τὴν 5^{ην} Ἰουλίου ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας. Εἰς ταύτην εὐρίσκετο μία κόρη εὐειδῆς· αὕτη ὑπῆρξε τὸ γέρας τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ. Γινώσκων δὲ ὅτι ἡ βάρβαρος καὶ ἀσελγὴς αὕτη πρᾶξις του ἤθελεν ἐπισύρει κατ' αὐτοῦ τὴν κατασχύνην, παρήγγειλε στενωῶς εἰς τοὺς γονεῖς νὰ τηρήσῃσι τὴν μεγαλητέραν μυστικότητα. Ἀλλὰ τοιαῦται πράξεις, καὶ γινόμεναι μάλιστα ἀπὸ τὸν Στρατάρχην, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μένωσι μυστικά. Χάριν τῆς παιδός, διότι μόλις ἄγει τὸ 15^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας τῆς, σιωπῶμεν τὸ ὄνομα. Αὕτη ὅταν ἠρπάζετο ἐθρήνει καὶ ὠδύρετο θέλουσα ν' αὐτοχειριασθῇ καὶ μόλις οἱ σκληροὶ δορυφόροι τοῦ Ὁμέρ ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ἐμποδίσῃσι καὶ σύρῃσιν αὐτὴν εἰς τοιαύτην κατάστασιν εἰς τὰς ἀνόμους χεῖρας τοῦ ἀσελγοῦς Στρατάρχου. Αἱ πράξεις αὗται αἱ κατασχύνουσαι τὴν ἐποχὴν μας καὶ τοὺς ἀνεχομένους αὐτὰς ἰσχυροὺς τῆς Γῆς, γενόμεναι κατὰ πρόσωπον καὶ εἰς πείσμα αὐτῶν, δέον νὰ γίνωνται γνωσταὶ διὰ παντός τρόπου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἐπιτυχία τοῦ Ὁμέρ καθ' ἅπασαν τὴν διάρκειαν τῆς Στραταρχείας του ἐνταῦθα.

Σελὴν τὴν 12 Αὐγούστου 1867.

Π. ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Ε'.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

Τιμιώτατοι καὶ χρησιμώτατοι πρόκριτοι τῆς νήσου Ὑδρας, ὅτε Κύρ Λάζαρος Κουντουριώτης, ὁ Κύρ Γεώργιος Γκιώνης, ὁ Κύρ Σταμάτης Ποδούρης, καὶ ὁ Κύρ Δημήτριος Τσαμαδός, τέκνα μου ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις εἴη ἡμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία καὶ συγχώρησις. Εἰδότες ἐκ πολλῶν καὶ διὰ πολλῶν τὴν πρὸς πάντας ἀπλῶς τοὺς χρεῖαν ἔχοντας ἀδελφούς μας χριστιανούς φιλαδέλφον ὑμῶν διάθεσιν καὶ τὴν μετὰ προθυμίας συνδρομὴν εἰς πάντα τὰ κοινοφελῆ καὶ θεάρεστα σπουδάσματα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, ὄντες πληροφορημένοι, ὅτι χαίρετε λαμβάνοντες νύξιν ἀγαθοεργίας δέον ἐκρίναμεν χρῆσταῖς ταῖς ἐλπίσι καὶ μετὰ πεποιθήσεως νὰ συστήσωμεν τῇ φιλαγάθῳ ἡμῶν προνοίᾳ τὸν τὴν παροῦσαν πατριαρχικὴν ἡμῶν ἐπιστολὴν συνεπιφερόμενον αἰδεσιμώτατον ἐν ἱερεῦσι Κύρ Ἀνδρέαν· καὶ γράφοντες πρῶτον μὲν ἀνερευῶμεν τὰ τῆς ἐφετῆς ἡμῖν ἀγαθῆς σας ὑγείας, εἶτα δὲ ἐπιδαφιλευόμενοι ἀφθόνως τὰς ἐγκαρδίους ἡμῖν πατρικὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας, προτρεπόμεθα ὑμῖν ὅπως, ἐρχόμενον αὐτόθι τὸν διεληφθέντα ἐν ἱερεῦσι Κύρ Ἀνδρέαν εἰς τὸ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν σειρὰν τοῦ νέου συστήματος τῶν μουσικῶν μαθημάτων, ἅτε ἐντεῦθεν διὰ τὸ ἐπιπολάζον δεινὸν τῆς πανώλους ἀναχωροῦντα δεχθῆτε εὐμενῶς καὶ τρόπῳ φιλαδέλφῳ καὶ ἐνδείξατε πρὸς αὐτὸν κάθε φιλόμουσον καὶ φιλογενῆ συνδρομὴν καὶ βοήθειαν, συνιστῶντες ἐν μιᾷ τῶν αὐτόθι ἱερῶν ἐκκλησιῶν, καὶ πᾶν τὸ ἐφ' ὑμῖν ἀφθόνως αὐτῷ διενεργοῦντες καὶ προθύμως διαπραττοντες, ἅτε ἱεροπρεπεῖ ὄντι, τιμίῳ χαρακτῆρος καὶ εἴθεσι χρηστοῖς κεκοσμημένῳ, καὶ ἀρχῆθεν ἡμῖν ἐγνωσμένῳ καὶ εὐνοουμένῳ. Ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ἡμῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ συνδρομῆς, καὶ συναντιλήψεως πρὸς τὸν θεάρεστον αὐτοῦ σκοπὸν καὶ αὐτὸν ἀποκαταστήσετε ὑπόχρεων διὰ βίου, καὶ διαπρύσιον κήρυκα τῆς ἐξαιρέτου εὐσεβεστάτης ὑμῶν διαθέσεως καὶ ἡμῖν φανῆτε ποιοῦντες τὰ κεχαρισμένα. Οὕτως ἀξιοῦμεν καὶ οὕτω προτρεπόμεθα ἡμῖν ἐν βεβαιότητι, ὅτι θέλετε δεῖξῃ πρὸς αὐτὸν κάθε γενναίαν φιλότιμον χορηγίαν καὶ προστασίαν, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ τῆς τιμιότητός σας.

ΑΩΙΘ' Αὐγούστου ΚΣΤ'.

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως
ΕΝ ΧΡΙΣΤῳ, ΕΥΧΕΤΗΣ

ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ ΒΑΤΗ

Ἐν ἔτει 1887 ἐδημοσιεύθη ἐν Παρνασσῷ (τ. α' σ. 494) βραχεῖα διατριβή μου, ἐν ἣ προσεπάθησα ν' ἀποδείξω ὅτι ὁ ἀρχαῖος Ἀθηναϊκὸς δῆμος Βατῆ ἔκειτο ὅπου νῦν ἡ θέσις Βάθια, μεταξύ Κολωνοῦ καὶ Πατησίων, ὅτι δὲ αὐτὰ τὰ Πατήσια μετωνομάσθησαν οὕτω μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ τὸ πάλαι ὀνομάζετο ἡ θέσις ἐκείνη *Παραδείσια*.

Ἐπειδὴ ἔκτοτε παρῆλθον δεκατρία ὅλα ἔτη, ἐν τῷ μεταξύ δὲ συνέλεξα κρείττονας μαρτυρίας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης μου ἐκείνης, ἔκρινα καλὸν ν' ἀνατυπώσω μετὰ προσθηκῶν καὶ διορθώσεων τὴν ἐν τῷ Παρνασσῷ διατριβήν μου, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θὰ ὑπερισχύσῃ ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς ἡ ἀληθὴς ὀνομασία τῆς θέσεως Βατῆ, ἀντὶ τοῦ παρεφθαρμένου Βάθια, καὶ ὅτι θ' ἀναλάβωσι τὴν ἀρχαίαν εὐφωνον καὶ ποιητικωτάτην συνάμα δὲ καὶ προσφυστάτην ὀνομασίαν αὐτῶν τὰ *Παραδείσια*, τὰ νῦν βαρβαροφώνως καλούμενα Πατήσια.

Α'

Δύο ἀρχαιολόγοι, ὁ Λουδοβίκος Ρὸς καὶ μετ' αὐτὸν ὁ γάλλος C. Henriot θέτουσι τὸν δῆμον Βατῆ μεταξύ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ· ἀλλ' ὁ τὸν Ρὸς διαδεχθεὶς ἐν τῇ ἐφορείᾳ τῶν ἀρχαιοτήτων Κυριακὸς Σ. Πιττάκης ἐξέφρασεν εἰκασίαν ὅτι ὁ δῆμος Βατῆ ἔκειτο ὅπου νῦν ἡ θέσις Βάθια, κατὰ τὸ χθαμαλὸν ἐκεῖνο πεδίον τὸ πρὸς δυσμὰς τῶν Ἀθηνῶν κείμενον καὶ ὀριζόμενον πρὸς νότον ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Σεπολίων καὶ τοῦ Κολωνοῦ, πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Πατησίων καὶ πρὸς βορρᾶν ὑπὸ ἐτέρας θέσεως καλουμένης τοῦ Ἀγὰ ἢ βρούση. Ἐφερε δὲ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς εἰκασίας αὐτοῦ ψήφισμα ἐκεῖ ἐπὶ χώρας καὶ ἐντὸς φρέατος εὑρεθὲν, δι' οὗ ὁ ἐκ Βατῆς ἄρχων Πολύευκτος, προτάσει τοῦ συνδημότου Ἀγωνομάχου Φιλοκράτους ἐπηνέθη, ἐστεφανώθη χρυσῷ στεφάνῳ, τὸ δὲ περὶ τούτου ψήφισμα ἀπεφασίσθη ν' ἀναγραφῆ ἐν στήλῃ λιθίνῃ καὶ (ἐξ ἀναπληρώσεως τοῦ δημοσιεύοντος, ἐφθαρμένου ὄντος τοῦ λίθου) νὰ στηθῇ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ δήμου Βατῆς.

Ἡ εἰκασία αὕτη δὲν φαίνεται ἀπίθανος εἰς τὸν ἀναλογιζόμενον ὅτι τὸ ψήφισμα τὸ μνημονεῦον δύο δημοτῶν ἐκ Βατῆς εὑρέθη εἰς Βάθιαν, ἐν τόπῳ δηλονότι διασφύζοντι τὸ ἀρχαῖον σχεδὸν ὄνομα τοῦ δήμου, παρηλλαγμένον ὀλίγον τι ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμαθείας τῶν κατοίκων διὰ μέσου τοσοῦτων αἰώνων ζοφώδους δουλείας. Δὲν ὑπάρχει τῶντι μεγάλη διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο ὀνομάτων Βατῆ καὶ Βαθὺ ἢ Βάθια. Ἄλλ' ἄρα γε εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ ἐνεπίγραφος οὗτος λίθος δὲν μετεκομίσθη ἄλλοθεν ἐκεῖ καὶ ἐρρίφθη τυχαίως ἐντὸς τοῦ φρέατος;

Ἄν καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ὅπως οὐδὲν παρακεκινδυνευμένη, ἔχομεν ὅμως εὐτυχῶς ἐτέρας μαρτυρίας ἐνισχυούσας τὴν γνώμην, ὅτι ὁ λίθος ἔκειτο ἐκεῖ ἀρχῆθεν, καὶ αἱ μαρτυρίαι αὗται εἶναι πρῶτον μὲν οἱ κατάλογοι τῶν Πρυτάνεων, ἐν οἷς ὁ Δῆμος Βατῆ σημειοῦται πάντοτε μετὰ τὸν Κολωνὸν πρὸς ὃν συνορεύει (Corp, Ins. Att. II 870, 872) καὶ τὰνάπαλιν, δεύτερον δέ, ὅπερ καὶ σπουδαιότατον, ἡ ἐν τῇ Στοᾷ τοῦ Ἀττάλου κατακειμένη καὶ ὑπὸ τοῦ Π. Εὐστρατιάδου (ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ 1870 ἀρ. 415) διαλευκανθεῖσα ἐπιγραφή. Ἐνταῦθα καταλεγόμενων τῶν κτημάτων ἢ χωρίων, καθάπερ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κτηματολογίοις, καὶ τῶν ἐπιβαλλομένων ἐκάστῳ φόρων, ἡ Βατῆ σημειοῦται ἀμέσως μετὰ τὸν Κολωνόν, τὸν προδήλως συνεχόμενον κατὰ τὴν θέσιν ἐκείνην. Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι σπουδαιότατη καὶ πειστική, διότι δὲν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν ὅτι ἐν οὕτῳ ἐπισήμῳ καταγραφῇ κτημάτων φορολογουμένων καὶ ἀκριθέστατα ὀριζομένων ἐτηρήθη ἢ χωρογραφικὴ κατάταξις ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀκριβεῖ. Ὡστε ἀριδῆλως ἐκ ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς μαρτυρεῖται ὅτι ὁ δῆμος Βατῆ ἔκειτο ἀμέσως μετὰ τὸν Κολωνόν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Bursian ἔρριψεν ἐν παρόδῳ τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ δῆμος Βατῆ ἔκειτο ἐν Πατησίοις, τὴν δὲ γνώμην ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ κ. Στ. Δραγούμης ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι (1884 σελ. 34) στηριζόμενος εἰς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας καταλόγους τῶν Πρυτάνεων καὶ τὴν ὑπὸ Π. Εὐστρατιάδου διαλευκανθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ἀλλὰ διὰ νὰ μετακομίσῃ τὴν Βατῆν εἰς τὰ τρία καὶ πλέον χιλιόμετρα ἀπέχοντα Πατήσια ἠναγκάσθη νὰ ἐπεκτείνῃ ἕως ἐκεῖ τὸν Κολωνόν, νὰ εὕρῃ δὲ ὁμοιότητα πρὸς τὸ ὄνομα Πατήσια τοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἀπαντῶντος ἐπιῶρηματικοῦ τύπου Βατῆσι. Ἄλλ' ὅσα καὶ ἂν φαίνεται εὐφυῆς ἢ παρομοιώσις, πόρρω ὅμως ἀπέχει τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ προσφυγὴ εἰς ἐπιρηματικὸν τύπον πρὸς ἀνεύρεσιν ὁμοιότητος μεταξύ ὀνομάτων κατὰ τὰ γράμματα καὶ τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν προφανῶς διαφερόντων

πρὸς ἄλλα ἐνέχει τι τὸ ἀνώμαλον καὶ βεβιασμένον. Ἐκτὸς τούτου ἂν καὶ πολλάκις ἀνεσκάφη ὑπὸ τῶν γεωργῶν καὶ κηπουρῶν ἅπανα τῶν Πατησίων ἢ ἑκτασίς καὶ ἱκαναὶ ἀνευρέθησαν ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαί, οὐδεμία τούτων ἀνάγεται εἰς τὸν δῆμον Βατῆς. Οἱ ἐκεῖ ἐνταφιασθέντες ἀνήκον εἰς ἄλλους δήμους μεμακρυσμένους ἢ καὶ εἰς ἄλλας χώρας. Φαίνεται δὲ πᾶν ἀπίθανος ἢ ὑπόθεσις ὅτι μόνον οἱ παρεπιδημοῦντες ἀλλοδαποὶ ἐθάπτοντο ἐν Πατησίοις αὐτοὶ δὲ οἱ δημόται δὲν ἐνεπιστεύοντο τὰ ὅσα αὐτῶν ἐν τῇ ἐστὶν τοῦ δήμου αὐτῶν.

Τὴν γνώμην τῶν ὑποστηρίζοντων ὅτι ὁ δῆμος Βατῆ ἐκεῖτο ἐν Πατησίοις ἀντέκρουσε καὶ ὁ εἰδικώτερον περὶ τοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς ἀσχοληθεὶς A. Milchhofer ἐν νεωτέρᾳ αὐτοῦ πραγματεῖᾳ, ἀλλ' ὅμως φαίνεται διστάζων ν' ἀποδεχθῆ τὴν ὀρθοτάτην παρατήρησιν ὅτι ἡ θέσις διεφύλαξε τὸ ἀρχαῖον σχεδὸν ὄνομα Βατῆ—Βάθια, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῆς ἐναργείας τῶν ἀποδείξεων πιεζόμενος ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὴν Βατῆν πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν μετὰ τὸν Κολωνόν, τούτέστιν ἐν ἄλλαις λέξεσι περὶ τὸν χώρον τῆς Βάθιας¹. Ἐλπίζω δὲ ὅτι ἂν ἐνεργηθῶσιν ἐνταῦθα ἀνασκαφαὶ θὰ εὐρεθῶσι τάφοι τῶν δημοτῶν Βατῆς, ἀφοῦ οὐδαμῶς ἀλλαχού ἀνεφάνησαν πλὴν μόνον δύο ὑπὸ Κουμανούδη σημειοῦμένων διὰ τῶν ἀριθμ. 364 καὶ 365 καὶ ἀνευρεθέντων τοῦ μὲν παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν, τοῦ δὲ ἐν τῷ δήμῳ Ἐρχία.

Ὁ Ἀθηναῖος Διον. Σουρμελῆς βιώσας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ὑπέθεσεν (Ἀττικὰ σ. 129) ὅτι τὸ ὄνομα Βάθια προῆλθεν ἐκ μεταφράσεως τοῦ ἀρχαίου Δήμου Κοίλη, καὶ ὅτι ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς φραγκοκρατίας. Ἄλλ' ἂν καὶ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως εὐστοχος ἢ ἐτυμολογία, πράγματι ὅμως ἀπέχει τῆς ἀληθείας, διότι γινώσκωμεν ἄλλοθεν ὅτι ὁ δῆμος Κοίλη ἐκεῖτο μακρὰν τῆς Βατῆς καὶ ἐγγὺς

¹ «Untersuchungen über die demenordnung des kleisthenes» Berlin 1892. Ἴδου κατὰ λέξιν τὸ περὶ τούτου χωρίου. «Ὁ μικρὸς δῆμος Βατῆ οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸ σημερινὸν χωρίον Πατήσια πρὸς βορρᾶν τῶν Ἀθηνῶν κείμενον, καθάπερ ὁ κ. Δραγούμης διατείνεται (ἀρχ. Ἐφημ. 1884). Πατήσια σημαίνει νεοελληνιστὶ τὸπον διαβάσεως, τοῦθ' ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ κ. Δραγούμης ἐν τέλει τῆς πραγματείας αὐτοῦ ἀναγνωρίζει. Τὸ αὐτὸ περίπου σημαίνει τὸ ὄνομα τοῦ παραποταμίου τοῦ Κηφισοῦ *Ποδοπόνη*, ἐνῶ τὸ Βατῆ συγγενεὺς πρὸς τὸ βατός. Ἐπίσης ἀπίθανος φαίνεται ἡ παραδοχὴ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ ὀνόματος Βατῆ ἐκ τοῦ σημερινῆς Βάθιας, δηλαδὴ τῆς πρὸς βορρᾶν τῶν Ἀθηνῶν πρὸ τῶν Ἀχαρναίων πυλῶν τοποθεσίας. Καὶ ἐν τούτοις τὸν ἡμέτερον δῆμον (Βατῆν) πρέπει νὰ τὸν ζητήσωμεν ὀλίγον ἐκείθεν καὶ πρὸς τὸν Κολωνόν».

τοῦ δήμου Μελίτη. Καὶ ὄντος κατὰ Ἡρόδοτον ὁ τάφος τοῦ Κίμωνος ἐκεῖτο πρὸ τοῦ Ἄστεως πέραν τῆς διὰ Κοίλης καλεομένης ὁδοῦ. Κατὰ δὲ Μαρκελλῖνον (ἐν βίῳ Θεουκιδίδου) «Πρὸς ταῖς Μελιταῖσι πόλεις καλουμένας ἐστὶν ἐν Κοίλῃ τὰ καλούμενα *Κιμώνια μνήματα*».

Ὅτι δὲ ἡ Μελίτη, ὁ δῆμος οὗτος τῆς Κεκροπίδος φυλῆς, ἐκεῖτο πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦδε τοῦ χωρίου τοῦ Δημοσθένους κατὰ Κόνωνος «... χρόνῳ δ' ὕστερον οὐ πολλῶ περιπατοῦντος, ὥσπερ εἰώθειν, ἐσπέρας ἐν ἀγορᾷ μου μετὰ Φανοστράτου τοῦ Κηφισίεως, τῶν ἡλικιωτῶν τινός, παρέρχεται, Κτησίας, ὁ υἱὸς ὁ τούτου, μεθῶν, κατὰ τὸ Λεωκόριον, ἐγγὺς τῶν Πυθοδώρου, κατιδῶν δ' ἡμᾶς καὶ κραυγᾶσας... παρῆλθε πρὸς Μελίτην ἄνω». Λέγων δὲ ἄνω προδήλως ἐννοεῖ τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως ἀνωφερὲς μέρος τοῦ ἄστεως, πρὸς τὸ ὅποιον παρῆλθεν ἐρχόμενος ἐκ τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἔνθα ἐκεῖτο καὶ τὸ Λεωκόριον¹.

Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς Μελίτης δεικνύει καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 3043 (Ἀρχ. Ἐφημ.) ἐπιγραφή εὐρεθεῖσα περὶ τὸν αὐτὸν χώρον, ἐγγὺς τοῦ θεάτρου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ.

«Ὅρος οἰκίας καὶ ἐργαστηρίου τειμημένου
δραχμῶν... ἐν Μελίτῃ Δημοφίλου Ἐρωῖτου».

Καὶ ὁ σχολιαστὴς τέλος τοῦ Ἀριστοφάνους ὀρίζει τὴν θέσιν τῆς Μελίτης διὰ τῶν ἐξῆς. «Τὸ ὀπισθεν τῆς Μακρᾶς Στοᾶς μέρος Μελίτη ἐκαλεῖτο». (Ὅρν. 998).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἐκτεθέντων ἱκανῶς ἀποδείκνυται ὅτι ἡ Βατῆ ἐκεῖτο ὅπου ἡ νῦν Βάθια. Ὑπολείπεται δὲ τώρα νὰ ὀρίσωμεν ποῦ εὐρίσκονται τὰ Παραδείσια.

Β'

Παραδείσια, θέσις δηλονότι ἐξω τῆς πόλεως, ἔνθα ἔθαλλον χλοεροὶ καὶ βαθύσκιοι κῆποι ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὰς πλείστας τῶν μεγάλων πόλεων· ὅτι δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον Παραδείσια καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ἦσαν γνωστὰ μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς πόλεως μααρτυρεῖ καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Γ. Δεστούνη ἐκδοθεὶς θρήνος «περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἧ γέγονεν ὑπὸ Περ-

¹ Καὶ ὁ Σουΐδας ἐν λέξει Λεωκόριον σημειοῖ «Ἡρώων ἐν μέσῳ τῶ Κεραμεικῶ».

σῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνα». Ὁ ποιητὴς τοῦ θρήνου ὀδύρεται διότι, ἀπαχθέντων εἰς Ἀσίαν αἰχμαλώτων τῶν ἀγροτῶν θὰ μείνωσιν ἀκαλλιεργητὰ τὰ τέρπνα Παραδείσια καὶ τὰ ὀπωροφόρα Σωπόλια.

«Ἄλγησα(ν) τὴν καρδίαν μου ὑπὲρ Σωπολιάτας

Πάλιν Ἀθήνα κόπεται, πάλιν Ἀθήνα κλαίει

Ἦ Σωπολιάται μου καλοί, ποῦ νὰ σᾶς κατατήσουν»

καὶ κατωτέρω

«Ἦ Παραδείσιά μου τέρπνα καὶ τίς νὰ σᾶς γεωργεῖη

ἄρουραί μου ἐξάκουσαι καὶ τίς νὰ σᾶς τρυγήσῃ;»

Σπουδαιότατη εἶναι ἡ ἐκ τοῦ θρήνου τούτου μαρτυρία διότι σαφῶς ὁ ποιητὴς διακρίνει τὰ Παραδείσια ἀπὸ τῶν Σωπολίων ὥστε οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφβολία ὅτι ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐξοχικοὶ κῆποι καλούμενοι Παραδείσια καὶ ἄλλοι φέροντες τὸ ὄνομα Σωπόλια.

Ἐπάρχει δὲ καὶ ἑτέρα ἀρχαιότερα μαρτυρία, ἡ τοῦ ἀνωύμου τῆς βιενναίας βιβλιοθήκης, ἀναγομένη πιθανῶς εἰς τὴν πρὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος μ. Χ. περίοδον¹. Οὗτος ἀπαριθμῶν τὰ ἐν Ἀθήναις διδασκαλεῖα λέγει: «τὸ τοῦ Πλάτωνος διδασκαλεῖον εἰς τὸ Παραδείσιον.

Ἄν καὶ ἡ περιγραφή αὕτη πόρρω ἀπέχει τῆς ἀκριθείας, δὲν πρέπει ὅμως νὰ παρίδωμεν τὸ σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι μνημονεύει τῶν Παραδεισίων, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἔξω τῆς πόλεως κῆποι ὀνομαζόμενοι Παραδείσια. Ἀλλὰ ποῦ ἔκειντο τὰ Παραδείσια.

Πρῶτος, καθόσον γνωρίζω, ὁ Δ. Σουρμελῆς ἐν τῇ συνοπτικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηναίων ἐγράψεν ὅτι ἐκ παλαιᾶς καὶ ἀξιοπίστου παραδόσεως ἐγίνωσκεν ὅτι τὰ Πατήσια πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως ἐκαλοῦντο Παραδείσια. Καὶ ὄντως ποῦ ἀσφαλέστερον δικαιούμεθα νὰ

¹ Τὸ γνωστότατον τοῦτο χειρόγραφον τὸ ὑπὸ τοῦ Ὁδ. Μυλλέρου τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ Λ. Ρὸς ἀνάγουσιν οἱ ἐκδόται εἰς τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἄλλ' ὅμως ἡ παντελής σιγή τοῦ γράψαντος περὶ Φράγκων καὶ Τούρκων ἐπαρκῶς ἀποδεικνύει πολλῶ ἀρχαιότεραν καταγωγὴν καὶ μάλιστα ἡ ἐξῆς περίοδος «Πρὸς δὲ νότον τούτων ἔστιν οἶκος βασιλικὸς πλὴν ὠραῖος, εἰς ὃν κατερχόμενος ὁ δούξ κατὰ καιρὸν εἰς εὐωχίαν ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ ἐννεακρουνος πηγὴ ἡ Καλλιρόη, εἰς ἣν λουόμενος ἀνήρχετο εἰς τέμενος τὸ τῆς Ἦρας λεγόμενον καὶ προσήυχτο· νῦν δὲ μετεποιήθη εἰς ναὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν». Προφανῶς ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος δούξ ἦ στρατηγὸς ἦν εἰδωλολάτρης ἐκ τῶν διοικούντων τὸ ὄριον τῶν Ἀθηναίων, ἡ δὲ περιγραφή ἐγράφη πρὸς τῆς εἰσβολῆς τῶν Φράγκων ἴσως καὶ πολλῶ πρότερον, ὅτε ἐν Ἀθήναις εἶχον μεταποιηθῆ οἱ ναοὶ τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν εἰς χριστιανικὰς Ἐκκλησίας.

τοποθετήσωμεν τὰ χλοερά, ἀνθοστόλιστα καὶ βαθύσκια Παραδείσια, εἰμὴ εἰς τὰ Πατήσια τὰ καὶ σήμερον διατηροῦντα ἐν ἀκμῇ τὰς ιδιότητητας καὶ τὰ προσόντα μυροβόλων κήπων ἢ Παραδεισίων; Ἀλλὰ καὶ ἡ σύνθεσις τῶν γραμμάτων καὶ ἡ προφορὰ τοῦ ὀνόματος προδήλως ἐνδείκνυσι τὴν ἐπελθούσαν διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμαθείας παραφθορὰν αὐτοῦ ἀπὸ Παραδείσια εἰς Πατήσια. Ἦδη ἐπὶ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου πολλὰ τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων κατήντησαν δυσδιάγνωστα κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· ὥστε οὐδὲν ἄπορον ὅτι καὶ τὰ Παραδείσια διὰ τῆς Τουρκικῆς προφορᾶς μετετρέπησαν εἰς Πατήσια, λέξιν συγγενέουσαν κατὰ τὴν προφορὰν πρὸς τὸ τουρκικὸν Πατισάχ (Σουλτάνος, βασιλεὺς).

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ταυτοφωνίας ὑπάρχει καὶ ἑτέρα ἔνδειξις, ἡ ἐκ τῶν ἐπὶ χώρας εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μνεῖα. Τούτων αἱ πλείεσται φέρουσιν ὀνόματα ἄλλων γνωστῶν δήμων ἢ καὶ ὄλως ξενικά¹. Τρεῖς δὲ μνημονεύουσι μόνον τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν θανόντων αἱ ἐξῆς: Κουμανούδη ἀρ. 2770 «Διόδοτος Μάρωνος γεωργός»

» » 3425 «Φιλόδαμος Φιλοδάμου ἀρτοκόπος»

» » «Οὔτος ὁ γῆς τέμνων σαχηρηφόρον αὐλακα Δηοῦς

» Εὐτυχος, ἡ γονέων ἐλαίς, ἔπειτα γόος,

» Εἴκοσι τῶν πάντων ἐτέον ὑπὸ τῶν δε κέρουμμαι

» σήμαι, μήτε νόσις μήτ' ὀδύνησι τακεῖς

» τεθνεῶς δ' οὐκ οἶος ὀδύρομαι ἄλλο τι πένθος

» ἀμφοτέροις ἔλιπον λυγρὸν ἐμοῖς τοκέσι²»

Τὶ ἕτερον ἐκ τούτου νὰ εἰκάσωμεν, εἰμὴ ὅτι ἐν Παραδεισίοις κατῶκον ἄνθρωποι γεωργοί, κηπουροὶ καὶ οἱ τὰ σιτία τούτοις παρασκευάζοντες, ὧν εἰς ἦτο καὶ ὁ Φιλόδαμος ὁ ἀρτοκόπος; Ἐὰν ὑπῆρχε Δῆμος

¹ Ἀρχ. Ἐφημ. 1858 Ἀγαθόκλεια.

» » 1859 Ἡρόδοτος.

» » 3536 Θεόδωρος Δημητρίου Πευκινός.

» » 3535 Δέκμος Σωφειῆς Σώπατρος

» » 3603 Βιότη Δημητρίου Εὐωνυμῆος γυνή.

» » 3649 Μένων Ἡρακλεώτης.

Κουμανούδη 862 Μυρτώ Χαρίνου Μελιτέως. Ρόδη Πρωτέου Αἰξωνῆος

» 1582 Εἰρήνη Ἀπολλοδώρου Ἀπαμίτις.

» 3081 Κτήσιον Κτήσωνος Μενάνδρου γυνή.

» 3235 Παμφιλίων Μητροδώρου Μιλήσιος.

² Τῶν τελευταίων δύο στίχων ἡ ἔννοια πλείεστερον. τολμῶ εἰπεῖν, εὐδοῦται διὰ μεταλλαγῆς στίξεως καὶ τόνου ὡς ἐξῆς:

» τεθνεῶς δ' οὐκ οἶος ὀδύρομαι, ἀλλ' ὅτι πένθος

» ἀμφοτέροις ἔλιπον λυγρὸν ἐμοῖς τοκέσι».

ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ θὰ εὐρίσκετο ἐξάπαντος τὸ ὄνομα τοῦ δήμου ἐγκεχα-
ραγμένον ἐπὶ τινος τῶν ἐπιτυμβίων λίθων. Δῆλον λοιπὸν ὅτι δῆμος ἐκεῖ
δὲν ὑπῆρχεν καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν μνημεῖον ἄξιον λόγου μέχρι τοῦδε
ἀνευρέθη· ὑπῆρχον ὁμῶς πανταχοῦ φυτεῖαι καὶ λαχανεῖαι καὶ ἄλση,
τουτέστι ἅπας ὁ χώρος ἀπετέλει παράδεισον. ἐξ οὗ ἐκλήθη καὶ τὸ μέρος
Παραδείσια· προσήρχοντο δὲ ἐργάται ἐκ παντοίων χωρῶν καὶ ἐκαλλιέργουν
τοὺς κήπους καὶ μετὰ θάνατον ἐθάπτοντο ἐγγὺς τῆς πτωχικῆς τῶν ἐστίας.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐνδείξεις, ἱκανῶς πειστικᾶς, νομίζω, δυνάμεθα ἐν
ἐπιλόγῳ νὰ προσθέσωμεν καὶ ταύτην τὴν παρατήρησιν, ὅτι οὐδαμοῦ
ἐν τοῖς περιχώροις τῶν Ἀθηναίων, πλὴν τῶν Πατησίων, ὑπάρχει θέσις
ἀνώνυμος ἢ ὀνομασίης ἀμφιβόλου, παρέχουσα τὰ προσόντα καὶ τὰς ιδιό-
τητας τὰς ἀρμοζούσας εἰς Παραδείσια, ὥστε νὰ βαπτίσωμεν αὐτὴν διὰ
τοῦ νέου ὀνόματος. Τὰ εὐφορα καὶ ἀφθόνως ὑπὸ ὑδάτων ἀρδευόμενα
πάλαι ποτὲ καὶ νῦν χωρία τὰ ἐγγὺς τῶν Ἀθηναίων εἶναι τρία καὶ μόνα·
τὰ Σωπόλια μετὰ τῆς Κολοκυνθοῦς, οἱ Ἀμπελόκηποι καὶ τὰ Πατή-
σια. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν Σωπολίων γινώσκωμεν ἐκ τοῦ θρήνου, ῥητῶς
τοῦτο σημειοῦντος, ὅτι συνυπῆρχον μετὰ τῶν *τερπνῶν* Παραδεισιῶν,
ἐκτὸς δὲ πάσης ἀμφιβολίας εἶναι ὅτι οἱ Ἀμπελόκηποι παραμορφώθη-
σαν ἀπὸ τοῦ δήμου Ἀλωπεκῆ. Ὡστε ἐξ ἀνάγκης ὀφείλομεν ν' ἀποδώ-
σωμεν εἰς τὰ θαλερὰ καὶ ὄντως *τερπνὰ Πατήσια* τὴν ἀρχαίαν εὐφρωνον
καὶ γνησίαν ὀνομασίαν *Παράδεισια*¹.

Θ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ

² Ὁ κ. Milchhöfer ἐνῶ προθύμως παραδέχεται τὴν μεταμόρφωσιν τῆς
Ἀλωπεκῆς ἐκ τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος Ἀμπελόκηποι, δυσχεραίνει μὲν ν' ἀπο-
δεχθῆ τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Βατὴν, νομίζει δὲ ὅτι τὸ ὄνομα Πατήσια παρήχθη ἐκ
τοῦ πατῶ, ὅθεν λέγει «εἶναι τόπος διαβάσεως, παραπλήσιον δὲ συνέθη εἰς τὸ
παραποτάμιον τοῦ Κηφισοῦ *Ποδονύφτην*.» Ἀλλ' ὁμῶς ὁ κ. Milchhöfer λαμβά-
νεται ὡς πρὸς τὰς παραγωγὰς καὶ ἐτυμολογίας, διότι τὰ μὲν Πατήσια οὔτε σγέ-
σιν τινα ἔχουσι πρὸς τὸ ῥῆμα πατῶ, οὔτε τὸ μέρος ἐκεῖνο ἔχει τι τὸ ἰδιάζον,
ὥστε νὰ θεωρηθῆ ὡς κατ' ἐξίρεσιν τόπος διαβάσεως. Ὁ δὲ Ποδονύφτης ἐκλήθη
οὕτω πρὸς σαρκασμὸν ὑπὸ τῶν φιλοσκωμῶν Ἀθηναίων, ἕνεκα τῆς διαρκοῦς
σχεδὸν ζήρασις τῆς κοίτης τοῦ παραποταμίου τούτου, μόλις βρέγοντος (νίπτον-
τος) τοὺς πόδας τῶν διαβαινόντων ἐκεῖθεν. Οὐχ ἤττον δὲ λαμβάνεται λέγων,
προκειμένου περὶ τοῦ χωρίου Ἡρακλείου, ὅτι «ἐκεῖ που ἐγγὺς ἡ θέσις *Χαλκομα-
τάδες* ἀναμιμνήσκει τὸ παλαιὸν ἱερὸν τοῦ Ἡφαίστου οὐ μακρὰν παρακείμενον». Ἐνόμισεν ὅτι τὸ ὄνομα Χαλκοματάδες προήλθεν ἐκ συγγενείας πρὸς τὰ ἔργα
τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατεργαζομένου χαλκοῦ· ἐνῶ εἶναι ἀπὸ τὸν χρό-
νον τῆς φραγκοκρατίας γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦ συμβολαιογράφου Χαλκοματᾶ,
ἅπαντ' ἂν ἐν συμβολαίῳ τοῦ ἔτους 1598 (ἀρχ. 19 καὶ Ἔθν. Ἐτ. ἀριθ. 1842)
Μεθόδιος μοναχὸς τοῦ Ρούτου Χαλκοματᾶ καὶ Γεώργιος Χαλκοματᾶς. Ἐκ τοῦ
οἰκογενειακοῦ δὲ ὀνόματος προσέλαβε καὶ ἡ τοποθεσία τὴν ἐπικλήσιν *Χαλ-
κοματάδες*.

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ὁ κύριος Τρικούπης ἀνέγνωσε τὴν γαλλιστὶ συντεταγμένην ἐπιστολὴν
καὶ εἶτα ἔδωκε ταύτην ἐφεξῆς εἰς τοὺς περίξ καθημένους καὶ τέλος
ἐπέστρεψε πάλιν αὐτὴν ἐμοί. Μετὰ ταῦτα διηγήθη λεπτομερῶς ὅτι ἐγὼ
ὡς καὶ οἱ συνοδεύοντες ἐμὲ ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ἄσμενοι
προσεφερόμεθα νὰ διοργανώσωμεν Ἑλλήνας στρατιώτας κατὰ τὴν εὐρω-
παϊκὴν τακτικὴν ἔχοντες ἤδη σχεδιάσει σύστημα ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐπιτύχη
τοῦ σκοποῦ του χωρὶς ποσῶς νὰ ἐπιβαρύνῃ τοὺς νεαροὺς ἄνδρας δι' ὄλων
τῶν μηχανισμῶν καὶ ἐξελίξεων τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν, ἤτοι νὰ
καταστήσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὄτα ἐπιδεικτικὰ πρὸς τὸ πρόσταγμα
τοῦ ἀρχηγοῦ, τὴν βολὴν ἀσφαλῆ καὶ τὰ ἀμυντικὰ μέσα κατὰ τοῦ πεζι-
κοῦ καὶ ἵππικοῦ οἰκεία αὐτοῖς.

Παρετήρησα ὁμῶς ὅτι ἡ προσφορὰ μου δὲν ἔτυχε τῆς προθύμου ὑποδο-
χῆς ἧς ἐφαίνετο ἀξία καὶ ἐσκέφθη ὅτι ἴσως φθόνος ἢ ἄλλη τις ἀντιπά-
θεια ὑπῆρχε κατὰ τοῦ ξένου τοῦ προσφερομένου ὑπὸ τοιαύτην προστασίαν
νὰ δράσῃ ἐν Ἑλλάδι, εἴτε φόβος πρὸ ἐνδεχομένης ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ
τὰ δημόσια πράγματα καὶ ὅτι ἄλλο ὑπεκρύπτετο ὅπερ ἐποίει ψυχρὰν
τὴν παραδοχὴν προτάσεων ἀγαθῆς βουλήσεως καὶ λυσιτελῶν. Ἐζήτησα
νὰ προκαταλάβω ταῦτα διὰ τῆς δηλώσεως, ὅτι ἐπειδὴ ἡμεῖς κατὰ ῥητὴν
διαταγὴν τοῦ βασιλέως θὰ φέρωμεν ἐν Ἑλλάδι Βαυαρικὴν στολὴν καὶ
ἐπειδὴ ἡ κυβέρνησις ἡμῶν δὲν ἦτο ἐν πολέμῳ πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἦτο
εὐνόητον ὅτι δὲν ἐσκόπων νὰ συστήσω ἴδιον στρατιωτικὸν σῶμα. Ἐδή-
λωσα δὲ πρὸς τοῦτοις ὅτι τὰ στρατεύματα ἅτινα ἠθέλωμεν οὕτω γυμνά-

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 50, 122, 196 καὶ 330.

σει ἔμελλον νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ συνταγματάρχου Φαβιέρου ἢ οἰουδήποτε ἄλλου τακτικοῦ ἀρχηγοῦ ὅπως κατὰ τὴν διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως, διότι ἡμεῖς οὐδὲν ἴδιον συμφέρον ἐπεδιώκομεν ἐν Ἑλλάδι, οὐδὲ ἔτι ἐπαινετικὸν ἄρθρον ἐν ἐφημερίδι, ἀλλὰ μόνον ἐβουλόμεθα νὰ παράσχωμεν τῇ χώρᾳ χρησίμους ὑπηρεσίας καὶ νὰ μὴ ἀποφύγωμεν κόπον ἢ κάματον ἐκ τῶν συνήθων ἐν τοιαύτῃ ἐπιχειρήσει. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ προσήκη αὕτη ἐπήνεγκε τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα.

Ὁ πρόεδρος νύχαρίστησεν ἐν κομψῷ ἑλληνικῷ λόγῳ μεταφρασθέντι μοι τμηματικῶς, ὡς καὶ ὁ ἐμὸς λόγος ἐκείνῳ. Ἐξέφραζεν ἐν τούτῳ τὰ εὐγνώμονα αἰσθήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τῆς Α. Μ. περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ, καὶ ἔλεγε πόσα οἱ Ἕλληνες ὤφειλον τῷ ἐξόχῳ τούτῳ φιλέλλητι καὶ τοῖς λοιποῖς εὐσπλαγγχοῖς καὶ φιλανθρωποῖς ἐν Εὐρώπῃ, μετέβη δ' ὕστερον εἰς ἡμᾶς ὑποδεικνύων ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἀναγνωρίσωσιν εἰλικρινῶς τὰ φρονήματα καὶ τὴν προθυμίαν ἡμῶν νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς δυστυχίας ὅπως ὑποβληθῶμεν εἰς παντοίας στερήσεις καὶ ταλαιπωρίας ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπήρειαν ξένου κλίματος, ἐθρήνησε τὰς θλιβεράς διχονοίας τῶν πολιτικῶν μερίδων ἐν Ἑλλάδι κτλ. χωρὶς ὅμως νὰ προβῇ θετικῶς εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν ἡμετέρων προτάσεων. Ὑστερον δὲ ἡ συνομιλία κατέστη γενικωτέρα, τινὲς δὲ τῶν κυρίων τούτων ἐφρόντισαν νὰ γνωρίσωμεν τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ ὅ τι ἄλλο συνειθίζεται ἐν τοιαύταις ὑποδοχαῖς.

Διαρκοῦντος τοῦ λόγου τοῦ προέδρου οὐ ἔναντι ἐκαθήμην ἐν ἀποστάσει ὀλίγων βημάτων, παρετήρησα τεράστιον ζώυφιον ἀναρριχώμενον ἐπὶ τοῦ βαθέος πρασίνου αὐτοῦ μανδύου, τοῦ διὰ φαιᾶς διφθέρας παρυφασμένου. Οὗτος δὲ καταστάς ἴσως προσεκτικὸς ἐκ τοῦ ἀκουσίου ἀτενοῦς βλέμματός μου, διέκρινεν ἐπίσης τὸν ἀκάθορτον ἐπισκέπτην καὶ ἐτίναξεν ἀταράχως ἀπ' αὐτοῦ μακρὰν διὰ τοῦ μέσου δακτύλου τῆς δεξιᾶς τὸ ἔντομον. Τὸ ζώυφιον ἠφανίσθη, μετ' ὀλίγον ὅμως ἀνεφάνη ἐκ τῆς μηλωτῆς ἐτέρου παρακαθημένου . . .

Ἦττον ἕνεκα τῆς ἐπικρατοῦσης ἐλλείψεως καθαριότητος ἢ ἕνεκα τοῦ πλάνητος βίου καὶ ἐλλείψεως εὐμαρείας καὶ οἰκιακῆς τάξεως, καὶ αὐταὶ αἱ ὑψηλῆς περιωπῆς οἰκογένειαι κατετρύχοντο ὑπὸ τοιούτων ἀκαθάρτων ζώυφιων ἄλλως τε ἐν Μεσημβρίᾳ ἐπιπολαζόντων, διότι ὁ Ἕλληνας ὅπου μόνον εἶναι δυνατὸν ἐνδύεται καθαρείως καὶ φέρει καθάρεια ἀσπρόρουχα.

Μετὰ μίαν περίπου ὥραν ἀπῆλθομεν οὐχὶ ἰδιαζόντως ἐποικοδομηθέντες ὑπὸ τῆς πρώτης συνδιασκέψεως ταύτης. Περὶ τὴν ἐσπέραν δ' ἐπεσεκέρθη

ἡμᾶς ὁ κ. Γλαράκης διατελὼν τότε γραμματεὺς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Μετὰ τινὰς ἀσημάντους λόγους ἤρξατο διηγούμενος τὰ ἐξῆς περίπου: « Διῆλθον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς νεότητός μου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τὰ ἦθῃ καὶ ἔθιμα ὑμῶν μοι εἶναι ἱκανῶς γνωστά. Φρονῶ ὅτι ἡ ψυχρὰ ἀποδοχὴ τῆς ὑμετέρας ἀγαθῆς καὶ εὐδιαθέτου προτάσεως ἐξέπληξεν ὑμᾶς δι' ὃ καὶ ἔρχομαι ἵνα κοινοποιήσω ὑμῖν ἐμπιστευτικῶς, πᾶν ὅτι ὁ πρόεδρος δὲν ἠθέλην, οὐδ' ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ἐν δημοσίᾳ συνεδρείᾳ. Ἡ ἐνταῦθα κατάστασις δὲν ὁμοιάζει ποσῶς πρὸς τὰς τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Περισκοπήσατε καὶ ἐρευνήσατε πρὸ παντός τὰ καθ' ἡμᾶς, μάθετε τοὺς παρ' ἡμῖν κομπορρήμονας, τὸν λαὸν καὶ τὴν θέσιν ἡμῶν καὶ τότε εὐχερῶς θέλετε δυνηθῆναι νὰ ὑπηρετήσητε ὑμᾶς ἐνεργοῦντες ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τῆς δεδηλωμένης ἀγαθῆς διαθέσεως ἀληθέστερον καὶ δραστηριώτερον ἢ καταβάλλοντες ἢ μᾶλλον καταδαπανῶντες κόπον, χρόνον καὶ χρήματα πρὸς ἐκγύμνασιν τῶν ἡμετέρων νέων. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι πλῆθος νέων ζητεῖ νὰ στρατολογηθῇ ὑφ' ὑμῶν· οὗτοι θὰ στέρξωσι νὰ ἐνδυσθῶσι, νὰ ὀπλισθῶσι καὶ μάλιστα ἐκγυμνασθῶσι ταχέως ἀλλ' ἅμα ἐξέλθωσι καὶ προσκολληθῶσιν εἰς οἰονδήποτε τακτικὸν σῶμα, τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῶν θὰ δραπετεύσῃ ἵνα ἐνωθῇ πάλιν μετὰ τῶν παλληκαρίων, ἢ ἄλλως νὰ περιτρέχῃ τὴν χώραν. Ὅ,τι δὲ ἐδαπανήσατε ὑπὲρ τῶν διαρρυθμίσεων τούτων ὡς πρὸς χρόνον, κόπον καὶ χρήματα θὰ ἀπολεσθῇ καὶ ὑμεῖς ἐν δικαίᾳ ἀθυμίᾳ, οὐ μόνον δὲν θὰ χαίρητε πλέον ἐκ τῆς καταστάσεως λαοῦ ὅστις φαίνεται ὅτι ἐγκαταλείπει ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐκθέσεις ὡσαύτως ἄς ὀφείλετε νὰ παρουσιάσητε πρὸς ὑμετέραν δικαιολογίαν τῷ βασιλεῖ ὑμῶν καὶ ἐνώπιον τῶν κοιμάτων, θὰ ἐπιδράσωσιν ἐπιβλαβῶς παρὰ τοῖς τόσον φίλοις ἡμῶν καὶ θὰ βλάβητε τὴν ὑπόθεσιν, ἥς χάριν ἦλθατε ἐνταῦθα. Προσβλέψατε ὅθεν πέριξ καὶ δοκιμάσατε πάντα ἀκριβῶς πρὶν ἢ προβῆτε εἰς ἐπιχειρήματα, εἰς ὃ ἡ Κυβέρνησις προθύμως θὰ τείνῃ χεῖρα, οὐ ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα δὲν θέλει ἱκανοποιήσῃ ὑμᾶς».

Ἡ οἰονεὶ ἐπίσημος δῆλωσις αὕτη οὐδὲν πρὸς ἐξένησεν εὐάρεστον ἐμοὶ ἐντύπωσιν. Ἐξέφρασα τὰς εὐχαριστίας μου τῷ κ. Γλαράκῃ διὰ τὴν εἰλικρινειάν του καὶ προσέθηκα ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἀδεια ἡμῶν περιορίζετο εἰς ἓν ἔτος, οὗτινος ἱκανὸν ἤδη μέρος παρῆλθε, δὲν ἠδυνάμην βεβαίως τοῦ λοιποῦ νὰ ἀπολέσω πολὺν καιρὸν. «Ἐπειδὴ ὅμως, ἐξηκολούθησα, περὶ πλείστου ποιοῦμαι κατὰ τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν μου νὰ πράξω οἰονδήποτε λυσιτελὲς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ζητῶ δι' ὑμῶν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ὅπως δηλώσῃ μοι ἀπροκαλύπτως καὶ ἐγγράφως ποῖων ἐπικου-

ριῶν χρήζει καὶ τίνι τρόπῳ νομίζει ἐν τῇ ἐγγυτέρᾳ γνώσει τῶν ἰδίων αὐτῇ συμφερόντων ὅτι θὰ δυνήθῃ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐνταῦθα διαμονὴν μου ὠφέλιμον διὰ τὴν Ἑλλάδα».

Ὁ κ. Γλαράκης μοὶ ὑπεσχέθη τοῦτο καὶ ἀνεχώρησε. Τὴν δ' ἐπαύριον ἐπανελθὼν λίαν πρῶτ' ἔφερον ὑπόμνημά τι ὅπερ παρεκαλούμην νὰ κοινοποιήσῃ τῇ Α. Μ. τῷ βασιλεῖ καὶ τοῖς μάλιστα δυναμένοις τῶν φιλελλήνων. Διὰ τούτῳ λοιπὸν ἤτοῦντο.

Α') Τρεῖς χιλιάδες Ἑλβετῶν ἢ ἄλλων Γερμανῶν στρατιωτῶν ὅπως καταστήσῃσι τὴν Κυβέρνησιν μᾶλλον ἀνεξάρτητον τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν παλληκαρίων καὶ ἐξασφαλίσῃσι τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς.

Β') Ὁμοίως 3 ἢ 4 μεγαλύτερα πλοῖα, κορβέττας, ὑπὸ τὴν διοίκησιν ξένων ἵνα διατελῶσιν ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι τοῖς πλοίαρχοις τῶν νήσων καὶ ταῖς ῥαδιουργίαις αἰτινες ἐπιδρῶσι ἐπὶ τούτων καὶ τέλος.

Γ') Ἡ σύστασις ἐπιτροπείας ἐκ τῶν κομιτάτων μελλούσης νὰ ἐδρεύῃ ἐν Ἑλλάδι, νὰ περιλαμβάνῃ τὰς παντὸς εἶδους ἐπικουρίας τὰς ὑπὸ τῶν φιλελλήνων πεμπομένας καὶ ἐπιτηρῇ τὴν κατάλληλον διανομὴν αὐτῶν ἵνα μὴ ἡ Κυβέρνησις ἢ τὰ μέλη αὐτῆς ἰδιαιτέρως καταστῶσιν ὑποπτα ὡς δαπανῶντα τὰς δωρεὰς ταύτας οὐχὶ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ ὑπὲρ τοῦ ἰδίου κόμματος ἢ καὶ πρὸς κομματικούς σκοπούς.

Τὸ πρωτότυπον τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἀπέστειλα τῷ κ. Εὐνάρδῳ εἰς Γενεύην, ὑπέβαλα δὲ τῷ βασιλεῖ πιστὸν ἀντίγραφον τούτου παρ' ὃ ἐσημείουν ὅτι καὶ ἂν ἔτι τὰ κομιτᾶτα ἠδύναντο νὰ στρατολογήσῃσι, ἐξοπλίσῃσι καὶ ἀποστείλῃσι εἰς Ἑλλάδα 3 χιλιάδας Ἑλβετῶν, τὸ Ἑλληνικὸν δημόσιον ἐν τούτοις δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ πρὸς τὴν περαιτέρω αὐτῶν συντήρησιν· ἐφρόνουν ὅμως ὅτι χίλιοι ἄνδρες Γερμανοὶ θὰ ἦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἰσχυρὰ ἐπικουρία, ὡς πρὸς δὲ τὰ πλοῖα, ἐγίνωσκον ὅτι πρὸ ὀλίγου εἶχον ἤδη παραγγελθῆ ἄτμόπλοια ἐν Ἀγγλίᾳ, τοῦ τρίτου δ' ὅμως αἰτήματος ὑπερεμάχησα ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τοῦτο ἦτο μέσον ἱκανὸν ὅπως προστατεύῃ ἐκάστην Κυβέρνησιν κατὰ τοῦ φθόνου καὶ τῆς καταλαλιᾶς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα τῶν καταχρήσεων τῶν ἐμπιστευθέντων αὐτῷ χρημάτων καὶ πολεμοφοδίων.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας ἐγνωρίσθημεν μετὰ τοῦ κ. Γροπίου καταγομένου ἐκ Βρουνηβίχης καὶ ζῶντος ἀπὸ 30 ἐτῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀνατολῇ καὶ γνωστοῦ ὡς βοηθοῦ καὶ συνεργάτου ἐν ταῖς ἀρχαιολογικαῖς ἀνασκαφαῖς καὶ ἐργασίαις. Ὑπῆρξε πρόξενος τῆς Αὐστρίας ἐν Ἀθήναις, ὅθεν ἐξεδιώχθη ὑπὸ τῶν ταραχῶν καὶ τῶν προξενηθειῶν ὑπὸ τοῦ πολέ-

μου καταστροφῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἄστει τῆς Παλλάδος καὶ μετέβη εἰς Λίγιναν ὅπου ἀντεπροσώπευεν ὅσον τῷ ἦτο δυνατόν τὰ συμφέροντα τῆς Αὐστριακῆς ναυτιλίας παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει. Πολυμερῆς μόρφωσις καὶ καλαὶ γνώσεις τῆς χώρας προσκτηθεῖσαι κατὰ τὰ πολλὰ ταξίδια τοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξαιρετὸς τρόπος μεταδόσεως τούτων εἰς ἄλλους καθίστων ἡμῖν τὸν κ. Γρόπιον λίαν εὐχάριστον ὁμιλιτὴν· προσέτι δὲ ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπον αὐτῷ τὰ καθήκοντα καὶ τὸ ὑπουργημά του ὡς Αὐστριακοῦ ὑπαλλήλου ἐλάμβανε ζωηρὰν συμπάθειαν εἰς τὰς τύχας τῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων, ἰδίᾳ δὲ τῶν Γερμανῶν, ὧν πολλοὶ ἔτυχον παρ' αὐτῷ συμβουλῆς καὶ βοήθειας. Εἰς πλείστα ἄρθρα τοῦ «Αὐστριακοῦ Παρατηρητοῦ» θὰ παρέσχε βεβαίως οὗτος τὸν ἀληθῆ πάντοτε πυρῆνα, τὸ δὲ δριμύ καρύκευμα αὐτῶν προεμήθευεν ἄλλος τις. Ὁ ἀξίος οὗτος ἀνὴρ μοὶ συνέστησεν ἕνα δεύτερον γραμματέα, τὸν κ. Σαλίβεργον, νέον μεμορφωμένον γράφοντα τὴν Γαλλικὴν κάλλιον τοῦ κ. Πούλου ὃν ἔκτοτε κατὰ προτίμησιν ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὰ τοῦ ταμίου δι' ἃ ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀκρίβεια αὐτοῦ καθίστων αὐτὸν ἰδίως ἀρμόδιον. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι ἔλαβον σπουδαῖα ἀξιώματα ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας. Παρ' αὐτῷ ἐγνώρισα τὸν πρῶτον ὑπολοχαγὸν ἐν τῷ Βυρτεμβεργικῷ στρατῷ Μύλλερ ὄντα πρότερον ὑπασπιστὴν τοῦ στρατηγοῦ Baugold καὶ ἐγκαταλιπόντα τὴν ἐκεῖ ὑπηρεσίαν διότι ἐθεώρησεν ἐαυτὸν προσβληθέντα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Οὗτος ἐκστρατεύσας ὡς φιλέλληνα μετὰ τοῦ τακτικοῦ σώματος τοῦ Φαβιέρου ἐτραυματίσθη ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Χαϊδαρίου, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ συμμετάσχῃ τῆς κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἐκστρατείας. Παρὰ τῷ κ. Γροπίῳ εὗρεν ὁ εὐψυχος οὗτος καὶ ὄλως ἱκανὸς νέος ὡς καὶ ὁ ὡσαύτως γενναῖος Mirbergh νεαρὸς Σουηδὸς φιλέλληνα ἐγκάρδιον ὑποδοχὴν καὶ περίθαλψιν. Ἐτι δὲ πρὸς τὸν Ἀγγλον πλοίαρχον Ἀμιλτῶνα τὸν διοικοῦντα τότε τὴν βρεττανικὴν μοῖραν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ θαλάσῃ ὠδήγησεν ἡμᾶς ὁ κ. Γρόπιος. Ὁ ὑψηλότατος οὗτος μελανόθριξ ἀξιωματικὸς μετὰ τῆς κεκλιμένης στάσεως καὶ τοῦ νοσηροῦ (ἔπασχεν ἐκ ποδόγρας) ἀλλ' ἐκφραστικωτάτου προσώπου του ἐκίνει τὸ ἐνδιαφέρον μου τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσον αἱ κρίσεις περὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἦσαν ἀντιφατικαί. Διότι μέρος μὲν τῶν Ἑλλήνων ὠνόμαζε τοῦτον φίλον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, διότι συλλαβῶν οὗτος πειρατὰς τινὰς Ἑλλήνας ἀφήκεν αὐτοὺς νὰ διαφύγῃσι, μέρος δὲ ἐν ᾧ καὶ πολλοὶ χρηστοὶ ἄνδρες κατηγορεῖ τοῦτον ὅτι ἦτο ἐπιεικὴς καὶ ἔκλειε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸ τῶν πειρατικῶν τεχνασμάτων μόνον ὅπως καταστήσῃ ἐπικίνδυνον τὴν συγκοινωνίαν ἐν τῷ πελάγει

τούτω και οὕτως ἀποτρέψη τὰ ἄλλα ἔθνη ἀπὸ τοῦ ἐμπορίου, συγχρόνως δὲ ὅπως καταστήσῃ τὸ μίσος κατὰ τοῦ πειρατικοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ γενικὸν και τὰς κυβερνήσεις τῶν ἐμπορευομένων κρατῶν δυσμενεῖς πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐγὼ δ' εὗρον ἐν τῷ πλοίαρχῳ Ἀμιλτωνι ἄνδρα μεμορφωμένον, ἀγαθῆς προαιρέσεως και εὐθυμον, εἶχον ὅμως γνωριμίαν μετ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ὀλίγον χρόνον ὥστε νὰ δυνηθῶ νὰ μορφώσω ἀσφαλῆ κρίσιν περὶ αὐτοῦ. Ὑστερον κατὰ τὴν καταδίωξιν τῶν πειρατῶν ἐν Γραμβούσῃ τῆς Κρήτης ἐναυάγησεν ἡ φρεγάτα αὐτοῦ και ἐπανέκαμψεν οὗτος εἰς Ἀγγλίαν. Αἱ εἰδήσεις και ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν αἱ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν κομιζόμεναι τῇ Κυβερνήσει παρά τινων Ἑλλήνων κατορθούντων νὰ ἐξέλθωσι λάθρα ἐν καιρῷ νυκτὸς ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκουμένου φρουρίου και νὰ σωθῶσι διὰ μέσου γνωστῶν αὐτοῖς μερῶν καταριπωμένων τοῦ τείχους, ἀπήτουν τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας διότι τὰ ἐφόδια και πρὸ παντὸς τὸ ὕδωρ ἤρχισαν νὰ σπανίζωσι και ἡ φρουρὰ δὲν ἠδύνατο ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον νὰ ἀντιστῇ. Ἡ Κυβέρνησις ἐπελάβετο δραστηρίων μέτρων ὅπως ἔλθῃ ἐπίκουρος τῇ φρουρᾷ.

Ὁ συνταγματάρχης Βούρβαχης εἶχεν ἐκκινήσει μετ' 800 παλληκαρίων ἐκ Ναυπλίου πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, ὁ δὲ Καραϊσκάκης περιήρχετο τὴν Βόρειον Ἑλλάδα μετὰ τινων χιλιάδων ὅπως παρακωλύσῃ τὴν συγκοινωνίαν μετὰ τῆς Θεσσαλίας και λοιπῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας και προσέβαλλεν ἐνίοτε ἀποσπάσματα Τουρκικῶν σωμάτων πεμπόμενα ἐναντίον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ σερασκιέρῃ Κιουταχῆ πασσᾶ ἐκ τοῦ πρὸ τῶν Ἀθηνῶν στρατοπέδου του.

Ὁ Κωλέττης ὡσαύτως ἐμελλε μετὰ τῶν Ρουμελιωτῶν του νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος παρά τὴν Ἀταλάντην, τέλος δὲ παρεσκευάζετο νέα ἀποστολὴ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Σέρ Θωμᾶ Γόρδωνος. Ὁ εὐκλεῆς οὗτος φιλέλληνας, ὁ φέρων τὸν βαθμὸν Ἑλληνοσυνταγματάρχου, ἐπεθύμει νὰ ὀδηγήσῃ τὰ στρατεύματά του εἰς τὰ ἀνατολικά παράλια τῆς Ἀττικῆς, ὅπως ἀποκόψῃ τὰς ἐπικουρίας τὰς πεμπομένας τῷ Κιουταχῆ ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ τῆς Καρύστου ἀπὸ τῆς ἰκανῶς καλῶς διοικουμένης νήσου του.

Εἴτε διότι ἡ κυβερνήσις ἐφοβεῖτο διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην τὴν τύχην τῆς ἐκστρατείας τοῦ Φαβιέρου κατὰ τῆς Εὐβοίας, εἴτε διότι ἄλλοι λόγοι ὑπῆρχον κατὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ συνετοῦ τούτου σχεδίου ἀπεφασίσθη ὅπως ἡ ἀποστολὴ πεμφθῇ εἰς Φάληρον, καταληφθῇ και ὀχυρωθῇ

ἡ σπουδαία θέσις ἡ δεσπόζουσα τῶν τριῶν λιμένων Πειραιῶς, Μουνηχίας και Φαλήρου και γεινῆ ἀπὸ τῆς ἀφρητίας ταύτης ἐφοδος κατὰ τῶν Ἀθηνῶν διὰ τοῦ ἐλαιῶνος. Ἡ δὲ Εὐβοία ἐμελλε νὰ ἀποκλεισθῇ ὑπὸ ἑλληνικοῦ στολίσκου. Ἴσως ἡ Ἑλληνικὴ κυβερνήσις ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἐμφάνισις στρατεύματος καλῶς ἐξοπλισμένου και ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Εὐρωπαϊοῦ τοσοῦτον ἐγγὺς τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κιουταχῆ, ἐμελλε νὰ ἀναγκάσῃ τοῦτον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Ἡδὴ δὲ πάρασκευαὶ ἐγένοντο ἐν Σαλαμῖνι, ἐνθα ἐγκαθιδρύθη ἐργαστήριόν τι πυροβολικοῦ ὑπὸ τοῦ ὑπολοχαγοῦ Schnizlein ἐκγυμνάσαντος και τινὰς φιλέλληνας περὶ τὴν χρῆσιν πεδινῶν τινων τηλεβόλων, ὡς και κλίβανος ἄρτου, και ἐνθα συνεδέοντο φάκελοι και ἐπλέκοντο κόφιοι, ὅπως δυνηθῶσι ἀμέσως νὰ περιχαρκαθῶσι μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ ὄροπεδίου. Τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Ἰγγλέσσην, οἱ φιλέλληνας, μικρὸν σῶμα φυγάδων Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Μακρυγιάννην, σῶμα Πελοποννησίων ὑπὸ τὸν Νοταρᾶν, τὸν ἐπικαλούμενον τὸ «Ἀρχοντόπουλον», Κρητῆς τινες ὑπὸ τὸν Καλλέργην και πλείστα ἄλλα μικρὰ σώματα ἐμελλον νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν ἐκστρατείαν.

Τὸ ἀτμόπλοιο «Καρτερία» ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Ἀστιγγα και δύο ἑλληνικὰ βρῖκια ὑπὸ τοὺς Ψαριανοὺς πλοίαρχους Δημήτριον Παπανικολῆν και Γιαννίτην ἐμελλον νὰ μεταβιβάσωσι τὰ στρατεύματα ἐκ τοῦ λιμένος τῶν Ἀμπελακίων εἰς Φάληρον, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ προστατεύσωσι διὰ τοῦ πυροβολικοῦ των τὴν ἀπόβασιν και νὰ ἐπιβοηθήσωσι τὰς περαιτέρω ἐνεργείας ἀπὸ μέρους τῆς θαλάσσης.

Διαρκουσῶν τῶν προπαρασκευῶν τούτων εὗρομεν καιρὸν νὰ ἐπισκεφθῶμεν, συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ κ. Γροπίου, τὸν ἐν Αἰγίνῃ ναόν, τὸν ἱερὸν κατὰ τινὰς μὲν τῷ Ὀλυμπίῳ Δίῳ, κατ' ἄλλους δὲ τῇ Ἀθηνᾷ. Κλίνω νὰ παραδεχθῶ τὴν τελευταίαν γνώμην, διότι τὰ ἐναέτια ἀνάγλυφα τὰ ἀνευρεθέντα τῷ 1811 και ἔκτοτε κοσμοῦντα τὴν ἐν Μονάχῳ Γλυπτοθήκην, ἔχουσι πλείονα σχέσιν πρὸς τὴν Παλλάδα Ἀθηνῶν ἢ τὸν ἐρίγδουπον Δία. Λέγουσιν ὅμως ὅτι ἄρτι εὐρέθη ἐπιγραφή ὑποστηρίζουσα τὴν πρώτην ἐκδοχὴν, ἣν δὲν εἶδον. Ἄλλως τε ὁμολογῶ ὅτι τοιαῦται λογομαχίαι δὲν μὲ ἐνδιαφέρουσι πολὺ. Ὁ δρόμος ὁ πρὸς τὰ ἐρείπια ταῦτα τὰ ἀπέχοντα ὑπὲρ τὰς 3 ὥρας τῆς πόλεως, ἄγει κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς ἀρχαίας ἱερᾶς ὁδοῦ, τῆς εὐδιακρίτου ἐκ τῆς τροχιάς τῆς βαθέως ἐγκεχαραγμένης ἐντὸς τοῦ ἀμμολίθου. Ἐκατέρωθεν δὲ τῆς ὁδοῦ ταύτης κατὰ μῆκος κείνται πολλοὶ ὑπόγειοι τάφοι λελαξευμένοι ἐν τῷ βράχῳ, ἐξ ὧν

τινες κρύπτουσιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν κοσμήματα ἔγχρωμα ἀρκούν-
τως ἔτι διατηρούμενα.

Δυνατόν τινες τῶν τοιούτων τάφων νὰ μὴ ἠρευνήθησαν καὶ ἐσυλήθη-
σαν ἔτι, ἀλλ' οἱ πλείστοι ἐσυλήθησαν καὶ ἐχρησίμευσαν πολλοὶ τούτων,
ἰδίᾳ παρὰ τὴν πόλιν, ὡς κατοικίαι φυγάδων οἰκογενειῶν, διότι πλείστοι
τῶν τοιούτων κατακομβῶν εἶναι εὐρύχωροι καὶ περιέχουν πολλοὺς θαλά-
μους ἐνούμενους διὰ διόδων. Παρὰ τὴν πόλιν οἱ Ἕλληνες εἴτε ὅπως
προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν, εἴτε ἐξ ἄλλων λόγων ἐφύτευσαν
συκᾶς ἐντὸς τῶν μικρῶν καὶ ἀνοικτῶν στομιῶν τῶν τάφων. Ὁ δρόμος
προχωρεῖ ἀνωφερῶς καὶ ἄγει μετὰ πάροδον 1 1/2 ὥρας περίπου εἰς
ἐγκαταλελειμμένην πόλιν ἐκτισμένην ἐπὶ κωνοειδοῦς λόφου, νῦν καλου-
μένην Παλαιοχώραν. Ἐνταῦθα οἱ Αἰγινῆται ἐπὶ τῶν Μεσαιωνικῶν
χρόνων, καθ' οὓς πειραταὶ παντὸς ἔθνους ἔθουον καὶ ἀπώλλυον, ἐζή-
τησαν καταφύγιον καὶ ἀσφάλειαν ἐγκαταλιπόντες τὴν ἀρχαίαν πόλιν
καὶ τοὺς λιμένας καὶ ἴσως τότε πρῶτον παρήτησαν τὸ κρησφύγετον
τοῦτο, ὅτε τὰ πελάγη καὶ αἱ ἄκται κατέστησαν ἀσφαλέστερα μετὰ
τὸ πέρας τοῦ πολέμου μεταξὺ Τούρκων καὶ Βενετῶν, ἵνα ἐγκατα-
σταθῶσι πάλιν ἐπὶ τῶν ἐρείπειῶν τῆς ἀρχαίας Αἰγίνης καὶ παρὰ τοὺς
λιμένας αὐτῶν.

Ἡ θέα τῶν οἰκιῶν τούτων, τῶν κενῶν ἀνθρώπων, αἰτινες ἄλλως διε-
τηροῦντο ἰκανῶς, καὶ τῶν ἠρημωμένων στενῶν καὶ σκολιῶν δρομίσκων,
ἦτο δυσάρεστος· ἐφαίνετο δὲ ὡς ἐὰν ἡ πανώλης εἶχεν ἐξαφανίσει τὸν πρό-
τερον πληθυσμόν, διότι οὐδὲ πολέμου ἔχνη ἢ πυρκαϊᾶς ἢ σεισμοῦ ἦσαν
ὄρατὰ ἐν ταῖς οἰκίαις ταύταις. Ἐπὶ τῶν λόφων περίξ τῆς πόλεως
ἴσταντο ἔτι ἀνεμόμυλοι προμηθεύοντες ἄλλοτε ἄλευρα εἰς ταύτην. Ἐντεῦ-
θεν ἡ ἀτραπὸς προχωρεῖ μετὰ πορείαν ἐνὸς τετάρτου τῆς ὥρας περίπου
διὰ μέσου τῶν συντριμμάτων βράχου, οὐτινος οἱ γιγαντιαῖοι ὀγκόλιθοι
ἦσαν περίξ ἡμῶν κυριολεκτικῶς ἐσχισμένοι καὶ τεθραυσμένοι. Ἡ αἰτία
τοῦ φαινομένου τούτου εὐκόλως ἐξηγεῖται, διότι οἱ ψαμμόλιθοι ἔκειντο
ἐπὶ πηλώδους ἐδάφους, ὅπου τῇ ἐνεργείᾳ ὑποθρονίων πηγῶν οἱ κλονού-
μενοι βράχοι· ἐν περιπτώσει σφοδροῦ σεισμοῦ ὠλισθαίνον καὶ ἐσχηματί-
ζοντο αἱ ῥωγαὶ αὗται. Ὁ πηλὸς φαίνεται πανταχοῦ καὶ ἐνιαχοῦ τὸ
ἔδαφος ἔτι νῦν τελματοῦται ὑπὸ τῶν πηγῶν.

Ἀπὸ τοῦ διερρηγμένου τούτου ὄρους ἡ ὁδὸς κατέρχεται εἰς κοιλάδα
ἔρημον· ἀλλ' ἐλέγχουσαν ἔτι πανταχοῦ ἔχνη προτέρας καλλιεργείας, μετ'
ὀλίγον δὲ βλέπει τις ἐπὶ ψαμμώδους λόφου, ὁμαλὰς ἔχοντος τὰς κλιτύας

ἀλλ' ὑψηλοῦ, τὰ λείψανα ναοῦ ἐν μέσῳ θάμνων σχοίνων, λυγοῦ καὶ
μύρτων. Οἱ στῦλοι τούτου εἶναι ἐξ Αἰγινιτικοῦ λίθου παρεμφεροῦς πρὸς
τὸν κογχυλίτην, ἐξ οὗ εἶναι ἐκτισμένοι οἱ ναοὶ τοῦ Ἀκράγαντος.

Πρὸς τὸ ΒΔ μέρος οἱ κίονες οὗτοι φαίνονται σφόδρα καταβεβρωμένοι
ὑπὸ τῆς ἀτμοσφαιρας καὶ τῆς κακοκαιρίας καὶ ἔχουσι κατεστραμμένας
τὰς ῥαβδώσεις αὐτῶν. Ἐκ τῶν 12 στύλων ἀμφοτέρων τῶν προσόψεων
καὶ τῶν 26 (τῶν γωνιαίων ἀριθμουμένων διπλῶν) τῶν δύο μακρῶν πλευ-
ρῶν, ἴστανται ἔτι 21 μετὰ μέρος τῶν ἐπιστυλίων. Πρὸ τινων ἐτῶν
διετηροῦντο ἔτι δύο, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν εἰσοδὸν τοῦ σηκοῦ μετὰ τῶν
ἐπιστυλίων αὐτῶν. Ἀντέγραψα διὰ τοῦ «φωτεινοῦ θαλάμου» τὸ σχεδιο-
γράφημα τὸ ἐκτελεσθὲν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὑπὸ τοῦ κ. Γροπίου.
Ἡ δὲ ἔλλειψις τῶν στύλων τούτων βλάπτει τὴν γραφικὴν ἀποψιν τῶν
ἐρείπειῶν. Ἐγγύτατα τοῦ ναοῦ τούτου εὐρομεν τὰ θεμέλια οἰκοδομῶν
τινων μικρῶν καὶ ἴσως προωρισμένων πρὸς χρῆσιν τούτου. Ἡ θέα διὰ
μέσου τῶν στύλων τούτων εἶναι ἐξεχούσης ὠραιότητος. Δεξιᾶ καὶ ἀρι-
στερᾶ ὑποχωροῦσιν οὕτως εἰπεῖν αἱ πρὸς τὴν θάλασσαν ἀποτόμως κατερ-
χόμεναι κλιτύες τοῦ λόφου ἐφ' οὗ ὁ ναὸς καὶ παρέχουσιν ὑπὲρ τοὺς κλίνον-
τας μεταξὺ λόφους καὶ κοιλάδας τὰς καταφύτους ἐκ παντοδαπῶν θάμνων,
θέαν ἐπὶ τῆς βαθυκυάνου θαλάσσης, ὀριζομένην πρὸς τὸ βάθος ὑπὸ τῶν
ὠραίων σχημάτων τῶν ὄρεων τῆς Σαλαμίνας, τοῦ Πεντελικοῦ καὶ τοῦ
Ἰμηττοῦ, ἐν ᾧ ἐν τῷ μέσῳ ἐμφαίνεται ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, ἧς αἱ
οἰκοδομαὶ ἦσαν εὐδιάκριτοι διὰ καλοῦ τηλεσκοπίου (κατασκευασθέντος ὑπὸ
τοῦ Fraunhofer). Ὑπὸ τὰ ἐρείπια ταῦτα μετελάβομεν τοῦ κομισθέντος
μεθ' ἡμῶν προγεύματος καὶ ὕστερον ἐπανήλθομεν οἴκαδε δι' ἄλλης ὁδοῦ,
τῆς ἀρχαίας ἱερᾶς ἴσως, ἣτις καταλείπει ἀριστερᾶ τὴν μεσαιωνικὴν πόλιν.

Κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον ἔπλευσα εἰς Σύρον μετὰ τοῦ Schileher,
ὅπου διέμενον τὰ δύο ἄλλα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τῆς διαχειριζούσης τὰς
ἐπικουρίας τῶν φιλελληνικῶν κομητάτων, ἦτοι ὁ κ. Ξένος τραπέζιτης καὶ
ὁ δόκτωρ Raily, ὅπως διασκεφθῶ μετὰ τῶν κυρίων τούτων περὶ δια-
φόρων πραγμάτων. Ἐπεθύμουν νὰ μὴ παραλείπω τὴν εὐκαιρίαν ἵνα μάθω
τὸν τρόπον δι' οὗ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τούρκοι ἐπολέμουν πρὸς ἀλλήλους,
δι' ὃ καὶ μετέσχον μετὰ τῶν ἀξιοματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν μου τῆς
ἐκστρατείας εἰς Φάληρον. Ἴνα δὲ μείνω ἐλεύθερος εἰς τὰς κινήσεις μου,
ἐμίσθωσα ἐν μίστικον ἐφ' οὗ ἐπέβημεν τῇ 28 Ἰανουαρίου 1829 (v) περὶ
τὴν ἐσπέραν καὶ προσωρμίσθημεν τὴν πρωίαν τῆς ὑστεραίας ἐγγὺς τοῦ
μετοχίου τῆς μονῆς τῆς Φανερωμένης ἐν Σαλαμῖνι, τοῦ κειμένου ἐπὶ τῆς

στερεᾶς καὶ χωρίζομένου ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου διὰ στενοῦ πορθμοῦ, ὅστις εἶτα εὐρύνεται χωρίζων τὴν Σαλαμίνα ἀπὸ τῆς στερεᾶς, ἵνα πάλιν στενωθῆ διὰ τῆς ἄκρας τῆς Κυνοσούρας ἐγγὺς πρὸ τοῦ Πειραιῶς. Ἐνταῦθα ὑπῆρξε τὸ θέατρον τῆς περιωνύμου ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας, ὅτε ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους συνέτριψε τὴν δύναμιν τοῦ Ξέρξου, τοῦ θεωμένου τὴν οἰκτρὰν ἤτταν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἀπὸ χρυσοῦ θρόνου ἐπὶ βραχῶδους λόφου, ὃν ἔδειξαν ἡμῖν ὕστερον καὶ ὅστις φέρει ἔτι τὸ ὄνομα «ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξου».

Ὁ Βούρβαχης καὶ ὁ Γόρδων παρὰ τὸ Μετόχι εἶχον συνέντευξιν ὅπως συνεννοηθῶσι περὶ τῶν παντοίων ἐπιχειρήσεων αὐτῶν καὶ ἐνταῦθα εἶδον διὰ τελευταίαν φορὰν τὸν ἀγαθὸν Βούρβαχην τὸν ἀνταλλάξαντα τὴν Εὐρωπαϊκὴν στολὴν του ἀντὶ τῆς Ἀλβανικῆς φουστανέλλας, ἐν ἧ ὁ μικρὸς μᾶλλον εὐτραφῆς ἀνὴρ ἐφαίνετο ἀδέξιος καὶ ἱκανῶς κωμικός. Ἐπὶ τοῦ σελαχίου του ἔφερε πιστόλια καὶ γιαταγάμιον μετὰ μελαίνης λαβῆς ἔχον ἐν τῷ μέσῳ ὡς κόσμημα τεράστιον λίθον τῆς Βοημίας ἀντὶ ἀδάμαντος. Ἡ ἀπατηλὴ λάμπρις τούτου ἐπήνεγκεν ὀλίγας ἡμέρας ὕστερον τὴν ἀπώλειαν τῆς κεφαλῆς τοῦ κυρίου του.

Ἐν Αἰγίνῃ εἶχον προσλάβει μετ' ἐμοῦ ἐπὶ πληρωμῇ καὶ διατροφῇ δωδεκὰ Μεσολογγίτας ἐν μέρει μὲν ἐξ εὐσπλαχνίας, ἐν μέρει δὲ ἐξ ἀνάγκης ἵνα ἔχω ἐν εἶδος ἀκολουθίας παλληκαρίων, ὧν ὁ ἀρχηγὸς ὠνομάζετο Χρήστος Φαταούλας. Οὗτοι συνηνώθησαν μεθ' ἡμῶν ἐν τῷ Μετοχίῳ καὶ παρεσκεύασαν ἡμῖν, ἐπειδὴ ἐμέλλομεν νὰ διανυκτερεύσωμεν ἐνταῦθα, ἐπὶ ἀμμώδους λόφου οὐ μακρὰν τῆς παραλίας εὐώδη κοίτην ἐκ προσκομισθέντων θάμνων θύμου καὶ λαβάντας ἐφ' ἧς κοίτης ῥοδοδάφναι, μύρτοι καὶ ἄλλα φυτὰ ἐμέλλον νὰ σχηματίσωσιν εὐάρεστον στέγην κατὰ τῆς πρωινῆς δρόσου. Νυκτερινὸν κατάλυμα ἐν μέσῳ Ἰανουαρίου οὕτως εὐάρεστον καὶ ἐρατεινὸν ὡς τοῦτο παρὰ τὸ Μετόχι οὐδέποτε εἶχον προμηθευθῆ κατὰ τὰς στρατείας μου ἔτι καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ Πορτογαλίᾳ. Πυρὰ εἶχεν ἀναφθῆ φαγητὸν ἐμαγειρεύθη, τὰ παλληκάρια ἔψαλλον καὶ ἔπειτα κατεκλήθημεν τυλιχθέντες ἐντὸς τῶν μανδυῶν ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἐξ εὐώδων θάμνων κοίτης ἧτις ὑπέρτερεί τῆς ἐξ ἀχύρων κλίνης καθ' ὅτι ἐν περιπτώσει βροχῆς τὸ ὕδωρ διαρρέει διὰ μέσου τῶν στερρῶν κλάδων καὶ ῥιζῶν τῶν θάμνων τούτων, διότι ὁ κείμενος ἀνωθεν τούτων δὲν συμπίεζει ταῦτα τόσον ὥστε νὰ ἐμποδίζωσι τὸ διαρρέον ὕδωρ καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ ὑγραίνονται. Ἐν τῇ μονῇ τῆς Φανερωμένης εἶχεν ἰδρυθεῖ τὸ ἀρτοποιεῖον ὅπερ ἐπεσκέφθημεν τὴν ἐπαύριον, ἐκεῖθεν δὲ μετέβημεν εἰς Κούλουρην τὸ

μεγαλύτερον χωρίον τῆς νήσου κείμενον ἐν τῷ βάθει τοῦ εὐρέως ἐντὸς τῆς νήσου εἰσδύοντος κόλπου καὶ λιμένος.

Πλείστα δεινοπαθήματα ἄτινα δὲν ἐπήνεγκον οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες οὐδέποτε διαρκούντος τοῦ πολέμου εἶχον ἔλθῃ εἰς τὴν νήσον, ἀλλὰ τὰ ἀχαλίνωτα στίφη τῶν παλληκαρίων καὶ ἡ αἰσχροτής τινῶν ἀρχηγῶν των, κατὰ τῶν κατοίκων τοῦ ποτὲ εὐποροῦντος τόπου τούτου παρεκίνησαν πολὺ πρὸ τῆς ἀφίξεως ἡμῶν τὸ εὐποροῦν μέρος τῶν κατοίκων εἰς ἀποδημίαν. Αἱ πλείστα ἐνίοτε ἀρκούντως ὠραία οἰκίαι εἶχον ἐγκαταλειφθῆ καὶ τὸ χωρίον ἐν ᾧ πλῆθος παλληκαρίων περιεφέροντο τῆδε κἀκείσε, εἶχεν ἄξενον ὄψιν. Μετ' ὀλίγον ἐξηκολουθήσαμεν τὴν πορείαν ἡμῶν πρὸς τὰ Ἀμπελάκια τὰ κείμενα ἐν τῷ ἀνατολικῷ τῆς νήσου ἐπὶ ἀμμοχώστου σχεδὸν λιμενίσκου παρὰ τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Σαλαμίνας. Ἐνταῦθα ὑπῆρχον κάτοικοι ἔτι, ἐν ταῖς ὀλιγαριθμοῖς οἰκίαις. Ὡρίστη ἡμῖν κατάλυμα ἐν τινὶ κτιρίῳ, ἐν ᾧ πρότερον κατέλυε ἡ μουσικὴ τοῦ τακτικοῦ σώματος. Τὸ ἀρκούντως εὐρύχωρον ἡμῶν δωμάτιον κατελάμβανεν ὅλον τὸ ἄνω πάτωμα, ἐν δὲ τῷ ἰσογείῳ κατώκει ἡ οἰκογένεια τοῦ ἰδιοκτήτου.

Αἱ πλείστα οἰκίαι τῶν Ἀμπελακίων εἶναι ὡς αἱ τῆς Αἰγίνης κεκαλυμμένα ὑπὸ ἀνδήρων, ἄτινα δὲν δύνανται νὰ ἀντιστῶσι πρὸς βραχδαίαν βροχὴν καὶ ἔχουσιν ἀνάγκην αἰωνίας ἐπισκευῆς διὰ πηλοῦ καὶ ἀργίλου, διότι οἱ διὰ δοκῶν στρωτῆρες εἶναι λεπτοὶ καὶ κλονούμενοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἀνωθεν αὐτῶν πεπισμένον χῶμα καὶ τὸ καλύπτον ταῦτα ἀσθεστοκονίαμα εὐκόλως σχίζονται. Ἡ νύξ ἦν διήγαγον ἐνταῦθα, θέλει μείνῃ ἀλησμόνητος δι' ἐμὲ διὰ τὰ ἀηδῆ συμβάντα αὐτῆς δὲν διστάζω νὰ περιγράψω, ὡς συντελοῦντα νὰ ἀναπαραστήσωσι τὴν τότε κατάστασιν ἐν Ἑλλάδι. Αἱ στρωματὰ ἡμῶν ἔκειντο κατὰ σειράν παραπλεύρως, κάτωθεν ὁμοῦ τῆς ἐμῆς εἶχεν ὁ γηραιὸς Ἰωάννης ἐξαπλώσει παλαιὸν φαῖον τάπητα ἴσως ὅπως καταρρυπανθῆ αὐτῇ, ὃν εὗρεν ἐντὸς τοῦ δωματίου καὶ ἐπιστρώσει καθαρὰ λινὰ σινδόνια. Μόλις ἀπεκοιμήθη κερμηκῶς ἐκ τῆς ὀδοιπορίας ὅτε βόμβος καὶ ταραχὴ ἐντὸς τοῦ ὠτός μου μ' ἐξύπνησε. Ἀφ' οὗ μάτην ἐκοπίασα νὰ ἐξαγάγω τὸ ζῶφιον τὸ εἰσῶσαν ἐντὸς τοῦ ὠτός μου, ἐξύπνησα τὸν ἰατρὸν ἡμῶν ὅπως διὰ λαβίδος ἢ ὀδοντογλυφίδος κρατήσῃ τοῦ ἀπνηοῦς τούτου ξένου, οὔτινας ἢ λύσσα παρὰ τὸ ἀκουστικὸν τύμπανον ἤρχισεν ἐπὶ τέλους νὰ καθίσταται εἰς ἐμὲ ὀδυνηρὰ καὶ ἀνυπόφορος. Ἄλλ' ὁ ἀγαθὸς δόκτωρ δὲν ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ τὸ ζῶφιον, ἔφραξα ὅθεν τὸ οὖς μου διὰ βάμβακος μετ' ἐλαίου καὶ μετὰ ὥραν περίπου ἔπαυσε βαθμηδὸν ὁ θόρυβος, ἴσως διότι τὸ ζῶφον

ἀπεπνίγη. Τότε δὲ ἀπεκοιμήθην καὶ πάλιν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μὲ ἐξήγειραν δῆγματα καὶ κεντήματα καὶ ἐν ᾧ ἐν τῷ σκότει ὄρησα κατὰ τοῦ ἔχθρου. Μεταξὺ τῶν δακτύλων μου ἐνέπεσον φθείρες τεραστίων διαστάσεων ἄς μετὰ φρίκης ἐξετίναξα μακρὰν ἐντὸς τοῦ δωματίου. Ἀηδία καὶ ἀδιάκοπα δῆγματα δὲν μὲ ἀφῆκαν νὰ ἀποκοιμηθῶ πάλιν καὶ ἐζήλευσα τοὺς συντρόφους μου τοὺς βέγγοντας λίαν ἀνέτως. Οὕτω πῶς ἀνέμενον ἀνυπομόνως τὴν ὑποφώσκουσαν ἡμέραν καὶ ὅτε μόλις ἀσθενὲς φῶς εἰσῆλθε διὰ τῆς ῥωγμῆς τοῦ παραθύρου ἐκάλεσα τὸν ὑπηρέτην ὅπως μὲ ἐνδύσῃ καὶ διαφύγῃ τὴν βάσανον ταύτην καταρώμενος τὴν εὐαισθησίαν μου ἣν ἐθεώρουν ὡς τὴν μόνην αἰτίαν ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ κοιμῶμαι ἡσύχως ὡς οἱ σύντροφοί μου παρ' οἷς ἐπίσης εἶχον πληρέστατα δίκαιον νὰ ὑποπτεύω ὁμοίαν ἐπιδρομὴν φθειρῶν. Ὅτε δὲ ἐσῆκωσα τὸ ἐφάπλωμα ὅπως ἐγερθῶ εἶδον ἐπὶ τῆς λευκῆς σινδόνης ὑποφαίους φθείρας κατὰ χιλιάδας ἐξ ὧν οἱ πλείστοι δὲν εἶχον ἐτι ἀναβῆ ἐπὶ τῆς στρωμνῆς, ἀλλὰ φαλαγγηδὸν προσήρχοντο ἐπ' ἐκείνου τοῦ μέρους τῆς σινδόνης τῆς ἐκτεινομένης πέραν τῆς στρωμνῆς ἐπὶ τοῦ ἔδαφους.

Ἐφώρησα μανιώδης κατὰ τῶν ἀηδῶν τούτων Λιλιπουτείων τῶν βασιανισάντων με καθ' ὅλην τὴν νύκτα κατὰ τοσοῦτον δηκτικὸν τρόπον ὡς συνέβη ποτὲ καὶ τῷ μακαρίτῃ Γυλλιβέρφ καὶ ἐξύπνησα τοὺς συντρόφους ὅπως ἴδωσι τοῦτο τὸ «horribile dictu» (τὸ φρικῶδες θέαμα). Καὶ οὗτοι ἐδέχθησαν τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ζωφίων καὶ φαίνεται ὅτι ἡ νεόπλυτος καθαρὰ σινδὼν μου προσεῖλκυσε τὴν πλειότητα τοῦ ἔθνους τῶν φθειρῶν. Ἐντὸς περιτοιχισθέντος παραθύρου παρατηρήσαμεν περὶ τοὺς εἴκοσι σάκκους τῶν τακτικῶν φιλοξενήσαντας βεβαίως τὸ κύριον σῶμα τῶν φθειρῶν, ἐν ᾧ ὁ παλαιὸς τάπης θὰ παρέσχεν ἀναμφιβόλως κατὰ ταύτην τὴν ἐκστρατείαν χιλιάδας τινὰς περίπου κληρωτῶν. Ἐδράμομεν τότε εἰς τὸ ὑπαιθρον διατάξαντες νὰ φέρωσι πρὸς ἡμᾶς καθαρὰ ἀσπρόρουχα καὶ ἐνδυμασίας ἐκ τῶν μαρσίππων ἡμῶν, καὶ ἐξελθόντες ἐν τοῖς ἀγροῖς γυμνοὶ ἀπεξέσαμεν πᾶν ζώφιον προσκεκολλημένον ἐφ' ἡμῶν, κατελείπομεν δὲ συσσωρεύσαντες τὰ παλαιὰ ἐνδύματα καὶ πηδήσαντες ὀλίγα βήματα περαιτέρω ἐνεδύθημεν καθάρεια φορέματα ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν. Τὰ δὲ ἀποτεθέντα φορέματα καὶ ἀσπρόρουχα ἐκομίσθησαν ἐντὸς θερμανθέντος κλιβάνου ὅπως θανατωθῶσι τὰ εἰσχωρήσαντα ἔντομα, τέχνη ἣν ἐδιδάχθημεν ὑπὸ τῶν παλληκαρίων. Οἱ μανδῦαι ἐπίσης καὶ αἱ στρωμαὶ ἤλθον εἰς τὸν κλιβανὸν καὶ οὕτω ἀπηλλάγημεν τῆς λύμης ταύτης πολὺ πρότερον ἢ ὡς ἠλπίζομεν.

Εὐρομεν τὸν γενναῖον Schnizlein μετὰ τοῦ πυροβολητοῦ Ruerprecht ἐν πλήρει δράσει ἐν μέρει μὲν παρὰ τὰ τηλεβόλα ἐν μέρει δὲ παρὰ τῇ προπαρασκευῇ τῶν ἐφοδίων. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ἔχνος τακτικῆς ὑπηρεσίας ὅπερ εἶδον ἐν Ἑλλάδι. Ἐπεσκέφθημεν τὰ τοπεία τῆς ἀρχαίας Σαλαμίνος εὐρόντες ἐτι καταφανῆ ἔχνη τῶν τειχῶν μετὰ τῶν τετραγώνων πύργων τῶν περιβαλλόντων λόφον ἐφ' οὗ πιθανῶς ἔκειτο ἡ ἀκρόπολις. Ἐτι ἐν τῷ λιμένι εἶδον θεμελίαι τειχῶν χρησιμεύοντα πρὸς ναυτικούς σκοπούς. Ἐκείθεν τοῦ λιμένος ἐδειξαν ἡμῖν τύμβον ἀνεωχθέντα ἄνωθεν ὑπὸ ἀρχαιολόγων ἴσως, οἵτινες ἐκάλουν τοῦτον τάφον τοῦ Τελαμῶνος. Διατριβόντων ἡμῶν ἐνταῦθα συνέβη μονομαχία μεταξὺ δύο φιλελλήνων προοιμιασθεῖσα κατὰ κορσικανικὸν τρόπον καὶ διεξαχθεῖσα ὡς ἐξῆς. Οἱ ἀντίπαλοι ἔλαβον τὰ τυφέκια αὐτῶν καὶ ἀνέμενον ἐξ ὑπαμοιβῆς ὅπως βάλλωσι πῦρ κατ' ἀλλήλων. Ὁ εἰς Πασχάλης ὀνόματι, Κορσικανός, εἶχε κατοπτεῖσθαι ἐκ τοῦ ἀνδῆρου μιᾶς οἰκίας ὅθεν ἐφόνευσεν ἐν ἀκαρεῖ τὸν ἀντίπαλόν του παραμονεύοντα αὐτὸν κρυφίως παρὰ τὴν γωνίαν τῆς ὁδοῦ. Τὸ πρᾶγμα κατ' ἀρχὰς ἐνεποίησε ταραχὴν, ἅμα ὅμως στρατοδικεῖον ἐκ φιλελλήνων συγκείμενον ἐκήρυξεν, ὅτι ἡ μονομαχία διεξήχθη μὲν κατὰ κορσικανὸν τρόπον ἀλλ' ἐντίμως, δὲν ἐγένετο τοῦ λοιποῦ λόγος περὶ τούτου. Οἱ φιλελλήνες ἐπισήμως ὠρκίσθησαν ἐπὶ τῶν σημαιῶν καὶ τῶν τηλεβόλων αὐτῶν.

Τῇ 2 Φεβρουαρίου (ν) τὸ σῶμα τοῦ Βούρβαχη ἐτέθη εἰς κίνησιν διὰ τῆς Ἐλευσίνας πρὸς τὴν ὀρεινὴν τοποθεσίαν τῶν Χασιῶν 3 ὥρας περίπου Β.Δ. τῶν Ἀθηνῶν ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ χιλίων ἀνδρῶν τῆς στρατολογίας αὐτοῦ, ἐκ χιλίων πεντακοσίων περίπου Πελοποννησίων ὑπὸ τὸν Παναγιώτην Νοταρᾶν καὶ ἰσαριθμῶν παλληκαρίων μετὰ τινων ὀρεινῶν τηλεβόλων ὑπὸ τὸν Βάσσον τὸν ἔχοντα καὶ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὄλου. Τρεῖς ἡμέρας βραδύτερον ἀπεπελεύσαμεν μετὰ τοῦ συνταγματάρχου Γόρδωνος ἐκ τοῦ λιμένος τῶν Ἀμπελακίων. Ἡ ἐπιβίβασις ἔμελλεν ἤδη ἀπὸ τῆς 4ης τοῦ μηνὸς νὰ λάβῃ χώραν, πλὴν τὰ παλληκάρια τοῦ Νοταρᾶ τοῦ ἀρχοντοποῦλου εἶχον τόσον μεθυσθῆ ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ ὀδηγηθῶσιν ἐπὶ τοῦ πλοίου. Τὸ σῶμα συνέκειτο ἐκ 2,500—3000 ἀνδρῶν, τέσσαρα δὲ τηλεβόλα τῶν 18 ἡμιλίτρων ἐν οἷς δύο ροιοβόλα, ἐν τῶν 12, τέσσαρα τῶν 6 καὶ ἐξ τῶν 3 μετὰ τοῦ ἀνήκοντος ὕλικου μεττινέχθησαν ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ πλοίου. Ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Schnizlein ἐγκυμανασθέντων φιλελλήνων ἐξετέλει χρέη ὑπηρεσίας παρὰ τοῖς πυροβόλοις

τούτοις και μικρὸν σῶμα Ψαριανῶν ναυτῶν ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Θεόδωρον Ματθαίου.

Τὰ σώματα ἐπεβιάσθησαν ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀστιγγος κυβερνωμένης ἀτμήρους φρεγάτας Καρτερίας μετὰ ὀκτὼ ὀβιδοβόλων τῶν 68 ἡμιλίτρων και δύο τῶν 80, εἶτα δὲ ἐπὶ τῶν δύο βρικίων Νέλσωνος και Ἡρακλέους και πολλῶν μικροτέρων ὠπλισμένων πλοίων. Νύκτωρ δὲ ὑπὸ τὸ ὠραιότατον σεληνόφως ὁ στολίσκος οὗτος ὠλισθήσεν ἀντικρὺ μέχρι τοῦ Φαληρικοῦ ὄρμου. Οὐδεὶς Τούρκος ἐφάνη· ἡ σελήνη εἶδσε και ἡ ἀποβίβασις ἤρξατο. Ὁ καπετὰν Μακρυγιάννης μετὰ τῶν Ἀθηναίων αὐτοῦ ὡς γνώστης τῆς θέσεως κατέβη πρῶτος εἰς τὴν ξηρὰν ἀκολουθούμενος ὑπὸ ἄλλων παλληκαρίων. Τὸ πᾶν ἔμενεν ἄφωνον και ἐν ἐντεταμένη προσδοκίᾳ, ὅτε αἴφνης ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς θέσεως ἤρχισε νὰ πίπτῃ ζωηρὸν πῦρ ἐκ τῶν μικρῶν πυροβόλων, ἡδὴ δὲ ἐφοβοῦντο ὅτι τὸ ἐπιχειρήμα ἀνεκαλύφθη και ἐματαιώθη. Τὰ πλοίαρια τὰ μετακομίσαντα τὸν Μακρυγιάννην εἶχον ἐπιστρέψει ὅπως παραλάβωσιν ἀπὸ τῶν πλοίων τὴν δευτέραν μεταφορὰν ἢ ν' ἀποβιάσωσιν εἰς τὴν ξηρὰν.

Ἦδη ἤθελον νὰ στειλωσι τὰ πλοίαρια πάλιν ὀπίσω κενά, ὅπως σώσωσι τοὺς πρῶτους ἀφικομένους ὅτε παρετήρησα ὅτι ἡ βολὴ αὕτη ἦτο ἀδύνατον νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ πολέμου, διότι ἄλλως ἐγγὺς τῆς θέσεως ὄντες ἔπρεπε νὰ ἠκούωμεν τὸ σύριγμα τῆς σφαίρας, ὅπερ δὲν ἐγένετο. Τὴν γνώμην ταύτην ἠσπάσθη και ὁ Ἀστιγξ, ὁ δὲ συνταγματάρχης Γόρδων ἐπίσης ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον, ὅτι ἡ βολὴ αὕτη παρὰ τὴν προσταγὴν του ἦτο ἡ καλουμένη μπαπαρία ἢ πυροβολισμοὶ χαρᾶς τῶν παλληκαρίων ἀγγέλλουσα ἡμῖν τὴν αἰσίαν αὐτῶν ἀφίξιν ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου ἄλλ' ἤτις ὅμως ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Τούρκους τοὺς κατέχοντας τὸ μοναστήριον τοῦ Δράκου ἐν Πειραιεῖ. Τὸ λοιπὸν μέρος τῆς ἀποβιβάσεως ἔλαβε χώραν ταχέως, ἀνερριχθήμεν δὲ ἐπὶ τῶν βράχων, οἱ κόφιννοι ἐτοποθετήθησαν και ἡ ὡς τοῦ μύρμηκος φιλοπονία τῶν παλληκαρίων περιέβαλλε νύκτωρ τὸ ὄροπέδιον διὰ τῶν λεγομένων ταμπουριῶν των, διὰ κακῶν τειχισμάτων ἐξ ἡμισείας μὲν κατορυχθέντων, ἐξ ἡμισείας δὲ ταφρωθέντων, ὧν ὀπισθεν καθήμενός τις ἢ ὀκλάζων εἶναι ἐστεγασμένος και ἄτινα συνήθως ἀποχωρίζει· ἕκαστος ὄπλαρχηγός δι' ἑαυτὸν και τὰ στρατεύματά του ἰδίᾳ. Ἐνεκα τῆς μεγάλης νωθρότητος τῶν Τούρκων οἵτινες οὐδ' ἐξέχοντα σταθμὸν εἶχον ἀνεγείρει πρὸς ἐπιτήρησιν τῆς τοσοῦτον ἐπικαίρου ἐξ αὐτῆς θέσεως ἀνωθεν τοῦ Φαλήρου, οὐδὲν θὰ ἦτο πιθανῶς εὐκολώτερον ἢ νὰ καταλάβωσιν αἰφνιδίως τὴν ἀσθενῆ φρουρὰν ἐκεῖ-

θεν τοῦ Πειραιῶς και τοῦ ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς ἡδὴ καταληφθείσης θέσεως μοναστηρίου τοῦ Δράκου ἢ τοῦ Ἀγ. Σπυριδῶνος, ἐὰν ἡ πειθαρχία μεταξὺ τῶν παλληκαρίων ἦτο τοσοῦτον μόνον ἀνεπτυγμένη ὅσον νὰ ἐννοῶσι νὰ σέβωνται τὰς ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν διαταγὰς και νὰ ἐκπληρῶσι ταύτας· οὕτως ὅμως ὁ ὑπὸ τοῦ Γόρδωνος ἀπαγορευθεὶς ἀκροβολισμὸς ὁ τῶν μωρὸς ὅσον και ἀνωφελὴς κατέστησε τοὺς Τούρκους προσεκτικούς, ἔλλειψις δὲ ἀποφάσεως και ἐνεργείας δὲν ἀφῆκε τοὺς κυρίους τούτους νὰ ἐπιδιορθώσωσι τὸ ἀρξάμενον σφάλμα διὰ ταχείας ἐπιδρομῆς κατὰ τοῦ συνεγερεθέντος εἰς τὰ ὄπλα ἐχθρικοῦ σταθμοῦ, δι' οὗ τρόπου ἴσως τὸ μοναστήριον τὸ κακῶς φυλασσόμενον ἤθελε καταληφθῆ κατὰ τὴν πρώτην ἐφοδον, διότι ἡ ἀσθενὴς φρουρὰ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπολογίσῃ οὔτε τὸν ἀριθμὸν οὔτε τὸν τρόπον τῶν κατ' αὐτῆς ἐφορμώντων. Ἐτι τῆς νυκτὸς διαρκούσης μετεκομίσθησαν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς τὰ τέσσαρα βοιοβόλα τῶν 3 ἡμιλίτρων, δύο τῶν 6, ἐν τῶν 18 και ἐν σιδηροῦν τῶν 18, περὶ τὴν πρωίαν δὲ εἰκλύσθησαν μετὰ πολλοῦ μόχθου ἀνωθεν τῆς βραχέως ἀνωφερείας εἰς τὰς πυρβολαρχίας ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου. Ἀποσπάσματα ἐκ παλληκαρίων εἰσέδυσον κατὰ μάνδρας κειμένης ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁδοῦ μεταξὺ ἡμῶν και τοῦ μοναστηρίου και ὑπὸ τινῶν Τούρκων κατεχομένης, οἵτινες ὑπεχώρησαν ἅμα τῇ προσεγγίσει τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ μοναστηριακὸν οἰκοδόμημα· οἱ Τούρκοι δὲ ὡσαύτως κατεῖχον τὸ τελωνεῖον τὸ κείμενον ἐπὶ προεξεχούσης ἄκρας μεταξὺ τοῦ μικροῦ και μεγάλου λιμένος ἐν Πειραιεῖ. Περὶ μεσημβριαν ὁ Ἀστιγξ ἀπέπλευσε διὰ τῆς Καρτερίας του εἰς Πειραιᾶ, ἐγὼ δὲ αὐτὸς εἶχον προσορμίσει ἀπὸ πρωίας τῆς ὑστεραίας τὰ βρικάια ὅπως δεσπόσωσι τῆς δεξιᾶς ἡμῶν πλευρᾶς και τοῦ προκειμένου ἐδάφους. Ὁ ὑπολοχαγὸς Schnizlein ἔριψε διὰ τῆς πυρβολαρχίας του ἀπὸ τῆς θέσεώς του τὴν πρώτην βολὴν κατὰ τοῦ μοναστηρίου, μεθ' ὃ ἠνέωξε τὸ ἀτμόπλοιον τὸ πῦρ διὰ τῶν φοβερῶν αὐτοῦ πυροβόλων. Ἐν ὀλίγῳ ἡ πρόσοψις τοῦ μοναστηρίου κατεριπώθη, ἡ δὲ φρουρὰ ἦς τὰς κινήσεις ἠδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ ἀφ' ὑψηλοῦ ἐφαίνετο ὑπεκφεύγουσα δυνάμει τοῦ φοβεροῦ κανονισμοῦ και ὑποχωροῦσα τοῦ μοναστηρίου. Τοῦτο παρετήρουν οἱ Ἕλληνες και ὀρεγόμενοι λείας κατῆλθον τῆς θέσεως αὐτῶν ὅπως ἀποκόψωσι τῇ φρουρᾷ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδον. Εἰς τῶν ὄπλαρχηγῶν ὁ ἰστάμενος πλησίον ἐμοῦ ἐπὶ τοῦ ὑψώματος ἐκραύγασέ μοι φαιδρῶς: τώρα προσέξατε, συνταγματάρχα, πῶς τὰ παιδιὰ μας ἠμποροῦν νὰ τρέχουν και κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Ἀλθανοὺς δὲν θὰ τοὺς ξεφυγῇ. Ἐγὼ δὲν ἀπήντησα. Ἄν ἠδύναμην νὰ προστάξω, ἤθελον ἀφήσει εἰς τὴν

φρουράν τὴν ἐπιστροφὴν ἀνοικτὴν καὶ ἀσφαλῆ, διότι οἱ σταθμοὶ τοῦ μοναστηρίου καὶ τοῦ τελωνείου μοὶ ἐφαίνοντο σπουδαιότεραι τῆς αἰχμαλωσίας πεντηκοντάδος Τούρκων, καὶ φοβοῦμαι, ὅτι οἱ Ἄλβανοὶ οὗτοι βλέποντες τὴν ἐπάνοδον ἀποκεκομμένην, θὰ προτιμήσωσι νὰ πωλήσωσιν ἀκριβὰ τὴν ζωὴν των μαχόμενοι ὅπισθεν τῶν τειχῶν αὐτῶν καίπερ διατετηρημένων ὄντων, ἢ νὰ ἀφήσωσι νὰ σφαγιασθῶσιν ἀνεκδίκητοι ἐν φυγῇ καταστάσῃ σχεδὸν ἀδυνάτω. Καὶ οὕτω συνέβη. Οἱ Ἄλβανοὶ φοβούμενοι τὴν κίνησιν τῶν παλληκαρίων ἐπέστρεψαν εἰς τὸ μοναστήριον, ἐξ οὗ τῆς πύλης τινὲς ἤδη ἐξῆλθον καὶ περιέφραζαν τούτους. Μετὰ μεσημβρίαν δὲ ἀνεφάνησαν περὶ τοὺς 200 ἄνδρας Τουρκικοῦ ἵππικοῦ ἐν δυσὶ σώμασι δεξιᾷ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ ὁδοῦ ἐπὶ σκοπῶ κατοπτεύσεως ἡμῶν. Ἦδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τούτων πολλοὺς πλουσίους ἐνδεδυμένους ἄξιωματικούς μεθ' ὑψηλοῦ τουρβανίου καὶ ὑπωπτεύομεν ὅτι καὶ ὁ Σερασκιέρης εὐρίσκειτο μεταξὺ τούτων, ὅπερ καὶ ἦτο ἀληθές. Ὑψωμάτι κωνοειδὲς ἀντικρὺ τῆς θέσεως ἡμῶν κατελήφθη ὑπὸ τοῦ ἡμίσεως τούτων, τὸ δ' ἕτερον ἡμῖσι ἔμεινε ἑκατοντάδας τινῶν βημάτων ἐκεῖθεν ἐστρατοπεδευμένον. Εἶδομεν τέσσαρας ἵππεῖς χωριστὰ σπεύδοντας ἐφίππους πρὸς τὸ μοναστήριον ὅθεν μετὰ μικρὰν διατριβὴν πάλιν ἐπέστρεψαν εἰς τὸ σῶμα αὐτῶν. Ἐρρίφθησαν βολαὶ κατ' αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὕψους, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, διότι τὰ παλληκάρια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πεισθῶσι ὅπως καταλάβωσι τοὺς παρὰ τοὺς πόδας τῆς ἐπικαίρου θέσεως παρὰ τὴν ὁδὸν λόφους καὶ περιφράξωσι τούτους. Ὁ πλοίαρχος Ἄστιγξ εἶχε διακόψει τὸ πῦρ αὐτοῦ ὅπερ ἄνευ τῆς βίας τῶν παλληκαρίων πολὺ πιθανῶς ἤθελε παρακινήσει τοὺς Ἄλβανούς πρὸς κένωσιν τοῦ μοναστηρίου καὶ ἔπεμψε πρὸς αὐτοὺς κήρυκα πρὸς πρόσκλησιν παραδόσεως ἐπὶ τῇ διαβεβαιώσει ἐλευθέρως ἐξόδου. Τὸ ἀνδρεῖον Ἀλβανικὸν στράτευμα ἀπεκρίθη: « Πρὸ ὀλίγου ὁ Πασσᾶς μᾶς ὑπεσχέθη 30 γρόσια τὸν μῆνα ἐὰν μείνωμεν πλησίον τῆς θέσεώς μας, διὰ τοῦτο μᾶς ἐτίμησεν ὡς καλοὺς στρατιώτας καὶ ὄλοι ἡμεῖς κάλλιον θέλομεν ν' ἀποθάνωμεν παρὰ νὰ καταισχύνωμεν τὸ γένειον τοῦ Κιουταχῆ.

[Ἔπεται συνέχεια]

ΕΚ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Πρὸς τὸν γενναιότατον Κὸν Σήφην Ντεληγιαννάκην.

Ἀφοῦ κατὰ τὴν προλαβοῦσαν διαταγὴν τοῦ Ἐξοχωτάτου Αὐθέντου μας ἐδιωρίσθη ὁ πρωτοκαπιτάνος τοῦ στρατεύματος τῆς Ρεθύμνης, τὸ φροντιστήριόν μας κρίνει ἤδη ἀναγκαῖον τὸ νὰ σοῦ συντροφεύσῃ τὰς ἐφεξῆς ὁδηγίας ἕως ὅτου αἱ περιστάσεις νὰ συγχωρήσωσιν εἰς αὐτὸ τὴν μόρφωσιν τοῦ πρέποντος πολεμικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πατρίδος μας.

Α') Τὸ κυριώτερον χρέος σου εἶναι ἡ στενωτάτη πολιορκία τοῦ φρουρίου Ρεθύμνης.

β') Ἀναγκαιότατον εἶναι διὰ τοῦτο νὰ κρατῆς περιμαζευμένους εἰς τὰ πόστα των ὄλους τοὺς ἀρματωμένους τοῦ αὐτοῦ Καστελλίου χωρὶς ἐξαίρεσιν.

γ') Πρὸς ἀποφυγὴν κάθε καταχρήσεως ἐκ μέρους τῶν στρατιωτῶν πρέπει νὰ ἡξεύρησ τὸν ἀριθμὸν των καὶ τοῦτο τὸ μανθάνεις ἀπὸ τὸν κύριον Ἐπαρχον, ὅστις θέλει σοῦ δώσει καταγραφὴν ὄλων τῶν ἀρματωμένων ἐγκατοίκων τῆς Ρεθύμνης.

δ') Κατὰ τὴν καταγραφὴν ταύτην θέλεις ἰδῆ εἰς πόσα μπαϊράκια εἶναι διαμοιρασμένοι ὄλοι αὐτοὶ οἱ στρατιῶται, καὶ τότε κρᾶζοντας τοὺς καπιτάνους των, τοὺς διορίζεις νὰ κἀνῃ ὁ καθ' ἕνα των ἕναν κατάλογον, σημειῶνων εἰς τούτον τοὺς στρατιώτας του, καὶ ἀφ' οὗ τὸν ὑπογράψωσιν οἱ ἴδιοι καπιτάνοι σὲ τὸν δίδουν.

ε') Μετὰ τοῦτο διορίζεις τὰ αὐτὰ διάφορα μπαϊράκια ποῖα πόστα ἔχουν νὰ φυλάττουν καὶ πόσα εἰς τὸ κάθε πόστο, παραγγέλλοντας ἐν ταύτῳ τοὺς καπιτάνους των διὰ νὰ μετροῦν κάθε πρωτὶ τοὺς στρατιώτας των καὶ εὐθὺς ὅπου ἰδοῦν ὅτι λείπει κανεὶς νὰ σοῦ τὸ φανερώουν διὰ νὰ στέλῃς εἰς ζήτησιν τοῦ φυγάδος.

ς') Διὰ νὰ μὴν γίνεταὶ ὁμως κατάχρησις καμμία καὶ ἐκ μέρους τῶν καπιτάνων των, χρεωστεῖς νὰ περιέρχῃσαι καὶ μόνος σου τρεῖς φορές τὴν ἐβδομάδα ὄλον τὸ στράτευμα καὶ κρατῶν τοὺς καταλόγους νὰ τοὺς κρᾶζῃς ὁ ἴδιος ἐξ ὀνόματος διὰ νὰ βεβαιώνῃσαι καλλίτερα τὴν ἀλήθειαν.

ζ') Κανεὶς νὰ μὴν ἡξεύρη πότε ἔχεις νὰ κἀμῃς τὸν γυρὸν σου, δηλαδὴ νὰ

μὴν ἔχῃς προσδιορισμένην οὔτε τὴν ἡμέραν, οὔτε τὴν ὥραν, ἀλλὰ πάντοτε ἔξαφνα νὰ παροησιάζεσαι εἰς τὰ πόστα τῶν στρατιωτῶν.

η') Μὲ τοὺς καπιτάνους τῶν δύο πατούλιων, τοὺς ὁποίους ἔχομεν διορισμένους εἰς τὴν Ρεθύμνην διὰ νὰ συνάζουν τοὺς στρατιώτας, πρέπει νὰ ἔχῃς ἀνταπόκρισιν καὶ νὰ τοὺς γράψῃς ὅτι, ὅταν στέλλουν εἰς τὸ στρατόπεδόν σου τοὺς στρατιώτας, νὰ σὲ εἰδοποιῶν ποῖον καὶ ποῖον ἔστειλαν καὶ ἀπὸ ποῖον χωρίον, καὶ νὰ τοὺς ἀποκρίνεσαι ἂν ἔφθασαν καὶ πόσοι ἔφθασαν.

θ') Μ' ἔλον ὅτι καὶ οἱ καπιτάνοι τῶν ρηθέντων πατούλιων ἔχουν τὴν ἄδειαν διὰ νὰ παιδεύουν τοὺς ὀκνηροὺς καὶ τοὺς λειποτάκτας, ἡ Γενναϊότης σου ὅμως ἔχει περισσοτέραν ἐξουσίαν εἰς τοῦτο, δηλαδὴ θέλεις τιμωρεῖ ἀνηλεῶς τοὺς ἀπειθεῖς, τοὺς ἀτάκτους, τοὺς ταραχοποιούς, καὶ ὅσους στρατιώτας μὲ ἕναν λόγον συγχύζουσι τὴν εὐταξίαν τοῦ στρατεύματος.

ι') Διὰ δὲ τὰ πολλὰ μεγάλα σφάλματα, καθὼς φονικά καὶ τὰ ὅμοια, θέλεις πέμψει εἰς τὴν διοίκησιν τοὺς πταίστας διὰ νὰ τοὺς παιδεύῃ αὐτῇ.

ια') Κανένας στρατιώτης νὰ μὴν ἀναχωρῇ ἀπὸ τὸ στράτευμα χωρὶς τεσκερὲ σου, διὰ τοῦτο λέγεις εἰς τὰς πατούλιας νὰ ἐξετάζουν καλὰ ὅσους εὐρίσκουν.

ιβ') Κανένας χουρχουδᾶς νὰ μὴν περιφέρεται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ χωρὶς γράμμα τοῦ προεστοῦ τοῦ χωρίου του, τὸ ὁποῖον νὰ διαλαμβάνῃ ποῦ ὑπάγει καὶ διὰ τί καὶ νὰ περιέχῃ καὶ τὴν διορίαν κατ' ἀναλογίαν τῆς ὑποθέσεώς του. Ὅθεν φανερώνει τοῦτο πρὸς τὸν Κύριον Ἐπαρχον διὰ νὰ δώσῃ τὴν προσταγὴν εἰς τοὺς προεστοὺς ὅλους.

ιγ') Νὰ εἶνε αὐστηρὰ προσταγὴ διὰ τὰς βίβας καὶ νὰ παιδεύεται ὁποῖος ῥίπτει τουφεκιάς εἰς ματην.

ιδ') Νὰ κάμετε ἕνα δεσμὸν καὶ μίαν συμφωνίαν διὰ τὸ μοίρασμα τῶν λαφύρων ὅπου νὰ μὴν ἀκολουθοῦν παράπονα καὶ ἀταξίαι.

ιε') Τὰ μονετζιά θέλει μοιράζονται εἰς τὸ στράτευμα μόνον ἀπὸ τὴν Γενναϊότητά σου, ὅθεν κανεὶς ἄλλος δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ Κυρίου Ἐπαρχου, ὁ ὁποῖος θεὸς νὰ τὰ ἔχῃ ὅλα εἰς φύλαξιν, ἐπειδὴ εἰς περιλαβὴν τούτου θὰ ἔρχονται.

ις') Συνεχῶς νὰ γράφῃς εἰς τὸ φροντιστήριόν μας τὰ τρέχοντα ὅλα, δηλαδὴ τὴν εὐταξίαν σας, τοὺς πολέμους σας καὶ τὰ λοιπά.

ιζ') Μικροὶ καὶ μεγάλοι ἔχουν χρέος νὰ ὑπακούουν τὰς προσταγὰς σου διὰ ὅσα ἀποβλέπουν τὸ καλὸν τοῦ στρατεύματος καὶ τῆς πατρίδος.

Λοιπὸν νὰ γίνῃ τοῦτο γνωστὸν εἰς ὅλους διὰ νὰ λάβῃ ὁ καθεὶς τὰ μέτρα του.

ιθ') Εἶναι φρονίμου ἀνθρώπου ἴδιον τὸ νὰ ἀκούῃ πάντοτε τὴν γνώμην καὶ τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ πολλάκις ὁ μεγαλειότερος δὲν ἤξεύρει μωρικὰ τὰ ὁποῖα ἤξεύρει ὁ μικρότερος. Ὅθεν συμβουλευέου εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις σου καὶ τοὺς λοιποὺς καπετάνους μὲ τὸ νὰ γνωρίζουν καὶ αὐτοὶ ὅπως οὖν τὰ πράγματα τοῦ Καστελλίου των καὶ ἔχε ἀγάπην εἰς ὅλους, διότι αὐτῇ γενεᾷ τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ὁμόνοια τὴν νίκην.

κ') Παρεκτός τῶν ρηθέντων εἰς κανένα ἄλλο πρᾶγμα δὲν ἔχεις ἐξουσίαν νὰ ἀνακατευθῆς.

Σοῦ ἐπευχόμεθα δὲ ὑγείαν καὶ πολλοὺς θριάμβους κατὰ τῶν βαρβάρων ἔχθρῶν μας.

Ἐν Βρούσῃ τῇ 31 Αὐγούστου 1823 καὶ γ' τῆς ἀνεξαρτησίας.

Τὰ μέλη

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗΣ

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

(Τ. Σ.) Π. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Θεωρηθὲν ἐπικυροῦται.

Ὁ Ἀρμοστής τῆς Ν. Κρήτης

(Τ. Σ.) ΜΑΝΩΛΗΣ ΤΟΜΠΑΖΗΣ

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Κύριε Ἐμ. Βλαστέ, Ἐπαρχε Σφακιῶν.

Ταύτην τὴν στιγμὴν ἐλάβομεν ἔγγραφον εἰδησιν ἀπὸ Ἀγίαν Γαλήνην παρὰ τοῦ κυρίου Μιχαήλ Φλαμπουριάρη, ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἔπιασαν εἰς τοὺς Ἁγίους Δέκα ἕνα Ἀλβανιτάκι, τὸ ὁποῖον διηγεῖται ὅτι οἱ ἔχθροὶ ἄλλοι μὲν διατρίβουσιν εἰς Ἀρχάναις, ἄλλοι δὲ εἰς τὸ Καστέλλι τῆς Πεδιάδος ὅλοι συμποσοῦνται, ὡς λέγει, 8 χιλ. καὶ ὅτι δὲν ἔχουν κατὰ νοῦν νὰ ἐκστρατεύσουν μὲ τὸ νὰ μὴ θέλουν νὰ γνωρίσουν διὰ πασᾶ των τὸν Ρεθιμνιώτην, διὸ καὶ ἔγραψαν εἰς Αἴγυπτον νὰ τῶν ἔλθῃ ἕτερος πασᾶς καὶ μετὰ τὸν ἐρχομὸν του τότε θέλουν πολεμήσῃ. Ταύτην τὴν εἰδησιν κατὰ τὸ παρὸν ἔχομεν καὶ φαίνεται νὰ εἶνε πιθανὴ διὰ τὴν ἀρχητὴν τῆς ἐκστρατείας των.

Ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος ἀνεχώρησεν ἀπὸ Κάστρον, διὰ ποῦ ὅμως εἶναι ἄδηλον. Ὑγιαίνετε.

Σφακιά τῇ 16 Ἰουλίου 1823.

Ἐκ τῆς Καγκελλαρίας Σφακιῶν.

Εὐγενέστατε Κύριε Ν. Καλλέργη Ἐπαρχε Κισσάμου.

Κατὰ τὴν 15 τρέχοντος διαταγὴν σας, εἰς τὰς 11 ὥρας τῆς ἡμέρας ἔκαμα πανιά καὶ ἔπιασα τὸν κάβον τῆς Γραμπούσας δι' ὅλην τὴν νύκτα. Πρὸς τὸ ξημέρωμα εἶδον ἕν πλοῖον ἐξ ἧ ὀκτώ μιλια μακρόθεν . . . , τὸ ὁποῖον κυνηγώντας μὲ τὰ πανιά καὶ μὲ τὸ παλαμέντο μου, τὸ ἐπλησίασα ἐπειδὴ ἔφευγεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ καιρὸς ἔγινε γαλήνη, ἐπροσποινήθη ὅτι ἐστράφη, ἀλλὰ πλησιάζοντας περισσότερον, τοῦ ἔκαμα δυὸ φουμάδες καὶ δὲν ὑπήκουσεν καὶ ἐν ταύτῳ

τοῦ ἔρριψα μίαν κανονιά με τῆ μπάλα, ὅστις τότε ἔβαλε τὴν παντιέρα του, ἔρριψε τὴ φλούκα του καὶ ἦλθεν εἰς τὴ γαλιῶτα μου ἡμοῦ με τὶς σπεδιτζιόνες του. Ὅστις τοιοῦτο κουστουδίτο με ἔδωκεν, μαρτιγάνα ἢ ἀσουτζιόνη, με Γαλλικὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν Γιάκουμου Γρίφου, προερχόμενῃ ἀπὸ τὰ Χανιά τὸ φορτίον του ἀπὸ σιτάρι καὶ ἀπὸ καλαμπόκι τοῦ λογαριασμοῦ του διὰ τὴ Ζάκινθο. Ἄλλ' ἐγὼ διορίζοντας τσὺς ἀνθρώπους μου νὰ βιζιτάρουν τὴ μαρτιγάνα, ἐπήγαν καὶ ἤϊραν κευρυμένους τρεῖς Τούρκους, με γράμματα ἀπεσταλμένα ἀπὸ τὸν πασσᾶ τῶν Χανίων ὡς σοκρακάρικοι διὰ νὰ ὑπάγουν νὰ παραδώσουν εἰς τὸ κάστρον Γραμπουσας ὅλας τὰς περιεχούσας προβεζιόνες καὶ μονετζιόνες εἰς τὴν μαρτιγάνα, καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Τούρκοι καὶ ὁ καπιτάνος με τοὺς μαρινάρους του ὁμολόγησαν. Ἀμέσως ἔβαλα εἰς αὐτὴν ἀνθρώπους μου ὡς καλὴ μου πράξι καὶ ἰδοὺ τὸ ἔφερα ἐδῶ. Διὰ τοῦτο παρακαλῶ νὰ διορίσεται διὰ νὰ ἐξεταχθῇ ὁ καπιτάνιος καὶ οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν τάξιν διὰ νὰ λάβω τὴν νόμιμον ἀπόφασιν ἐπάνω εἰς τὴν πληρεξουσιότητα τῶν περιεχόντων τούτου τοῦ κάρικου.

Τῆ 17 Αὐγούστου 1823 εἰς Κίσαμον.

Διὰ τὸν καπ. Παρασκευῶν Τζακιρόπουλον μὴν ἰξεύροντας γράψαι τὸν ὑπογράφω ὁ Γεώργιος Τζακιρόπουλος.

Ὁ Γραμματεὺς αὐτοῦ

M.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Μελέται Κοινωνικαὶ καὶ Παιδαγωγικαὶ ὑπὸ Βασιλ. Ν. Βουλγάρως — Διευθυντοῦ Παιδαγωγείου.

Ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν θίγονται πάντα τὰ κοινωνικὰ καὶ Παιδαγωγικὰ ζητήματα μετ' ἐμβριθείας καὶ παρατηρητηκότητος τιμώσης ἀληθῶς τὸν συγγραφέα, οὐτινος ὁ ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν ἐν μέσῳ τῶν νέων βίος καὶ ἡ μετ' αὐτῶν ἀναστροφὴ, ἀναδεικνύουσιν αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν εἰδικωτέρων ἐπισυζητητῶν τοιοῦτων θεμάτων. Πολύτιμον ἀπόκτημα διὰ τοὺς διδασκάλους, τοὺς γονεῖς καὶ μαθητὰς πληροὶ ὄντως ἐπαισθητὴν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φιλογογίᾳ ἔλλειψιν.

Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑπὸ Β. Φιλᾶκη, πρῶτην Γυμνασιάρχου Σύρου καὶ Χανίων.

Σπουδαία συμβολὴ εἰς τὴν διευκρίνισιν πολλῶν ἱστορικῶν σημείων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς μεγαλομάρτυρος ἑλληνικῆς μεγαλοννήσου. Ὁ συγγραφεὺς καταναλώσας πολὺτιμα ἔτη κατώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἔργον τιμῶν ὄντως τὴν πενιχρὰν ἐν ἱστορικοῖς ἔργοις ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ἀντάξιον δὲ τοῦ πολυτελεῖρου καλᾶμου του καὶ τοῦ θερμοῦ ὑπὲρ τῆς ταλαίνης πατρίδος του αἰσθήματος αὐτοῦ.

Ἀπομνημονεύματα Γερμανοῦ II. Πατρῶν Μητροπολίτου, ὑπὸ Γ. I. Παπούλια.

Πραγματεία εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ αἰοδύμου Γερμανοῦ τοῦ πρωτεργάτου τῆς κατὰ τὸ 1821 ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ ὅλον ἔργον ἐκ 14 τυπογραφικῶν φύλλων συγκεῖμενον περιέχει τὰ ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα τῆς ἐπαναστάσεως ἐκ χειρογράφου τοῦ ἰδίου ἐπιστολάς τινας, ἱστορικὰς σημειώσεις καὶ βιογραφίαν μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ ἀειμνήστου Γερμανοῦ.

Ἔργον ἐπιμελῶς συντεταγμένον ἀποτελεῖ ἀληθὲς ἱστορικὸν κειμήλιον.

Βιβλιοθήκη τοῦ Σχολείου Παιδικὸι Διάλογοι, ὑπὸ I. Παπούλια.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ διὰ διαλόγων, μικρῶν θεατρικῶν παραστάσεων καὶ ἠθικῶν θεμάτων διαπαιδαγώγησις τῶν νέων ἐν τῇ τρυφερᾷ αὐτῶν ἡλικίᾳ. Βιβλίον ὠφέλιμον διὰ πᾶσαν οἰκογένειαν.

Τὸ βιβλίον τῶν Γονέων. Ἡ ἐν τῷ οἴκῳ ἀρχομένη πρώτη ἀνατροφή τῶν τέκνων εἶναι ἔργον μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὸ ὅποιον ἀπαιτοῦνται μελέται βαθύταται τῆς φύσεως τῶν τέκνων, παρατηρήσεις καὶ γνώσεις ποικίλαι καὶ κρίσεις ἐμβριθέσταται. Πάντα ταῦτα εὐκόπως δύναται τις ν' ἀνεύρῃ εἰς τὸ βιβλίον τῶν Γονέων ὅπερ δέον ν' ἀποτελῇ τὸν πολὺτιμον σύμβουλον παντὸς γονέως καὶ διδασκάλου.

Τιμᾶται δρ. 5. Εἰς τὸ Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» Γ. Κασδόνη.

Τὸ κατὰ Ματθαῖον Ἅγιον Ἐβανγγέλιον. Εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον, εἰς ἔρμηνείας καὶ προσευχάς. Ἐκδόσις Συλλόγου «Ἀναπλάσεως». Τῇ συστάσει δι' ἐγκυκλίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς ἀκώλυτον κυκλοφορίαν.

Ἐν Ἀθήναις, δαπάνῃ *Μελετίου Βαγιανέλλη*, ἀρχιμανδρίτου. 1900.

Δημιώδης Παιδαγωγική. Ἐν ᾗ ἀναπτύσσονται αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν ἠθικὴν. Συνταχθεῖσα χάριν τῶν πολλῶν ὑπὸ *Χαραλάμπους Κυριακίτου* δημοδιδασκάλου. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου *Μιχ. Σαλιβιέρου*, 1900.

Ἰωάννης Καποδίστριας, κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ *Α. Μ. Ἰδρωμένου*. Ἐν Ἀθήναις, τύποις *Π. Σακελλαρίου*, 1900.

Φυσιγνωμία καὶ Φυσιγνωμική. Ἐπιστημονικαὶ καὶ ἰατρικαὶ μελέται *Σ. Ι. Ζωγραφίδου*. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς *Νομικῆς*, 1900.

Ἡ Μεταρρύθμισις τῆς Παιδείας ἐν Ἑλλάδι. Μέση καὶ κατωτέρα πρακτικὴ καὶ τεχνικὴ Ἐκπαίδευσις, ὑπὸ *Ἰωακείμ Παυλίδου*. Ἐν Ἐρμούπολει *Σύρου*. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἀδελφῶν *Φρέρη*, 1900.

Η ΕΞ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Τῆς ἐν τῷ προηγούμενῳ τεύχει (σ. 352-353) δημοσιευθείσης ἐπιτυμβίου ἐξ Ἀκαρνανίας ἐπιγραφῆς ὁ ἕβδομος στίχος ἦτο ἑλλιπής. Τοιοῦτο ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Τσιμικάλῃ δοθὲν ἡμῖν ἀντίγραφον. Ἄλλ' ἕτερον ἀντίγραφον περιελθὼν εἰς χεῖρας ἡμῶν κατ' αὐτὰς καὶ ἀποδίδον πληρεστέραν τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει καὶ τὸν ἕβδομον στίχον πλήρη, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι τὸ τοῦ κ. Τσιμικάλῃ ἀντίγραφον εἶχε παραλείψει μίαν λέξιν, τὴν *εοῖς*. Πλήρης λοιπὸν ἔχει ὁ στίχος ὡς ἐξῆς :

Οὐδὲ γοεῖσθαι εἰς ἀποδοῦς χάριν, ὦ μέγας Αἶδα.

ἐπίσης μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἐλεγείου τὸ νεώτερον ἀντίγραφον ἔχει τὰς λέξεις : *Μόσχιον, χαῖρε*. Ἦτο προδήλως τὸ Μόσχιον προσφιλέ τις τῷ ἀποθανόντι γυνὴ καὶ πιθανώτατα ἡ μνηστὴ αὐτοῦ.

Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ
